

VIGILIA

2016/9

A családról a szinódus után

TÖRÖK CSABA: A szeretet öröme

TOMKA FERENC: „A szeretet öröme” apostoli buzdításról

FÖLDHÁZI ERZSÉBET: A családformák változása

Báthori Csaba, Iancu Laura, Tarbay Ede és Vasadi Péter versei
Bozók Ferenc, Győrffy Ákos és Krupp József Vasadi Péterről

MOHAI V. LAJOS: Cédulák Tolnai Ottó írói világáról

Jelenits István és Máté-Tóth András Esterházy Péterről

DOBAI LILI: Valahol máshol

Beszélgetés Krzysztof Zanussival

81. évfolyam	VIGILIA	Szeptember
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Lakhely vagy otthon?	641
A CSALÁDRÓL A SZINÓDUS UTÁN		
TÖRÖK CSABA:	A szeretet öröme	642
TOMKA FERENC:	„A szeretet öröme” szinódus utáni apostoli buzdításról	650
FÖLDHÁZI ERZSÉBET:	A családformák változása: a párkapcsolatok átalakulása	661
SZÉP/ÍRÁS		
VASADI PÉTER:	Ha néha még szól; Én bizony nem (<i>versek</i>)	669
DÉR ANDRÁS:	Vasadi Péter csöndje (<i>prózavers</i>)	670
GYÖRFFY ÁKOS:	Csillogás (<i>esszé</i>)	671
BÁTHORI CSABA:	Kontrasztok (<i>vers</i>)	672
BOZÓK FERENC:	Szeretet és elfogadás Vasadi Péter írásaiban (<i>esszé</i>)	673
TARBAY EDE:	Egy szó súlya; Szárnyas-oltár (<i>versek</i>)	676
KRUPP JÓZSEF:	Valóság és önmagasság. Vasadi Péter kritikáiról (<i>esszé</i>)	677
IANCU LAURA:	Este a faluban (11); Gondviseltem (<i>versek</i>)	683
MOHAI V. LAJOS:	Ott, helyben. Cédulák Tolnai Ottó írói világáról (<i>esszé</i>)	685
DOBAI LILI:	Valahol máshol (<i>próza</i>)	691
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
PAPP EMESE:	Krzysztof Zanussival	695
NAPJAINK		
JELENITS ISTVÁN:	Gondolatok – Gannára menet s Gannáról hazatérve	705
MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS:	Esterházy Péter katolicizmusa	706
LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS:	„Egy magyar ürge”. Köszöntésképpen a 90 éves Vasadi Péter szóművesnek, akinek költött házaiba bizton menekülhetünk	708
KRITIKA		
PAPP MÁTÉ:	A figyelem szenvedélyes szeretete. Vasadi Péter: <i>Csönd születik</i>	710
GEROLD LÁSZLÓ:	Hol a kritika mostanában? Margócsy István: <i>Eleven hattyú</i>	711
SZEMLE		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	714

Lakhely vagy otthon?

Napról napra fájdalmas tükröt tartanak elénk a hajléktalanok, a „Fédél nélküliek”. S ők csak töredéke azoknak a millióknak, akik világszerte favellákban, sáttortáborokban vagy éppen a szabad ég alatt tengetik nyomorúságos életüket. Mások viszont — vajon nem ők vannak-e többen? — kényelmes lakásban vagy házban élnek, mégis otthontalanok. Magányosak, elszigetel(őd)tek a világtól, vagy éppen önmagukat és egymást kínzó kapcsolatokban vergődnek, netán azok romjain tengődnek. A tárgyakból mindenük megvan, mégis otthontalanok. A családok világtalálkozásán 2015-ben hangzott el egy dal a Fülöp-szigetéről: „A szék akkor is szék, ha senki sem ül rajta. De a szék nem ház és a ház nem otthon, ha senki sincs benne, aki szorosán átölelne, aki megcsókolna, jó éjszakát kívánva. A szoba akkor is szoba, ha nincs más benne, csak sötétség. De a szoba nem ház, és a ház nem otthon, ha távol vagyunk egymástól, s egyikünknek a szíve összetört. Drágám, a szívedre hallgass, ne hagyd, hogy bármi rossz elszakítson egymástól minket. Nem tudok egyedül élni. Változtasd ezt a házat otthonná.”

Az emberiséget sújtó katasztrófák mellett talán kevésbé feltűnő a családok helyzete. Az egyházban is lassan került a család a figyelem középpontjába. Az egyik felismerés a személy lényegét kutató humán tudományokkal párhuzamosan ment végbe: az ember nem önmagába zárkózó, magányos individuum, hanem rászorul a másokra, másokra. Személyes kiteljesedéséhez nélkülözhetetlen, hogy szeressen és szeressék, hogy valakinek egészen átadja önmagát, s ez az önátadás kölcsönös és maradandó legyen. Mindennek igazi színtere a házasság és a család, amely nyitott az élet továbbadására. Itt „ketten egy testté lesznek”: az évek folyamán egész lényük valamiképpen egymásba válik, folytonosan mélyülő szeretetben növekedve.

Az egyház hite felmutatja ennek az antropológiai törvénynek a természetfölötti hátterét is. „Isten a szeretet.” Enciklikájában XVI. Benedek pápa Szent János szavára építve tárta elénk az emberi és az isteni szeretet kapcsolatát. „A szeretetben a test és a lélek benső egységre talál, az Erosz az isteni valóságba akar minket ragadni. (...) A mód, ahogyan Isten szeret, az emberi szeretet mércéje lesz: részese leszünk önátadása dinamikájának.” A két család-szinódus nyomán most Ferenc pápa apostoli buzdítása két irányban fogalmaz. Megrajzolja a családot éltető és boldogító szeretet eszményét, az időben élő ember felbonthatatlan, egyre mélyülő elköteleződését a házasságban. Tekintettel van azonban a konkrét helyzetekre, a sebzett, otthontalan emberek sokaságára, és sürgeti, hogy a lelkipásztorok Isten irgalmasságával és kegyelmével kísérik ezeket a sorsokat is. Csak remélni lehet, hogy szavai halló szívekre találjanak az egyházban és talán azon kívül is.

TÖRÖK CSABA

A szeretet öröme

1979-ben született. Katolikus pap, az Esztergomi Hit-tudományi Főiskola oktatója. Legutóbbi írását 2016. 7. számunkban közöltük.

¹Magyarul:
<http://www.szerzetes.hu/cikk/ferenc-papa/2013-03-19-homilia-peteri-szolgalat-megkezdesekent-bemutatott-szentmisen>
 (2016.06.14.)

²Lásd
<https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2016/04/08/0241/00531.html>
 (2016.06.15.)

Öröm

³A magyar szöveget a következő fordítás alapján idézem:
 Ferenc pápa:
Amoris laetitia.
 (Ford. Diós István.)
 Szent István Társulat,
 Budapest, 2016.

2016. április 8-án mutatták be Ferenc pápa új, szinódus utáni apostoli buzdítását, amely március 19-én kelt. A dátum szimbolikus: a harmadik évfordulója volt ez a péteri szolgálat kezdetére bemutatott misének, amikor ezt hallottuk a homíliában: „József »őr«, mert tud Istenre hallgatni, engedi, hogy az ő akarata vezesse, éppen ezért érzékenyebb a rábízottak iránt, reálsan tudja értelmezni a történéseket, figyel a környezetére, és nagyon bölcs döntéseket tud hozni”.¹ Ezek a szavak mint-ha értelmezési keretet nyújtanának a most napvilágot látott irathoz, amelynek — ahogyan az megmutatkozott a hivatalos bemutató során a Vatikáni Sajtóteremben² — az „*irgalmasság logikája*” az értelmezési kulcsa. „[A] házasság nagyon elvont, mintegy mesterségesen megalkotott teológiai eszményét adtuk elő, amely távol állt a maguk valójában vett családok konkrét élethelyzetétől és valós lehetőségeitől. Ez a túlzott idealizálás, főként amikor nem ébresztettünk bizalmat a kegyelem iránt, nem azt váltotta ki, hogy a házasság kívánatosabb és vonzóbb legyen, hanem épp az ellenkezőjét” (*Amoris laetitia* [AL] 36).³ „Minden kisiklott értelmezés elkerülése érdekében emlékeztetek arra, hogy az egyház semmiképpen nem mondhat le a házasság eszménye teljességének, Isten tervének a maga nagyságában való képviseléről” (AL 307). „De őszintén hiszem, hogy Jézus egy olyan egy házat akar, amely figyel a Szentléleknek a törekenység közepette osztogatott ajándékaira: egy olyan Anyát akar, aki ugyanakkor, amikor világosan kimondja objektív tanítását, »nem mond le a lehetséges jóról, hanem kiteszi magát a kockázatnak, hogy bepiszkolódik az út porától« [EG 45]” (AL 308). Csakis így lehetséges hittani hűséggel, de lelkipásztori érzékenységgel átadni a tanítást, és meghozni a „nagyon bölcs döntéseket”.

A 2012-es új evangelizációs püspöki szinódus tűzte ki a 2015-ös rendes ülés témáját, rámutatva: a házasságról és a családról nem egyszerűen azért kell beszélnünk, mert gondok merültek fel, hanem azért, mert Isten kinyilatkoztatása *örömhír* (AL 1), s életeknek kell azt hirdetniük. A család — éppen a nehézségek miatt — nem válhat elvont ideológiává, annak hús-vér örömhírnek kell lennie. Ez pedig még akkor is megvalósulhat, hogyha nem egy „ideális” emberi életközösséget látunk magunk előtt. „Minden válságban rejlik egy jó hír, melyet tudnunk kell a szív fülével meghallani” (AL 232).

A család evangéliumának átadása korántsem egyszerű feladat, ugyanis: „A médiában vagy a sajtóban — de még az egyház szolgálói között is — megjelenő viták a mindent kellő megfontolás vagy alap nélkül megváltoztatni akaró féktelen vágytól egészen addig a ma-

gatartásig mennek, amely mindent általános szabályozás, vagy néhány teológiai megfontolásból levont túlzó következtetés révén szándékozik megoldani” (AL 2).

Ferenc pápa ezért ragaszkodott hozzá, hogy ne pusztán egyszeri ülésezéssel, hanem valódi színódusi folyamat révén igyekezzenek feldolgozni az életből nyert tapasztalatokat s az azokra vonatkozó hittani útkeresést. Így tudunk illeszkedni a *Gaudium et spes* („az egyháznak mindig kötelessége vizsgálni és az Evangélium fényénél értelmezni az idők jeleit” – GS 4) és az *Evangelii nuntiandi* („csak úgy leszünk hűségesek a zsinat óhajához, ha egyrészt mindig szem előtt tartjuk hitbeli örökségünket, amelyet az egyháznak sértetlenül kell továbbadnia, másrészt mindig szem előtt tartjuk a mai embert is, és érthető és meggyőző módon állítjuk elé hitünket” – EN 3) hatalmas ívéhez. Ez a szemléletmód szólalt meg — a zsinat és VI. Pál örökségét szintetizálva — az *Evangelii gaudium* lapjain (EG 14.51 et passim). Az öröm és az Evangélium fél évszázados sodrába az *Amoris laetitia* által most a család, a házasság is bekapcsolódik.

Külön érdekesség, hogy — miként erre Antonio Spadaro SJ felhívja figyelmünket⁴ — a cím XVI. Benedek *Porta fidei* kezdetű leveléből való, amellyel meghirdette a Hit évét: „A szeretet öröme [*amoris laetitia*], a szenvedés és fájdalom drámájára adott válasz, a kapott bántásokkal szembeni megbocsátás hatalma és az élet győzelme a halál üressége felett: mindez az Ő megtestesülésének misztériumában találja meg beteljesülését; emberré válásában, abban, hogy osztozik emberi gyöngeségünkben, hogy átalakítsa azt feltámadásának erejével” (13). A házasság és a család kapcsán a krisztusi örömhír s az abból fakadó hit esélyt ad mindannyiunknak arra, hogy emberi létezésünk átalakuljon, szeretetünk felemelkedjék, megnyerje az igazi boldogságot és örömet. Az *Amoris laetitia* sok téves és tendenciózus olvasatával ellentétben itt nem valamiféle „krízis-teológiáról”, a házassági hajótörésekben való vájkálódásról van szó. Lehet, hogy a kommentárok zöme csakis a 8. fejezettel, annak is csupán egy-két pontjával foglalkozik, s ezáltal azt a benyomást kelti az érdeklődőkben, hogy itt reform, fordulat, forradalom, eretnokség (kinek melyik szó kedvesebb) árad el, a dokumentum egésze valójában teljesen más képet mutat.

Giuseppe Antonio Scotti prelátus, a Ratzinger Alapítvány elnöke az emeritus pápa születésnapja kapcsán elmondta: „Az *Amoris laetitia* kezdetű buzdításban Ferenc pápa átveszi azt, amit XVI. Benedek mondott: vagyis hogy Isten nem a tökéletlenségeink ellenére szeret minket, hanem ugyanúgy szereti korlátainkat, sebezhetőségünket, begyógyítja sebeinket, és Fia halála és feltámadása révén nekünk ajándékozta a Lelket, amely üdvözít minket”.⁵ Utalt Benedek egy korábbi beszédére, ahol így fogalmazott: „Istent azért érdekeljük, mert szeret minket, és Isten szeretete sebezhetőség, Isten szeretete az ember iránti érdeklődés, Isten szeretete azt jelenti, elsőként arra kell vigyáznunk, hogy ne sebezzen meg, ne pusztítsuk

⁴Lásd Antonio Spadaro: „*Amoris laetitia*”. *Strutture e significato dell'Esortazione apostolica post-sinodale di Papa Francesco*. Civiltà Cattolica, nr. 3980 (2016 II), (április 23.), 105–128, itt: 106–107.

⁵<http://www.magyarkurir.hu/hirek/koncerttel-koszontottek-vatikanban-xvi-benedeket-89-szulesesnapjan> (2016.06.14.)

⁶Benedetto XVI: „*Lectio divina*” (Convegno ecclesiale della Diocesi di Roma, 2012. június 11.), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2012/june/documents/hf_ben-xvi_spe_20120611_convegno-ecclesiale.html (2016.06.14.)

el a szeretetét, ne tegyünk semmit a szeretete ellen, mivel ha ezt ten-
nénk, akkor önmagunk és szabadságunk ellenében is élnénk”.⁶

A szeretet sebezhetőség, „a törekenység misztériumának” meg-
vallása (vö. AL 47), egy sajátos emberi útba foglalva: „Minden há-
zasság külön »üdv történet«, ami azt tételezi fel, hogy törekenység-
től indulunk el, amely Isten ajándékának és a rá adott nagylelkű és
kreatív válasznak köszönhetően lépcsőről lépésre helyet ad az egyre
szilárdabb és értékesebb valóságnak” (AL 221). A szeretet soha nem
tökély és absztrakció, valósága mindig „korlátozottabb és problé-
másabb annál, mint amit az ember megálmodott” (uo.). De éppen
így s ezáltal igazi, emberi — és isteni, ahogyan azt az isteni kinyi-
latkoztatásban is látjuk, melynek írott szava, a Biblia maga sem „el-
vont tételek sorozata, hanem útítárs, a válságon vagy fájdalmonkon
átmenő családok számára is” (AL 22). Csakis a mélységesen való-
ságos szeretet ad igazi, hamisítatlan örömet.

Megtestesült szeretet

Krisztus Isten Igéje, aki értünk, „értem” (vö. Gal 2,20) emberré lett
— ez a misztérium a szeretet örömének mélységes forrása (lásd PF
13). Ugyanakkor éppen a megtestesülés titka fogja megvilágítani
azt a lényegi mozzanatot, amelyet a szinódusi folyamat körüli nyil-
vános viták képtelenek voltak észrevenni és tudatosítani: Isten sze-
retete húsba öltözött szeretet. A keresztény hit állandó kétpólusú
feszültségben él. Ennek dogmatikai tisztázását elvégezte a Khalkedó-
ni zsinat (a két természet keveredés nélküli, megosztást mégsem is-
merő egysége Jézus Krisztus személyében), ugyanakkor a hívő meg-
értés számára mégis újra meg újra kihívást jelent. Amikor Krisztus
istenségére tekintek, elhomályosul szemeim előtt Jézus embersége
— és viszont. Ez okozza, hogy az istenség túlhangsúlyozása „el-
embertelenít”, míg az emberség nem kellően megfontolt kiemelése
„elistentelenít”. Együtt kell élnünk az össze nem egyeztethetők tel-
jes és személyes egységének a misztériumával, állandó, pillanatra
sem szűnő kritikának vetve alá saját hitünket: hisz amikor az egyik
pólushoz közeledünk, máris távolodunk a másiktól. Krisztus-ké-
peink mindig torzítanak: a tökéletes istenemberi egység torzulás-
mentes, nem „tükör általi és homályos”, hanem „színről színre va-
ló” (vö. 1Kor 13,12) beteljesítésére egyedül Isten képes, az emberi
hit és ész sohasem.

Mindez nem fölösleges kitérő: azt jelenti, hogy az isteni bizo-
nyosság, az abszolút igazság és az emberi töredékesség, a valós élet-
helyzetek konkrétsága mindig és kiiktathatatlanul feszültségben
fog állni. Nincs olyan emberi szóval megfogalmazott norma, amely
eltekinthetne ettől a kétpólusúságtól. Ha mégis töröljük ezt a tuda-
tunkból, az csupán annyit jelent, hogy vagy dogmatikusan érzé-
ketlenné („elembertelenedett”), vagy mindent önközpontúan
szemlélővé („elistentelenedett”) váltunk. Az első esetben pusztán
elkeseredetten védelmezünk egy „rideg és élettelen tanítást” (AL
59), a másodikban ellenben egyfajta „langyos relativizmus” ural-

kodik el rajtunk (AL 307), minek révén hűtlenné válunk nemcsak Istenhez, de az emberhez is, hiszen nem adjuk át az Evangéliumot a maga teljességében.

A gyakorlat szintjén ebből következik, hogy a családi élet alapját képező házastársi szeretetet a megtestesülés istenemberi dinamikájában kell szemlélnünk, segítenünk, támogatnunk és növelnünk. Ehhez megint csak a két pólus együttes megőrzésére van szükség. „A házassági szeretet elsősorban nem azzal őrizhető meg, hogy kötelességként beszélünk a felbonthatatlanságról, vagy hogy egy tanítást ismétlgetünk, hanem azzal, hogy a kegyelem ösztönzésére bekövetkező folyamatos növekedés által megerősítjük azt” (AL 134) — vagyis azzal, hogy dinamikaként éljük meg. Ezzel azonban nem zárkozunk be egy tisztán emberi látásmódba, amikor elveszítjük a mindig nagyobbak, mindig jobbnak és szebbnek a képét, a minket túlhaladó istenit, amely szüntelenül előre hajt. A gyermekválás és -vállalás kapcsán idézi a buzdítás Ferenc pápa Manilában mondott beszédét, amelynek gondolatai érvényesek a családi szeretet egészére is: „Egy család lehetetlen álom nélkül. Ha egy család elveszíti az álmodás képességét, a gyermekek nem növekednek, a szeretet nem növekszik, az élet elgyengül és kihuny” (AL 169). Az isteni „álomnak” (mely az Evangéliumban kinyilatkoztatásra került) az emberi valóságban kell megtestesülnie, hogy ezáltal elvezessen a szeretet és az élet teljességére.

Az *Amoris laetitia* kezdetű buzdítás épp azért értékes és kivételes, mert nem alakul át egy abszolút igazságokkal dobálózó (és a nem tökéletesek megkövezésére alkalmas, lásd AL 305), életidegen okoskodássá, ugyanakkor nem adja meg magát a mindenhez alkalmazkodó, végső soron elvtelen tetszéskeresés kísértésének sem (lásd AL 222). Röviden: az a szeretet, amelyről itt szó van, valóban megtestesült. Istenemberi. Ezért feszültségekkel terhes, útkereső, újra kérdező, mérlegelő. Szüntelenül törekszik a megkülönböztetésre és a párbeszédre.

Megtetesülés és egyházi magatartás

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy itt áll előttünk a megtetesült szeretet lelkipásztori modelljének dokumentuma! „Az esküvőn kölcsönösen kimondott »igen« egy olyan út kezdete, amelynek célja képes leküzdeni mindent, ami akadályt jelenthet. A kapott áldás kegyelem és készítés erre a mindig nyitott útra. Gyakran segít, ha leülnek beszélgetni közös tervük megvalósításának konkrét lépéseiről, eszközeiről, részleteiről” (AL 218) — a teológia és a lelkipásztorkodás éppen ebbe a szeretetteljes dialógusba oltódik bele a kezünkben lévő szöveggel (vö. AL 4; 136–141). „Ez olyan kereteket és klímát teremt számunkra, amely megakadályozza egy hűvös íróasztal-erkölcsstan kidolgozását a legkényesebb témákkal kapcsolatban, és inkább az irgalmas szeretettel áthatott lelkipásztori megkülönböztetés szövegekörnyezetébe helyez bennünket, amely készséggel tesz mindig a megértésre, a megbocsátásra, a kísérésre, a remélésre, s főként az integrálásra” (AL 312).

Amikor a Szentírás tanításából kiindulva vizsgálta meg a szinódusi folyamat a házasságok és a családok helyzetét, nyilvánvalóvá vált: szükséges, hogy „két lábbal a földön álljunk” (AL 6). A család ugyanis nem elvont eszmény, hanem „kézműves munkával” föl-építendő valóság (vö. AL 16). „Egy férfi és egy nő talán legnagyobb küldetése a szeretetben: kölcsönösen mind inkább férfivá és nővé válni. Gyarapítani és segíteni a másikat, hogy egyre inkább önmaga lehessen. Ezért a szeretet kézművesség. (...) A másik meglepetést okoz, még a nehéz pillanatokban is, és új ajtók nyílnak a találkozásra, mintha az most történe először, és minden új szakaszban újra kezdi »formálni« egyik a másikat. A szeretetnek köszönhető, hogy az egyik vár a másikra, és gyakorolja azt a kézművesre jellemző türelmet, amelyet Istentől örökölt” (AL 221).

Ehhez mért lelkipásztori jelenlétre, segítségre és kísérésre van szükség az egyházban (AL 86–88). Ha helyesen akarjuk olvasni a zsinat kijelentését, miszerint a család „család-egyház” (LG 11), akkor a megtestesült szeretet erőterében meg kell találnunk az ehhez méltó s ennek megfelelő egyházi stílust is, nem elfelejtve, hogy itt nem egyirányú kapcsolatról van szó. Az egyház nemcsak ad: tanít, útmutatással szolgál, megítél, előír; hanem egyszersmind kap is: „Az egyház a családok családja, melyet állandóan gazdagít az összes család-egyház élete” (AL 87). Ez a meglátás rávilágít, miben áll a házasság szentségi méltósága, misztériuma (AL 71–75), de arra is, hogy milyen kölcsönösség áll fenn a család és az egyház, a szolgálat két szentsége: a házasság és a papság, illetve a házassági szeretet-kapcsolat és a cölebsz életmód között (vö. AL 158–162). A szempontok organikus szintézissé állnak össze a buzdítás szövegében: „A keresztény házasság mint a Krisztus és egyháza közötti egység tükörképe, teljességgel az egy férfi és egy nő egységében valósul meg, akik kölcsönösen odaadják magukat a kizárólagos szeretetben és a szabad hűségben, egészen a halálig egymáshoz tartoznak, és megnyílnak az élet továbbadása felé. Erre szenteli fel őket a szentség, amely elhozza nekik a kegyelmet, hogy család-egyház és az új élet kovásza legyenek a társadalom számára” (AL 292). Itt tulajdonképpen a szentség istenemberi dimenziója és a prófétai jelként betöltött szerepe nyer megfogalmazást.

A lelkipásztorkodás terén ezért hát nem pusztán arról van szó, hogy milyennek kellene lennie a családnak, kívül a konkrét téren és időn. Sokkal inkább az a kérdés, hogy itt és most milyen lehet — Isten Szavának fényében — a kegyelem s az arra adott nagylelkű emberi válasza. „A lelkipásztoroknak, akik a hívők elé tárják a teljes evangéliumi eszményt és az egyház tanítását, segíteniük kell őket, hogy elfogadhassák a törékeny személyek iránti együttérzés logikáját, és elkerüljék az üldözéseket, vagy a túl szigorú és türelmetlen ítéleteket. Maga az Evangélium követeli meg, hogy ne ítéljünk és ne kárhoztassunk (vö. Mt 7,1; Lk 6,37). Jézus elvárja, hogy »mondjunk le azon személyes és közösségi menedékek kereséséről, amelyek lehetővé teszik, hogy távol maradjunk az emberi dráma csomójától, hogy

igazán kapcsolatba kerülhessünk mások konkrét életével, és megismerhessük a gyengédség erejét. Ha ezt megtesszük, az élet csodálattá bonyolódik« [EG 270]” (AL 308). Ferenc pápa az előző buzdításában megfogalmazott elvet, az „utcára kilépő egyház” elgondolását vezeti át — a színódusi eszmélkedések összefüggésrendszerében — a családpassztoráció terére, s így körvonalazza előttünk az anya-egyház és az irgalmas, érzékeny pásztori magatartás mibenlétét. Hiszen a kegyelem segítői, s nem „ellenőrei” vagyunk, és „az egyház nem vámhivatal, hanem atyai ház, melyben mindenkinek helye van a maga fáradságos életével” (EG 47; idézi: AL 310).

Változó egyház?

Az ortodox keresztény közösségek hite és gyakorlata a házasság szentsége és a családi élet kapcsán az elmúlt évtizedekben (s a színódusi folyamat során is) nem egyszer vált a római egyház reflexióinak tárgyává. Érdemes elgondolkodni azon, amit a nyugati emigrációban élt neves teológus, Alexander Schmemmann mondott a keleti teológia „nyugati pszeudomorfózisáról”. Szerinte ez a tendencia „idegen, jogászi, szabályközpontú szellemmel mérgezte meg” a hit tudományát. „Az ilyen típusú teológia tulajdonképpen mindent elmondott a szentségek *érvényességéről* (...). Az egyetlen kérdés, amely úgy látszik érdeklődési körén kívül került, hogy voltaképpen mi is válik érvényessé a keresztségben” — és a többi szentségben. Mindennek pedig az a következménye, hogy végül minden az érvényességre korlátozódik (vagyis a dogmatikai minimum pasztorális minimumára), s ennél többet már nem is várunk el a szentségektől — s még kevésbé élünk meg többet ennél. Sommás az ítélet: „Dekadens teológia által támogatott dekadens liturgia, amely dekadens vallásossághoz vezetett; jelenleg ilyen szomorú helyzetben vagyunk. Ezen a helyzeten kell javítanunk, ha szeretjük az egyházat, és ha azt akarjuk, hogy ismét olyan erővé váljék, amely átalakítja az ember életét”.⁷

Ennek a hittani állásfoglalásnak a spiritualitás és a pszichológia elemeivel gazdagított komplementere fogalmazódik meg Filoteosz Fárosznál. Úgy véli, „Krisztus és az ősegyház nem dualisztikus felfogása a héber gondolkodásban gyökerezik, ahol nyoma sincs a dualizmusnak, kivéve a zsidó történelem perzsa és görög szakaszaiból származó, nem jelentős töredékeket. Az Ószövetség uralkodó szellemisége nem volt dualisztikus, nyílt ellentétben a hellén kultúra elsődleges irányultságával.”⁸ Miben is áll a görög teológus által kárhozottatott görög örökség? „A hellenista antropológia (...) két részre osztja az embert: a halandó és rosszindulatú testre, valamint a jó és halhatatlan lélekre, amely egy ideig az előzőben lakozik. A szellem pedig türelmetlenül vár: el akar menekülni a test börtönéből. Ezen a ponton Athén és Jeruzsálem külön útra lépett; és nyilvánvaló, hogy Jézus a másodikat követte.”⁹ A keresztség, s igen hangsúlyosan annak latin, nyugati ága azonban (legnyilvánvalóbban Szent Ágostonnál és Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitánál) mégis az első mellett tette le a voksát, ez pedig nem volt következmények nélkül való. A test és a nemiség alul-

⁷Alexander Schmemmann: *Vízből és Szentlélekből. Liturgikus tanulmány a keresztségről.* (Ford. Kaulics László.) Bizantinológiai Intézet Alapítvány, Budapest, 2012, 11–14 passim.

⁸Filoteo Faros: *La natura dell'eros.* (Coll. Ecumene, Collana di vita e teologia ortodossa 1.) Servitium – Interlogos, Sotto il Monte – Schio, 1993, 1999, 169.

⁹Uo. 171.

értékelése, sőt becsmérése, a középkor kisiklott elgondolása a házasságról ma is hat tudat alatt az egyházban. A férfi és a nő közötti, házasságon belüli egyesülés legjobb esetben is csak a „bűnös vágy elleni menedék” képében jelent meg, amelyet leginkább a gyermekáldás tesz morálisan elfogadhatóvá. A Szent József-házasság intézménye — amely egyébként nyíltan ellentmond a Szentírás tanításának (lásd 1Kor 7,4–5) — csupán ezen beállítódás egyik leglátványosabb illusztrációja. Sokkal fontosabb, hogy a házasság mint nemi, szexuális kapcsolatot leértékelődött a szüzességgel szemben; ráadásul valamiféle „spirituális absztrakció” révén a lelki oldalai kerültek kihangsúlyozásra. A szenvedélyes testi szerelem méltatlan volt a szentséghez. „Teljesen nyilvánvaló, hogy Ágoston egyáltalán nem értette meg az erosz egyesítő karakterét. Úgy tartotta, hogy az erosz merő testi funkció; nagyban a bűnhöz társította — újplatonikus előfeltevései alapján —, mivel a testi és az anyagi, ha nem is közvetlenül, de mégis eléggé hangsúlyos módon, alacsonyabb rendű létformát képeznek, ha nem egyenesen azonosak a rosszal.”¹⁰

¹⁰Uo. 191.

Kérdezzük meg magunktól: ez a szó szerint „barbár” látásmód nem járult-e hozzá ahhoz, hogy a házasságra vonatkozó tanításunk, egyházi szabályozásunk és morális állásfoglalásaink homlokterében a szexualitás (és annak negatív értékelése) áll? Nem bukik-e el az egyházi gondolkodás újra meg újra ezen a ponton? Nem megkérdőjelezhető-e például az a megfontolás, miszerint a házasság felbonthatatlanságát csak egy olyan második házasság nem sérti meg, ahol nem kerül sor szexuális egyesülésre (lásd FC 84)? Érzelmi, anyagi, gyermeknevelési közösség lehetséges úgy, hogy az érintett személy szentségekhez járulhat a második házassága idején is (lásd uo.) — de koherens-e ez a logika, rámutat-e a házasság lényegére?

XVI. Benedek pápa *Deus caritas est* kezdetű enciklikájában elkezdte az erosz „méregtelenítésének” a folyamatát a katolikus egyházban, amint erre a mostani buzdítás is utal: „Ha az ember csupán lélek akar lenni, és a testet mint valami puszta állati örökséget kezeli, a lélek és a test elveszíti a maga méltóságát” (DCE 5, AL 157). Ferenc pápa pedig felveti a kérdést: mi is a házasság szentségének a — schmemanni kérdés alapján beazonosítandó — lényege, amelyet minden formalitásnál inkább és előbb hirdetni kell, s amelynek a testi, szenvedélyes szerelem is részét képezi (AL 142–162; vö. 280–286).

Megkülönböztetés

Már a 2015-ös szinódus zárójelentése kapcsán vitákra adott okot, milyen elvek mentén s meddig mehet el a konkrét élethelyzetekben a lelkipásztori mérlegelés. Egyesek úgy vélték, hogy minden belső fórumra, egyéni megoldásokra és integrációra irányuló megfogalmazás az objektív hittani felépítmény aláadását jelenti (vö. AL 308: a „szigorúbb lelkipásztorkodás” a zavarok elkerülése végett). Hiszen mit ér a törvény, ha az alkalmazása nem világos és éppoly objektív, mint a betűje? Csakhogy már Aquinói Szent Tamás is kimondta (vö. AL 304): a törvények emberi, véges, egyedi, esetleges emberi cselekedetekre van-

nak kiszabva, ezért lehetetlen, hogy minden esetben hiba nélkül alkalmazhatók legyenek (vö. AL 300). „Egyes esetekben a törvénynek a megtartása ellentétes az igazságosság egyenlőségével, és ellenkezik a közjóval, amelyre a törvény irányul”. Ezért hát méltányosságra (*epikia*), az igazság konkrét helyzetéhez alkalmazkodó, s ezáltal igazságossá váló alkalmazására van szükség (*Summa Theologica* II–II. q. 120 a. 1 co.). Csakis Isten az abszolút — az emberi szavak, szabályok és törvények, legyenek mégoly szentek, soha nem azok (hacsak nem térünk a bibliai vagy egyházi, dogmatikus fundamentalizmus tévútjára).

Mi következik mindebből? Az egyháznak világos „javaslata” van minden ember számára a házasságról és a családról. Ugyanakkor vannak esetek, amelyek csak kisebb-nagyobb részben, vagy egyáltalán nem valósítják meg ezt az objektív módon megfogalmazható ideált. Mi ilyenkor a teendő? A legfontosabb, hogy „a konkrét körülmények” okán az egyházi jogilag szabálytalan élethelyzetek megítélésekor „az egyházi gyakorlatnak sokkal jobban be kell vonnia az emberek lelkiismeretét” (vö. AL 303). Ez nem azt jelenti, hogy ami objektíve nem felel meg az evangéliumi törvénynek, az hirtelen „jóvá” alakul át; de azt igenis jelenti, hogy megvalósulhat a „fokozatosság törvénye” (s nem a „törvény fokozatossága”, ami relativizmus lenne): a fő kérdés, hogy „az adott pillanatban” milyen „nagylelkű választ adhat az ember Istennek”. A helyzetek összetettsége közepette innen kell elindulni: mi az első, lehetséges lépés az evangéliumi teljesség felé (lásd *uo.*)? Egy nyitott, érzékeny, az emberi törekenységgel őszintén számot vető, kísérő és támogató lelkipásztorkodásról van tehát szó, amely megkülönbözteti a bűn objektív és a bűnösség szubjektív szempontját (ehhez lásd VS 78). Így értjük meg helyesen (és hisztérikusságtól mentesen) a buzdítás legvitatottabb mondatát: „A feltételek, vagyis az enyhítő körülmények miatt lehetséges, hogy az objektív bűn helyzetében — amely azonban szubjektív szempontból nem vétkes, vagy legalábbis nem teljesen az — valaki Isten kegyelmében élhet, szerethet, és növekedhet is a kegyelem és a szeretet életében, megkapva ehhez az egyház segítségét” (AL 305).

✱

„A még el nem ért tökéletesség szemlélése lehetővé teszi a családként bejárt történeti út viszonylagossá tételét, hogy ne követeljünk olyan tökéletességet, szándékbeli tisztaságot és koherenciát a személyek közötti kapcsolatokról, amelyet csak a végérvényes országban lehet majd megtalálni. Ezen túlmenően meggátol abban, hogy keményszívű ítéletet mondjunk azok fölött, akik nagyfokú törekenység állapotában élnek” (AL 325). Meg kell tehát tanulnunk a megtestesült istenemberi szeretet leckéjét, ennek keretében értelmezve a házasság szentségét, s az abból születő családot. Így rátalálunk a lényegesre, megszabadítva azt a félelmektől, aggályoktól és a külsődlegességek roncsoló terheitől, hogy tisztán és hitelesen, a csakis az Atya által kiváltható vonzás erejével hangozzék fel az Evangélium: *a szeretet öröme*.

„A szeretet öröme” szinódus utáni apostoli buzdításról

TOMKA FERENC

1942-ben született Budapesten. Katolikus pap, egyetemi tanár, a gyakorlati teológia professzora. Legutóbbi írását 2016. 3. számunkban közzöltük.

¹A tanulmányban a jelzés nélküli számok minden esetben az AL pontjait jelzik.

²Idéz a II. Vatikáni zsinat, az előző pápák és sok püspöki kar – például ausztrál, olasz, spanyol, latin-amerikai, kenyai, mexikói – dokumentumaiból. A házasságról szóló tanítás fejlődésébe és kérdéseibe összefoglaló betekintést nyújt Szabó Ferenc új könyve: *Házasság és család Krisztus fényében*. Jezsuita Kiadó, Budapest, 2015.

³„Ein Bruch mit der Lehrtradition” – Robert Spaemann über *Amoris Laetitia*. CNA, 2016. április 28. A legtöbb hasonló írás a Szent X. Piusz Papi Testvériség gyökereiből táplálkozik.

A szinódusi buzdítás néhány alapvonása

„A szeretet öröme” (*Amoris laetitia* = AL)¹ apostoli buzdítás a két *családszinódus anyagát foglalja össze*. Erre utalnak a buzdítás címében a „szinódus utáni” szavak is, valamint a 136 hivatkozás a két szinódus záródokumentumaiból: a 2014-es rendkívüli szinódust záró *Relatio synodiból* (RS) és a 2015-ös rendes szinódust összefoglaló *Relatio finalisból* (RF). A pápai buzdítás a szinódus eredményeire épül, összefoglalja annak minden fontos mondanivalóját (elsősorban a 2, 6. és 8. fejezetben), de ki is egészíti azokat, a pápától megszokott mély és gyakorlatias szempontokkal (különösen az 1, 4–5, és 9. fejezetben).

A korábbi egyházi dokumentumokból vett idézetek is jelzik,¹ mennyire szerves folytatása az AL az egyház korábbi tanításának, különösen a *Familiaris consortionak* (FC), Szent II. János Pál pápa apostoli levelének, amely az 1980-as családdal foglalkozó szinódus munkájának összefoglalása.

A dokumentum nemzetközi visszhangja általában nagyon pozitív, de hallunk olyan hangokat is, amelyek azzal vádolják a szinódust és Ferenc pápát, hogy eltértek az egyház, illetve az előző pápák tanításától. Pedig a kifogásolt megfogalmazások lényegileg megjelentek a FC-ban (84, 85). A kritikák kapcsán eszünkbe juthat, hogy Szent XXIII. János pápa óta ilyen vádak minden pápával szemben elhangzottak, kiemelten egy irányzat részéről.³

A szinódusi apostoli buzdítás címe, „A szeretet öröme” emlékeztet a pápának „Az Evangélium öröme” (*Evangeliij gaudium* = EG) kezdetű első apostoli buzdítására. Ferenc pápa életének egyik kulcsszava az öröm.⁴ Az AL dokumentum is meghívás a házasság és a családi élet szépségének és örömének felismerésére, s az erről való tanúságtételre (307, 325).

A dokumentum alapvető elve, hogy a *családok pasztorációjának fő szereplői legyenek maguk a családok*. Ennek elérése azonban magától „az egyháztól missziós megtérést kíván”, továbbá ehhez szükség van egy, „a családok felé irányuló erős *evangelizációs és kateketikai erőfeszítésre*”, amelynek el kell vezetnie a családokat küldetésük felismeréséhez (200–201).

Irányelvek — amelyek új cselekvésre hívják az egyházat

⁴A témával kapcsolatban többször hivatkozik XVI. Benedek pápa *Deus caritas est* enciklikájára.

A pápai buzdítás minden családhoz, minden keresztényhez szól. A téma nagysága miatt itt csak azon szempontjait emeljük ki, amelyek konkrét cselekvésre hívják az egyházat: a lelkipásztorkodást, a családokat, a plébániákat, s amelyeket leginkább a 6. fejezet foglal össze.

A pápa alapelveként hangsúlyozza, hogy mivel oly nagy különbségek vannak a világ egyes területei, egy afrikai vagy egy európai egyházmegye között (300), sok témával ő nem foglalkozik. Ezek terén a konkrét döntés a helyi ordináriusok feladata (199). Ez is magyarázza, hogy a szinódusi záródokumentum egyes útmutatásai konkrétabbak, mint a pápai buzdításé. Ezek láthatóan inkább az úgynevezett első világ országainak lelkipásztorkodására vonatkoznak, ezért az alábbiakban néhányat idézünk ezek közülük is.

1) Központok és képzések — a család érdekében

A családok gondozása iránti új felelősséget tükrözik azok a teendők is, amelyeket a pápa, illetve a szinódus a főpásztorok, a lelkipásztorok, a családjáért dolgozó munkatársak számára megfogalmaztak. Ezek felhívják minden plébánia, lelkipásztor, család és keresztény figyelmét, hogy ki-ké lehetőségeinek megfelelően máris tegyen lépéseket a megvalósításért. (A pápai buzdításban levő minden konkrét lelkipásztori teendőt a szinódus fogalmazott meg. Ezért valahányszor ilyen összefüggésekben a pápai levélre hivatkozunk, tudnunk kell, hogy ezek mögött a szinódus is áll!)

A szinódus által kitűzött célok elérésének egy részére a főpásztorok számára máris adva van egy lehetőség, például, hogy a jelenleg működő egyházmegyei képzéseket ilyen célra használják (amint ezt néhány egyházmegyében el is kezdték). Hasonló lehetőségük van a plébániáknak és a családmozgalmaknak is.

A tervezett feladatok másik része komoly átgondolást, az alkalmas személyek megtalálását és az anyagi háttér előteremtését tételezi fel. Ezért ezek megvalósulása hosszabb folyamatot igényelhet.

a) A család-gondozók képzése

⁵Ezt már több egyházi dokumentum megfogalmazta, például: PO 6, GS 52, 48, 17; FC 70, 73; 53, 61 stb.

Ha a család az egyház alapsejtje, a hit első nevelője, akkor a *lelkipásztorkodás elsőrendű feladata*, hogy „nagy figyelmet szenteljen a házasoknak” (200–204).⁵

A pápai levél kiemeli, hogy a családok gondozására új és szakszerűbb *képzések* által kell felkészíteni az abban résztvevőket. Ezzel kapcsolatban több tanácsot, előírást fogalmaz meg:

1. Többször ismétli, hogy „a szinódust előkészítő, szétküldött kérdésekre sokan válaszolták, hogy a felszentelt szolgálattevők gyakran nem kapják meg a megfelelő képzést a család aktuális problémáinak kezeléséhez”; illetve hogy „a családi élettel, jegyesoktatással foglalkozó személyek gyakran nincsenek eléggé kiképezve”. Ezért is hangsúlyozza, hogy „szükséges a papok, diakónusok, szerzetesek és szerzetesnők, hitoktatók és más lelkipásztori munkatársak megfelelőbb képzése” (202).

2. A papok hiányos család-pasztorációs képzettségére vonatkozó visszajelzések is aláhúzzák, hogy „a seminaristáknak tágabb körű interdiszciplináris, és nem csupán tanbeli oktatásban kell részesülniük a jegyesség és a házasság kapcsán. Jelen képzésük nem mindig teszi lehetővé számukra, hogy kifejezzék a maguk pszichoaffektív világát. Egyesek magukban hordozzák sérült családjuk tapasztalatát. A képzés idején tehát biztosítani kell, hogy a leendő szolgálattevők rendelkezzenek a feladatuk által megkövetelt pszichés kiegyensúlyozottsággal.” „A világi hívők és családok jelenléte, de különösen nők részvétele a papképzésben” segítse felkészíteni a papjelölteket a családokkal és a nőekkel való folyamatos kapcsolatra, amely feladatuk lesz. „Üdvös a szemináriumi élet idejét összekötni a plébánián töltött időikkel, amelyek ugyancsak lehetőséget nyújtanak a kapcsolatra a családok valóságával” (203).

3. „Sürgetően szükséges a családpasztoráció világi munkatársainak képzése is, pszichopedagógusok, család- és házi orvosok, szociális segítők, kiskorúak és családok ügyeivel foglalkozó ügyvédek segítségével, nyitottan a pszichológia, a szociológia, a szexológia és a házassági tanácsadás eredményeire.” E képzéseknek a családban való erőszak vagy a szexuális visszaélések kérdéseiben is irányt kell adniuk. „A kurzusok alkalmassá tehetik őket, hogy a házasságra való felkészítés útját beillesszék az egyházi élet tágabb dinamikájába” (204).

A családon belüli erőszakra és szexuális visszaélésekre új módon figyelt fel napjainkban a világ, illetve ezek jóval nagyobb arányban jelentek meg korunk „szexuális forradalomtól” sebzett kapcsolatainak életében. A dokumentum korszerűségét jelzi, hogy mintegy 15 összefüggésben tér vissza e kérdéshez, hívja meg az egyházi felelősöket, hogy a téma és a sebzettek gyógyítása is kerüljön be a kispapok, papok, családdal foglalkozók képzésébe, illetve legyenek egyházi szakemberek, akik ezekkel foglalkoznak. Felszólítja a keresztényeket is, hogy érezzék felelősnek magukat e társadalmi seb gyógyításáért ott, ahol élnek.

b) Egyházmegyei képzési központok

Az AL elemzi a családok legfontosabb jelen sebeit, és meghívja a helyi egyházakat, hozzanak létre nemzeti vagy egyházmegyei szintű képzéseket és központokat a sebek gyógyítása érdekében.

Erdő Péter bíboros, a két színódus főrelátora is aláhúzza egy interjúban, hogy a színódus meghívásai között fontos „a tanácsadás és segítségnyújtás a házassági krízisben levőknek, a másik a polgárilag elvált és újránházassodottak kísérése, illetve az egyházi házasság érvényességének felülvizsgálata azokban az esetekben, amikor valószínűsíthető, hogy az érvénytelen. E feladatok megfelelő ellátása érdekében tanácsadó szolgálatot kell kiépíteni”, és fel kell használni a családközösségek segítségét is.⁶

1. A kísérés és a „gyógyító beszélgetés” módjának megtanulása az alapja a megújult lelkipásztorkodásnak, és a sebzettek gyógyításának. Ferenc pápa már az EG című apostoli levelében hangsúlyozta, hogy „az egyháznak be kell vezetnie tagjait — papokat, szerzeteseket, világiakat

⁶Új Ember, 2016. április 17.

— a kísérés művészetébe” (EG 169). A szinódus záródokumentuma erre hivatkozva kijelenti: „Szükség van olyan speciális központok felállítására, ahol megtanulják a kísérést, valamint azt, hogyan kell gondoskodni az összes családról, különösen figyelve a nehéz helyzetben levőkre” (RF 77).

2. A válás-kutatások igazolják, hogy azoknak a pároknak a többségét, akik már elhatározták a szakítást, a család-terápia meg tudja menteni a válástól. Érthető hát az AL felhívása: „Ha felismerjük, hogy a kibékülés lehetséges, sürgető egy szolgálat létrehozása, azoknak az embereknek a segítése, akiknek megtört a házassága” (238). Később az elváltakal kapcsolatban kijelenti: „Szükség van a kiengesztelődés és a közvetítés lelkipásztori szolgálatára azok által a meghallgatásra szokosodott központok által is, amelyeket az egyházmegyékben kell létrehozni” (242, vö. RF 79).⁷ Majd hozzáfűzi: „a helyi közösségek és lelkipásztorok feladata, hogy tovább kísérik ezeket a személyeket” (242; RF 79).

3. A szinódusi záró dokumentum meghívja a plébániákat, hogy gondoskodjanak azokról a hívókról is, akik csak együtt élnek, csak polgári házasságot kötöttek, vagy akik újrَاهázasodott elváltak. „Kíváncsús, hogy az egyházmegyék elősegítsék a tisztánlátást segítő kurzusokat, és e személyek bekapcsolását az egyház életébe, segítve őket a koherens döntés megérlelésében. Az újrَاهázasodottakat tájékoztatni kell annak lehetőségéről, hogyan folyamodhatnak a házasság semmisségét kimondó eljárásért” (RF 53).

4. A házasságok érvénytelenné nyilvánítása az újrَاهázasodottakat érintő szükséglet. Az ő érdekükben írja a dokumentum: Ez egyházmegyei szinten „elégletes számú, mind klerikus, mint laikus személy felkészítését igényli, akik elsődlegesen erre a szolgálatra szentelik magukat. A különvált vagy válságba került házaspároknak információs, tanácsadó és közvetítő szolgálatot is kell a rendelkezésére bocsátani, mely olyanokat is tud fogadni, akik a házassági per előzetes vizsgálatára készülnek” (244, vö. *Mitis Iudex* 2–3).

5. A családok segítésének első helye a plébánia. A szinódus záró dokumentuma írja: A „speciális egyházmegyei központok” célja, hogy „a papok, szerzetesek és világiak megtanulják, hogyan kell gondoskodni az összes családról” (RF 77, vö. 242). A magasabb szintű képzések nagy részének tehát az a célja, hogy a bennük részesedők továbbadják ismereteiket a plébániák családjainak, párjainak.

⁷A jelen bekezdésben a 238. és 242. pont megjelent magyar fordítását pontosítanunk kellett.

A 238. pontban a megjelent fordításban ez áll: „sürgető azoknak az embereknek a segítése, akiknek tönkrement a házassága”.

A helyesebb fordítás: „sürgető egy szolgálat létrehozása, azoknak az embereknek a segítése, akiknek megtört a házassága”. A 242. pontban: „az egyházmegyékben létrehozott központok” fordítás helyett a megfelelő: „az egyházmegyékben létre kell hozni központokat”.

2) A családi élet gondozása a plébánián

a) A plébániai család-gondozás és képzések

Közvetlenül a plébániák feladata, hogy legyenek segítségére az ott élő családoknak, hogy azok egymásra találjanak, illetve hogy koordinálják a családokkal kapcsolatos feladatokat s a család-csoportokat. Mindez ismét képzett munkatársakat igényel, jelenti ki joggal a dokumentum (RF 77–78). Ilyen képzésre a lehetőséget nyilvánvalóan egyházmegyei, esetleg országos szinten kell biztosítani.

A plébániának „képesnek kellene lennie arra (is), hogy szívélyesen fogadja a családi vész helyzetben lévőket, és foglalkozzon velük, vagy egyszerűen képes legyen elirányítani őket ahhoz, aki segíteni tud” (229).

„A családok lelki vezetését plébániai szolgálatnak kell tekinteni.”
„Ezért kívánatos, hogy a papság és a lelkipásztori segítők folyamatos képzése által legyen biztosítva érzelmi és pszichés érlelődésük, mely elengedhetetlen a családok lelkipásztori kíséréséhez, tekintettel az olyan különös vészhelyzetekre is, mint a családi erőszak vagy szexuális visszaélés” (RF 61).

b) A plébániai családgondozás területeiről

„A házasság első éveiben különösen szükség van a lelkipásztori kísérésre. Ebben segítséget nyújthatnak tapasztalt családok, egyesületek, mozgalmak” (223).

A keresztény családok természetükből fakadóan *küldöttek*. Küldetésük megélése érdekében a lelkipásztorkodásnak, az elkötelezett párok segítségével „fel kell ajánlania olyan képzési programokat, amelyek táplálják a házasséleket”, és annak missziós voltát (RF 66, vö. 202).

⁸Az AL 230. is beszél a lehetőségéről, hogy a keresztelezésre és elsőáldozásra készülő gyermekek szüleit a lelkipásztorkodás szólítsa meg.

A szülők képzésére jó alkalom, hogy „legyenek *tevékenyen bevonva a keresztény beavatás szentségeire felkészítő programokba*, mivel ők gyermekeik első hitre nevelői és a hit tanúi” (279; RF 67). Ez a *keresztelendő, elsőáldozáshoz járuló* és a fiatalabb korban bérmlákozó gyermekek szüleine vonatkozhat. Az ő bevonásukra már *Benedek pápa is meghívott* (SC 19).⁸ Több országban gyakorlat, hogy az elsőáldozók oktatásakor első célnek a szülők hitbeli elmélyítését tekintik (az egyház számos korábbi előírásának megfelelően).⁹ Őket törekszenek elvezetni arra, hogy „a hitre nevelők és a hit tanúi” lehessenek gyermekeik számára. (Kreatív módszer ez, mely elsőként a szülőket készíti fel, majd az ő feladatukká próbálja tenni, hogy adják át az evangéliumi anyagot gyermekeiknek.)

⁹Vö. *Catechesi Tradendae* (1979) 43; *Általános Katechetikai Direktórium* (1971) 20; *A Katekézis általános Direktóriuma* (1997) 59, 173–176.

„Találkozási lehetőséget kell biztosítani a szülők képzésére és a családi tapasztalatok egymás közti megosztására” (RF 67).

c) Segítségnyújtás a nevelésben (259–290)

Az AL 7. fejezete összefoglalja a keresztény nevelés alapelveit. Korábban már rámutatott a kérdés súlyára: „Az alapvető kihívások egyike, amellyel a családoknak ma szembe kell nézniük, kétségtelesenül a nevelés, amelyet nehezít az aktuális kulturális környezet és a média nagy befolyása” (84).

Felhívja az egyházi vezetést, valamint a plébániákat és munkatársait, az egyházi intézményeket, az egyesületeket és kiemelten a katolikus *iskolákat*, hogy *nyújtsanak támogatást* a szülőknek a keresztény nevelés terén: előadásokkal, megbeszélésekkel, tanácsadásokkal (246, 279). Létre kell hozni olyan *képzési programokat*, amelyek irányt mutatnak az egymással olykor ellentétes (vagy egyoldalúan liberális) nevelési modelleket felkínáló világban a helyes szülői, nevelői magatartásra (279, 280; RF 66–68).

E feladatok megvalósítása is *tervezést* és katolikus szellemű szakembereket igényel. Nagy szükség van a katolikus nevelés alapelveit összefoglaló *kézikönyvre* a szülők és a családokkal foglalkozók számára.

Az AL fontosnak tartja többször hangsúlyozni: „A katolikus iskolákat bátorítani kellene, hogy segítsék diákjaikat olyan érett felnőtté válni, akik Jézus szerető tekintetével tudják nézni a világot” (279).

d) Képzések a családközösségek létrehozására, támogatására

A pápa buzdítása többször hangsúlyozza, milyen nagy segítséget nyújt a házaspárnak, ha védelmet talál egy közösségben (például 229). Erdő Péter bíboros megfogalmazásában: „Olyan közösségekre van szükség, amelyek az élet valamennyi területén képesek a hitnek megfelelően cselekedni, segíteni, kísérni tagjaikat, ugyanakkor van kisugárzásuk a világ felé is. Akik képesek befogadni és erősíteni azokat is, akiknek 'házassági állapotuk rendezetlen vagy rendezhetetlen'... Ahol nincsenek házassági közösségek, ott kezdeményezni kell a kialakulásukat.”¹⁰

¹⁰Új Ember,
2016. április 17.

A színódus a lelkipásztorkodásnak és a keresztény családoknak is feladatává teszi, hogy „biztosítsanak lehetőséget arra, hogy kis családközösségek jöjjenek létre, mint az evangéliumi értéket élő tanúi” (RF 90); a plébániák feladata, hogy benne „mindaz, amit a kisebb közösségek, az egyházi mozgalmak és társulatok tudnak adni, harmonikusan összekapcsolódjon” (202). Az egyházmegyei családfelelős feladata lehet mindezeknek megvalósulását támogatni.

e) Felkészítés a házassági krízisekre

A buzdítás részletesen foglalkozik a házassági krízisekkel (például a betegségek, halálesetek traumájával is), utat mutatva a lelkipásztorkodásnak is, hogy a család e helyzetekben szorul rá leginkább a támogatásra (232).

3) Felkészítés a házasságra

A plébániai élet és a lelkipásztorkodás kiemelt feladata a jegyesek, illetve házasság előtt állók felkészítése a házasságra. A színódus ismétli és kiegészíti azokat a szempontokat, amelyek többségét már a *Familiaris consortio* is megfogalmazta; de amelyek megvalósítása hazánkban még csak néhány helyen kezdődött el.

a) Távolabbi felkészítés

Az AL kijelenti, hogy a nemiségről való helyes látásmód kialakítása és a házasságra való felkészítés a kisgyermekkorban kezdődik (208), a családban, illetve a kisiskoláskorban, majd a serdülőkorban folytatódik, és csak harmadik állomása a jegyesek felkészítése. A szülők, hitoktatók, katolikus iskolák feladata humánus-keresztény képet kialakítani a gyermekben, majd a serdülőben a nemiségről, a szexualitásról, a helyes párkapcsolatról, a házasság felé vezető biztos útról (202–203).¹¹

¹¹„Egy pozitív, bölcs szexuális nevelés” fontosságát már a II. Vatikáni zsinat sürgette (GE 1; 280).

A pápai buzdítás hív, hogy biztosítsunk a fiatalok számára *távolabbi felkészülési alkalmakat*, amelyek érlelik bennük az igazi szeretetre való képességet is, hiszen ma ezt is tanítani kell! Hasznos segítséget nyújthatnak az „együtt-járók” csoportjai, illetve találkozók, konferenciák, amelyek a nemiséggel, házassággal stb. kapcsolatos témákkal foglalkoznak, s amelyek érdeklik a fiatalokat (208). Ezek

képessé tehetik őket arra is, hogy szembeforduljanak környezetük ellentétes irányba sodró erejével, és képessé arra is, hogy tanúi legyenek a helyes szemléletnek (vö. 280–284).

b) Képzések a nemi, szexuális nevelés céljával

Bár a nemiséggel és a házassággal kapcsolatos nevelés elsődlegesen a család feladata, felelősek érte a plébánia, a hitoktatás, a keresztény nevelési intézmények is (207).

A szexualitás és házasság témáiról való beszéd „sok szülőnek, nevelőnek és a lelkipásztorkodásban résztvevő személynek is nehézséget okoz” (RF 56), ezért ennek megtanulására is új *képzéseket kell létrehozni* (280–282, vö. 202–204). A dokumentum korábban már kijelentette, hogy *kurzusokat kell tartani* mindennemű nevelési és családgondozói hivatásra készülők számára e témában (203–204); és hogy „szükség van kiegészítő *képzések kialakítására egyének és párok számára* (különös tekintettel a serdülőkor kérdéseire) (204), hogy jobban segíteni tudják „a fiatalokat a házasság értékének és gazdagságának felfedezésében”, illetve a jegyeseket a *jelenleginél jobb házasságra* való felkészülésben (205–208).

Részletesen ír a képzések minőségéről, hosszáról is. Több szerzetesi iskola csupán egy-egy, felnőttek szintjén megfogalmazott filozófiai-erkölcstani nyelvezetű előadást tart a diákoknak arról, miért nem helyes a házasság előtti nemi élet, és e néhány előadással megoldottnak vélik a diákok képzését. *A pápai szinódusi levél határozottan elutasítja ezt a formát:* „Fel kellene tennünk a kérdést, hogy neveléssel foglalkozó intézményeink elfogadták-e ezt a kihívást? Nehéz a szexuális nevelés egy olyan korban, amikor banalizálják és el akarják szegényíteni a szexualitást. Csakis a szeretetre és a kölcsönös önmegvalósításra nevelés keretében szabadna megvalósítanunk ezt a nevelést. Így a szexualitás nyelvezetét nem kiábrándítóan elsilányítottak, hanem megvilágítottak látnánk” (280).

A diákoknak meg kell tapasztalniuk a nevelés során, hogy „a szexuális ösztön kiművelhető, de csak az önismeret megszerzése és az önuralom képességének kibontakoztatása útján, amelyek segíthetnek az öröm és a szeretetben való találkozás értékes képességének felszínre hozatalában” (280). „Nem használ, ha elméleti adatokkal árasztjuk el a gyermekeket, de nem fejlesztjük ki bennük a kritikai érzéket az ajánlatok inváziójával, a pornográfiával szemben” (281).

Olyan nevelésre van szükség, amely a női test áruba bocsátásának világában megtanít az egészséges szeméremre (282), elutasítja a testtel való mindenféle játékot (283), s felkészít önmagunk felelős odaajándékozására, és a szeretetnek olyan megnyilvánításaira, mint a kölcsönös törődés, a tiszteletteljes viselkedés, az érzéseket is közvetíteni tudó kommunikáció (283), s elvezet a férfi és női test tiszteletére (285).

Mindehhez „*egy új és megfelelőbb nyelvezetre*” van szükségünk, s e szükség éppen „akkor mutatkozik meg, amikor a gyermekeket és a serdülőket be kell vezetnünk a szexualitás témájába” (281), „és át aka-

¹²Vö. Hortobágyiné Nagy Ágnes: *Családi életre nevelés az oktatásban (Családi-órákat segítő kézikönyv)*. Sapientia, Budapest, 2005. A serdülők és nagyobb fiatalok számára: Tomka Ferenc: *Biztos Út. Szerelemről, szexualitásról értelmesen*. Szent István Társulat, Budapest, 2013. A Ciklus Shaw 10–12 éves vagy a Pure Fashion mozgalom 14–16 éves lányoknak.

runk adni nekik olyan fogalmak mondanivalóját, mint az odaadás, a hitvesi szeretet, a hűség, termékenység, utódnemzés” (RF 56, vö. 283).

A pápai dokumentum tehát hangsúlyozza, hogy a serdülők szexuális-emberi nevelésére a jelenleginél (már ha egyáltalán van ilyen képzés) *sokkal több időt kell biztosítani* a szerzetesi és a katolikus iskolákban, a hitoktatásban, illetve az ifjúsági közösségekben. Hiszen ez csak akkor éri el célját, ha képes a serdülők egyéniséget átjárni, ha képes a környező világ által beszennyezett, eltorzított világképüket átmosni, megújítani.

Magyar egyházunkban *vannak úttörő kezdeményezések*, amelyek elkezdtek már a szülőket is képezni, hogy miként tudnak beszélni a nemiségről gyermekeikkel, a házasság távlatában. Vannak, akik programokat dolgoztak ki, és többekkel együtt alkalmazzák ezeket a 14 év alatti és feletti gyermekek ilyen képzésére.¹² De összességében nagy lemaradást kell még behoznunk e téren.

Az AL figyelmeztet, hogy a témában súlyos a felelőssége a katolikus iskoláknak, az iskolákért felelős egyházi előljáróknak és a lelkipásztorkodásnak. Ismételten felteszi a kérdést-felhívást: „Vajon *nevelési intézményeink* tudomásul vették-e ezt a kihívást?” (280) Majd: „*túlságosan könnyen vettük a szexuális nevelés kihívását*” (284). Ennek is eredménye, hogy a „szexuális forradalom” hatásainak terjedésével egyre több fiatal hagyja el az egyházat, és indul el a tönkrement házasság szakadéka felé is. Egyházi iskoláink diákjai is jelentős arányban erre az útra lépnek, a házasságra való kielégítő felkészítés hiányának következtében is.

c) *Javítani a jegyesoktatást*

A szoroson vett jegyesi felkészítések módját és részleteit a helyi egyházaknak, egyházmegyéknek kell meghatározniuk (207), de a *felkészítésnek teljesen meg kell újulnia*, mondja a szinódus, és jelentette ki többször Ferenc pápa.

„A keresztény házasságot nem lehet kulturális hagyományra vagy egy pusztán jogi megállapodásra lefokozni. Isten valóságos meghívása ez, amely alapos végiggondolást, állandó *imádságot és kellő érettséget* igényel.” Ez megkívánja, „*hogy javítsuk a házasságkötés előtti — tartalmában olykor szegényes — katekézist*” (RF 57). Szükséges a jegyesi „kurzusok témáinak kibővítése oly módon, hogy ezek a *hitre és a szeretetre nevelés* kurzusaivá váljanak, melyek illeszkednek a *keresztény beavatás* folyamatába” (RF 58; 206); hogy valódi megtapasztalását nyújtsák az egyházi életnek, s elmélyítsék a házas és családi élet különböző aspektusait” (206; RS 39).

A jegyeseknek a hitbe és az egyházba való bevezetése akkor lesz hatékony, ha hitből élő *házaspárok kísérik* őket. Logikus tehát a felhívás: a kurzusok vezetésében „*olyan házaspárok is vegyenek részt, akik képesek kísélni a jegyeseket az esküvő előtt, majd a házaselet első éveiben.*” Súlyt kell fektetni a jegyesoktatás során a velük kialakítandó „*személyes kapcsolatokra*”, amelyek „*hozzájárulhatnak ahhoz*”, hogy a jegyések közelebb

¹³A jegyesek megáldásáról a dokumentum külön nem szól, de ez a katekumenális út fontos eleme. Megjelent az 1984-es kiadású *Áldások könyvében*, majd a házasság rendjét tartalmazó új hazai kiadványban: *A házasságkötés szertartásának új rendje*. Szent István Társulat, Budapest, 2006, 253–270.

4) Elkísérni és integrálni a törékenységet (291–312)

¹⁴Vö. *Populorum progressio* 74–75; *Sollicitudo rei socialis* 42; *Novo millennio ineunte* 50; EG 198.

¹⁵Hasonlóan ír a szinódus üzenete Isten népéhez – az új evangelizációról. Vatikán, 2012.

¹⁶Ferenc pápa záróbeszéde a családszinóduson, 2015. október 24.

kerüljenek az egyházi közösséghez, és „szívük fokozatosan megnyíljon Isten tervének teljességére” (RF 58, vö. 207, 217).

A katekumenális jegyesi képzés liturgiája a *jegyesek megáldása*. A megáldás a jegyesek és a keresztény közösség kapcsolatát is akarja jelezni és erősíteni.¹³

d) *Külön képzés a hitben járatlan, vagy a be nem érett párok számára* (209–211) Hazánkban ma többnyire olyan párok kérnek templomi házasságot, akik együtt élnek. A pápai levél figyelmeztet: sok házasságra készülő és sok együtt élő csak belesodródik a házasságba, és olykor a házasság lényege sem tisztázott számukra, még kevésbé annak szentségi volta. Ezért jelenti ki — és ez újszerű felhívás! —, hogy nekik olyan (külön) képzésre van szükségük, hogy megvilágosodjon számukra, mit jelent a házasság mint életre szóló szeretet-egység; továbbá, hogy mit jelent a hit és a szentség. A több éve együtt élők esetében is gyakran megesik, hogy még nem ismerték meg igazán egymást. A felkészítő beszélgetéseknek — ez is újszerű szinódusi felhívás! — „alkalmat kell adni számukra, hogy fölismerjék az összeférhetlenségeket és a kockázatokat is. Ily módon ráébredhetnek, hogy értelmetlen a kapcsolat további erőltetése”, illetve lehetőséget kaphatnak, hogy tapasztalt házaspárok segítségével ismerkedjenek a javítás eszközeivel. „Soha nem szabad biztatni egy házasság megkötését, ha nem mélyültek el olyan motivációk, melyek megadják e szövetség stabilitásának valós lehetőségeit” (209).

A katolikus társadalmi tanításnak kezdettől megfogalmazott alapelve, hogy az egyháznak mindenkihez van küldetése, de kiemelten a legszegényebbekhez.¹⁴

A család-szinóduson is megjelent a felhívás, hogy a világ legrosszabbnak ítélt helyzeteiben, és az ott élőkben is fedezzük fel „az ige magvait”, a transzcendencia keresését, és erre építve keressük az evangelizáció útjait (RF 34).¹⁵ Erről beszél Ferenc pápa szinte minden megnyilatkozása (vö. EG, MV), valamint a pápai buzdítás: „Anyaként, feltétel nélkül szeretni minden családot, különösen azokat, amelyek nehéz időszakon mennek át. Egyetlen családnak sem szabad azt éreznie, hogy az egyház magára hagyta, vagy hogy ki lenne zárva az egyház szeretetéből és öleléséből.”¹⁶

A dokumentum sokféle rászoruló felsorol: az elvált-elhagyottakat, az egyszülős családokat, a családokat, amelyekben az apa hosszú ideig távol van, a leányanyákat, a sebzett körülmények között élő gyermekeket; a szülőket, akik fogyatékos gyermekeket nevelnek, az özvegyeket, az öregeket, és azokat is, akik anyagi krízisbe kerültek. Bármilyen legyen is állapotuk oka, „támaszt és vigaszt kell találniuk a többi családnál, illetve a plébániai pasztorális szerveknél” (252, 246). A homoszexuális hajlamú személyekkel kapcsolatban megállapítja: „minden ember, függetlenül sajátos szexuális irányultságától, tiszteletet érdemel a maga méltóságában, és gondoskodni kell arról, hogy kerüljék az igazságtalan diszkrimináció minden megbélyegzését, és megkaphassák a szük-

séges segítséget ahhoz, hogy megértsék és megvalósítsák Isten akaratát az életükben” (250). Különösen „figyelni kell azoknak a családoknak a kísérésére, amelyekben ilyen hajlamú személyek élnek” (RF 76). A RF felsorol még több, *a társadalom peremére szorult* csoportot: mint a *cigányok, hajléktalanok, menekültek*, társadalmilag megbélyegzettek, és ismét kijelenti: „Jézus szavai félreérthetetlenek: Amit e legkisebb testvéreim közül egyel is tettetek, velem tettétek” (RF 15, 21–25).

a) Az elvált újrَاهázasodottak

Velük kapcsolatban a pápai buzdítás arra az elvre épít, amelyet már az 1980-as család-szinódus, illetve a *Familiaris consortio* (84/e) megfogalmazott. Az elvált újrَاهázasodottakat nem szabad „leírni”, hanem jó pásztorként utánuk kell menni, hogy tovább segíthessük őket a jézusi úton. *Minden elvált helyzete más*, és a lekipásztori bölcseségnek és irgalomnak kell megtalálnia a helyes utat, amely egy-egy esetben az ilyen személyek lelki továbbvezetésének megfelel (242).

Szent II. János Pál irányelveit idézve (vö. FC 33) felhív, hogy *ne használjuk soha azt a kifejezést* például az elvált újrَاهázasodottak esetében, hogy „*halálos bűnben élnek*” (301). Halálos bűnről olyan esetben beszélünk, ha valaki tudatosan és akarattal szembefordult Istennel, és így akar élni. „Az egyház senkit nem ítél el örökre szólóan, hanem kiárasztja Isten irgalmasságát mindenkire, aki őszinte szívvel kéri azt” (296–297). „Egyetlen lekipásztor sem lehet elégedett, ha azokkal szemben, akik ‘szabálytalan’ életállapotban élnek, csupán erkölcsi törvényeket alkalmaz”, mintha ezek kövek volnának, amelyeket rádobhat az elítélt személyre, amint a farizeusok akarták tenni a házasságtörő asszony megkövezésével (305, 49).

Az elváltakkal, akik új kapcsolatban élnek, fontos éreztetni, hogy az egyház részei ők, hogy „*nincsenek kiközösítve*” (243). „A helyi közösségnek és a lekipásztornak gondosan kell kísérniük ezeket a személyeket, főként, ha vannak gyermekeik, vagy elszegényedtek. Tegyenek meg „mindent, hogy ők is vegyenek részt az egyházi közösség életében” (242–243; FC 84/e).

b) A házasságok érvénytelennek nyilvánításáról

Az irgalom jelenik meg a két apostoli levél címében és tartalmában — „*Mitis Iudex Dominus Iesus*” és „*Mitis et misericors Iesus*” —, amelyeket a pápa a házasságok *érvénytelenségét megállapító eljárás gyorsítása* érdekében adott ki. Az utóbbiban azt is kéri, amit az AL-ben is, hogy az *érvénytelenítés* folyamata a kérvényező számára váljék ingyenessé, annak költségeit (vagy nagyobb részét) vállalja át az egyházmegye (244).¹⁷

¹⁷MM bevezető VI. pont.

c) A felbonthatatlanság ideálja — és az irgalmasság

Az irgalmas magatartás *nem jelenti, hogy az egyház ne vallaná változatlanul „a házasság teljes ideálját, amely Isten terve”* (307, vö. 9, 62, 79, 299). Amikor a lekipásztorok hirdetik az irgalmasságot, maguk

is tapasztalják az elvek és az irgalom kapcsolatát. Hiszen „amikor az Evangélium ideálját és az egyház tanítását hirdetik, segíteniük kell a híveket arra is, hogy egyidejűleg sajátítsák el a törekeny testvérek iránti együttérzés logikáját, és kerüljék a túl kemény és türelmetlen ítélkezést” (308).

A lelkipásztoroknak, az ismerősöknek szeretettel meg kell értetniük az elvált újraházasodottakkal, hogy amikor az egyház a házasság felbonthatatlanságát védi, isteni értéket véd. És jelen helyzetükkel nekik is fontos küldetésük van: hogy tanúivá legyenek ennek az értéknek, például gyermekeik és közösségük előtt. Ezért ne harag, fájdalom legyen a lelkükben, hanem ajánlják fel áldozatul szenvedésüket, és használják ki a sokféle kegyelmi alkalmat, amelyek által ők is egyesülhetnek Jézussal és építhetik az egyházat. Hiszen e helyzetükben is van lehetőségük a kegyelmi élet sok eszközével élni: mint a tökéletes bánat, a lelki áldozás, az egyház közösségében való aktív részvétel, valamint a lelki vezetés is, amelyet kérhetnek.

Befejezésként — A keresztény család küldetése korunkban

Erdő Péter bíboros így jellemezte a dokumentumot: „Az egyensúlykeresésre törekszik, s igyekszik elkerülni a szélsőséges értelmezések lehetőségét. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy miközben fontos az egyház hitének és fegyelmének egysége, a hagyományt mindig a különböző helyi kultúráknak és körülményeknek megfelelően kell értelmezni és alkalmazni.”¹⁸ Az apostoli buzdítás kulcsfogalmai — az inkulturáció, a lépcsőzetesség, a distinctio, az integráció — mind a kor és a környezet figyelembevételére, valamint az irgalmas Jézus példájának követésére hívnak. Jézus a legistenibb ideálok hirdetője volt, s egyidejűleg tudott a legirgalmasabb lenni a „tékozló fiúk” és „elvezett bárányok” iránt (38).

A pápai buzdítás lelkiismeretvizsgálatra is hív: Sokáig azt hittük — írja —, hogy elég „csupán dogmatikai, bioetikai és erkölcsi elveket hangsúlyozni” a családok segítése érdekében (37, vö. 36). Az evangéliumi lelkület azonban korunkban olyan lelkipásztorkodásra hív, amely pozitív, felemelő, s „amelyben lehetséges a lépcsőzetes (lépésről-lépésre az ideál felé tartó) elmélyülés”; azaz amely képes a mai házasságokhoz és sebzett kapcsolatokhoz szólni (38).

Az apostoli buzdítás alcíme: „A családban megélt szeretetről”. A pápa a lelkipásztorkodásnak és a családok segítőinek első feladatául tűzi ki, hogy védjék és támogassák a házasságban és a családban azt a szeretetet, amelyből öröm fakad (325), s erre a szeretetben és örömben megújult életre hívja a családokat. Így lesz képes az egyház és a keresztény házasság a mai világ számára is tanúsítani, hogy „a család evangéliuma válasz az emberi személy azon legmélyebb vágyaira, amely még a legszekularizáltabb országokban is megmutatkozik” (201).

¹⁸Új Ember, 2016. április 17.

A családformák változása

FÖLDHÁZI ERZSÉBET

A párkapcsolatok átalakulása

A szerző szociológus, a PPKE BTK Szociológiai Intézetének adjunktusa.

A család és a párkapcsolatok történeti változásaira visszatekintve azt látjuk, hogy több, újnak tekintett jelenség valójában a múltban is létezett: a kétkeresős család többször is előfordult a történelem során; a történelem nagy részében több volt a mostohacsalád, mint napjainkban; valamint azzal is találkozhattunk, hogy az élettársi kapcsolat, a házasságon kívüli szülés vagy a házasságon kívüli szexuális élet elterjedtebb volt, mint ma. Ami a mai modern társadalmakban valóban új jelenség, az a különböző párkapcsolati és családformák egymás mellett való létezése és egyformán legitim mivolta.¹ Ezt a sokféleséget járjuk körül a következőkben, elsősorban a párkapcsolatok terén.

A családformák pluralizációja

¹Stephanie Coontz: *The World Historical Transformation of Marriage*. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 66, Issue 4, November 2004, 974–979.

A Nyugat-Európában az 1960-as évektől zajló családszerkezeti változások a családformák pluralizálódásával írhatók le. Ez összhangban van a második demográfiai átmenet elméletével, amely átfogó értelmezési keretet nyújt a párkapcsolatok, a gyermekvállalás és a különböző együttélési formák változásainak magyarázatához. A második demográfiai átmenet elmélete a változások okát alapvetően az értékek változására, új értékek megjelenésére, az individualizáció térhódítására vezeti vissza.

A társadalom szintjén a családformák pluralizációján azt értjük, hogy a társadalomban több családszerkezeti forma is hasonló súllyal van jelen, miközben a korábban széles körben elterjedt családformák veszítenek jelentőségükből. Egyéni szinten az életutak sokszínűvé, változatosá válását jelenti, abban az értelemben, hogy milyen családszerkezetben élnek az egyének, milyen gyakoriak a státuszváltások az életút során, és milyen hosszú az egyes családszerkezeti formákban eltöltött idő.

²Harcza István – Monostori Judit: *Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon*. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Ríport 2014*. TÁRKI, Budapest, 2014, 83–109.

A magyar társadalomra csak korlátozottan alkalmazható az elmélet, mivel a rendszerváltás előtt a nyugati társadalmakétól teljesen eltérő közegben éltek a magyar családok, a rendszerváltást követően annak strukturális következményei és az értékváltozások egyszerre hatottak.

Az utóbbi néhány évtizedben csökkent a párkapcsolatokon alapuló együttélési formák aránya, növekedett az egyszülős családok aránya, csökkent a gyermekszám, emelkedett az egyedül élők aránya, és visszaszorultak a három- és többgenerációs együttélési formák.²

A házasságkötések számának csökkenése következtében visszaesett a házasságban élők aránya, de összességében a párkapcsolatban élők-ről is elmondható ugyanez. A rendszerváltást követően a visszaesés a 35 év alattiak körében volt a legjelentősebb. A párkapcsolatban élők aránya még így is viszonylag magas Nyugat-Európához viszonyítva. A fiatalok körében növekedett az egyedül élők aránya, de kisebb mértékben, mint Nyugat- vagy Észak-Európában. A későbbre halasztott családalapítás abban jelentkezik, hogy a fiatalok tovább maradnak gyermek státuszban, később költöznek el a szüleiktől. Ennek következtében a szülői státuszból való kilépés is későbbi életkorra tolódik, így a gyermekvállalás későbbre halasztása ellenére sem rövidül le a szülői élet-szakasz.

Jelentősen nőtt a házasságon kívüli születések aránya, de ez túlnyomó részben élettársi kapcsolatban élő párok gyermekeit jelenti.

Az egyszülős családok aránya számottevően megnövekedett, de az utóbbi évtized változásaiban a szülőktől való elköltözés későbbre tolódása miatt a 18 éven felüli gyermekekkel együtt élők arányának jelentős növekedése játszotta a főszerepet.

Az egyszülős családstruktúra nem egy életre szóló állapot: a gyermeküket egyedül nevelő szülők életében is megjelennek új párkapcsolatok. Ugyanakkor a keresztmetszeti adatok alábecsülik az egyszülőség elterjedtségét: a becslések azt mutatják, hogy a 15–18 éves gyermekek közel 40 százaléka élt már ilyen családstruktúrában.

Egyre kevesebb gyermek él együtt mindkét biológiai szülőjével. A mozaik családok aránya a két legutóbbi népszámlálás között nem változott, ami azt jelenti, hogy azok a gyermekek, akik nem élnek együtt mindkét vér szerinti szülőjükkel, egyre nagyobb arányban élnek egyszülős családban.³

³Uo.

A párkapcsolatok átalakulása

Az elmúlt néhány évtizedben a párkapcsolatok és a család radikálisan átalakultak. Míg ezt megelőzően a házasság szinte egyeduralgó volt a párkapcsolatok terén, mára megjelent a szingliség választott életformaként, és az úgynevezett látogató párkapcsolat, amelyben a felek párkapcsolatot tartanak fenn, de nem élnek közös háztartásban. A legnagyobb változást azonban a házasságkötések visszaszorulása és az élettársi kapcsolatok elterjedése jelentette: egyre többen tartják ideális életformának életük valamely szakaszában vagy akár véglegesen is ezt az életformát, és ezzel összhangban a gyakorlatban is széleskörűen elterjedt.⁴ A házasság népszerűségének csökkenését jól mutatja, hogy míg 1990-ben azt lehetett valószínűsíteni, hogy a nők háromnegyede élete során legalább egyszer házasságot köt, 2013-ban már csak 44 százalékukról mondható el ugyanez.

Nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában is terjednek az élettársi kapcsolatok, ezért a kutatások is egyre hangsúlyosabban foglalkoznak ezzel a párkapcsolati formával. Egy közelmúltban megjelent tanulmány⁵ arra tett kísérletet, hogy valamiképpen kategorizálja ezeket a kapcsolatokat. A kategorizálás alapját három tényező

⁴Spéder Zsolt: *Az európai családformák változatossága. Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón.* Századvég, 10. évf., 37. sz., 2005, 3–47.

⁵Nicole Hiekel – Aart C. Liefbroer – Anne-Rigt Poortman: *Understanding diversity in the meaning of cohabitation across Europe*. European Journal of Population, Vol. 30, Issue 4, November 2014, 391–410.

Az élettársi kapcsolatok

képezte: az élettársi kapcsolatban élők véleménye a házasságkötéssel kapcsolatban, saját házasságkötési terveik, valamint az, hogy hogyan érzékelik az anyagi helyzetüket. Ennek alapján az élettársi kapcsolatok különböző típusai alakíthatók ki, és ezek aránya eltérő az egyes országokban. Két jellegzetes csoport különül el: az egyikbe tartozók az élettársi kapcsolatot a házassági folyamat részének tekintik, míg a másikba tartozók a házasság alternatívájának.

A házassági folyamat részének tekintett élettársi kapcsolatok négy típusa különböztethető meg. Akik a házasság előszobájának tekintik az együttélést, azoknak határozott szándékuk a házasságkötés, és magát a házasságot nem tartják elavult intézménynek. A próbaházasság anynyiban különbözik az előzőtől, hogy a felek még nem döntötték el, hogy össze fognak-e házasodni, tehát először kipróbálják az együttélést, és csak az itt szerzett tapasztalatok alapján döntenek a házasságról. A harmadik csoportot azok alkotják, akik anyagi nehézségekkel küzdenek, és emiatt mondanak le a házasságkötésről. A negyedik csoportba a konformisták tartoznak, akik tervezik ugyan a házasságkötést, de a házasság intézményével kapcsolatban negatív vagy semleges a véleményük — őket tehát elsősorban a társadalmi elvárásoknak való megfelelés vezérli, esetleg anyagi vagy más előnyöket várnak a házasságkötéstől.

A különböző típusok eltérő arányban fordulnak elő az élettársi kapcsolatban élők között az egyes országokban. A kapcsolatukat a házasság előszobájának tekintők aránya Grúziában (66 százalék) és Romániában (39 százalék) a legnagyobb, Norvégiában (11 százalék) a legkisebb. A próbaházasság Nyugat- és Észak-Európában a leginkább elterjedt, 26–30 százalékos aránnyal (Ausztria kivétel jelent, itt 15 százalék ez az arány). A gazdasági okok miatt nem házasságban együtt élők aránya Oroszországban a legnagyobb (17 százalék), de ez általában Kelet- és Közép-Európában jellemző. A konformista típusú is itt találkozunk leginkább (Grúzia kivételével): az élettársi kapcsolatokban élők 21–39 százaléka sorolható ebbe a típusba. Magyarországon az élettársi kapcsolatban élők közel egynegyede tekinti a házasság előszobájának az együttélést, 15 százalékuk próbaházasságként tekint rá, közel 3 százalékuk gazdasági okok miatt nem köt házasságot az élettársával, 28 százalékuk pedig főként azért tervezi a későbbi házasságot, hogy megfeleljen a társadalmi elvárásoknak.

A házasságot nem tervezők két csoportra oszthatók: egyik részük elutasítja a házasságot, elavult intézménynek tartva azt, míg másik részük egyszerűen nem tartja fontosnak, úgy érzi, hogy nincs szüksége rá ahhoz, hogy a kapcsolata jól működjön. Ezekben az esetekben az élettársi kapcsolat a házasság alternatívájaként, helyettesítőjeként jelenik meg. Az ilyen típusú élettársi kapcsolatban élők aránya általában magasabb Nyugat- és Észak-Európában (15–32 százalék), mint az Európa középső és keleti részén fekvő országokban (2–14 százalék) – bár a bolgár és magyar értékek is viszonylag magasak (14 és 13 százalék). Az élettársi kapcsolatban élő magyar párok közül minden ötödik elavult párkapcsolati formának tekinti a házasságot, ezért ké-

Látogató párkapcsolatok

sőbb sem tervezi azt, 13 százalékuk pedig lényegtelennek tartja a kapcsolat formáját, és szintén nem tervez házasságkötést.

Magyarországon az élettársi kapcsolatok már az 1970-es években megjelentek, de elsősorban a válást vagy özvegyülést követő párkapcsolati formaként. A rendszerváltást követően indult gyors növekedésnek az élettársi kapcsolat első párkapcsolati formaként való megjelenése, és ez azóta is töretlenül tart. Olyannyira, hogy ma az első tartós párkapcsolatok közel 90 százaléka jön létre élettársi kapcsolatként, és csupán egytizede házasságként (35–40 évvel ezelőtt még fordított volt ez az arány).

Ha összességében vizsgáljuk a párkapcsolati helyzetet, azt látjuk, hogy a rendszerváltástól napjainkig jelentősen csökkent a házasságban élők aránya, és növekedett az élettársi kapcsolatokban élők és az egyedülállóké. Az egyedülállók sem mindig élnek azonban párkapcsolat nélkül: jelentős részük úgynevezett látogató párkapcsolatban él. Erre a párkapcsolati formára az jellemző, hogy a felek tartós, monogám párkapcsolattal rendelkeznek, ezt nyíltan vállalják a külvilág előtt, de nem élnek közös háztartásban a partnerükkel. Különböző motivációk állhatnak az ilyen típusú párkapcsolatok létrejöttének hátterében: lehet önként vállalt, tudatos döntés, de külső kényszer miatt is keletkezhet; lehet a párkapcsolat egy állomása, amit később összeköltözés követ, de tartósan is fennmaradhat. A látogató párkapcsolat választása azoknak lehet megfelelő, akik meg szeretnék őrizni az önállóságukat is egy különálló háztartás fenntartásával — ez inkább a fiatalabbakra jellemző —, de azok számára is megoldás lehet, akik gyermekeikkel együtt élnek, és nem szeretnék az ő életüket megzavarni egy új partnerrel — értelemszerűen ez inkább a középkorúaknál fordul elő.

A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy az 50 évesnél fiatalabb felnőtt lakosság körében 13 százalék azok aránya, akiknek különélő partnerük van. Ezt a fajta párkapcsolatot minden életkorban és a különböző családi állapotúak között egyaránt megtaláljuk, legelterjedtebb azonban a 25 év alatti fiatalok körében. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a látogató párkapcsolatban élőknek közel fele választja tudatosan ezt az életformát, a házasság, illetve az élettársi kapcsolat alternatívájaként. A 30–34 éves nők körében jelennek meg legjellemzőbben a párkapcsolatok változásának tendenciái. Ennek a korcsoportnak a helyzetét megvizsgálva néhány európai országban azt látjuk, hogy 2 és 13 százalék közé tehető azok aránya, akik külön élő tartós partnerrel rendelkeznek, vagyis látogató párkapcsolatban élnek. Legmagasabb az arányuk Ausztriában és Olaszországban — 13 százalék körüli —, a legalacsonyabb Észtországban és Grúziában (1–2 százalék). Magyarországon a 30–34 éves nők körében 6 százalékos a látogató párkapcsolatban élők aránya.⁶

⁶Murinkó Livia – Spéder Zsolt: *Párkapcsolatok*. In Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2015*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 2015, 9–26.

A párkapcsolatok stabilitása

A párkapcsolatok kialakulásában megfigyelhető változások mellett átalakultak a házasságok és élettársi kapcsolatok felbontásának a jellemzői is.

⁷Földházi Erzsébet:
*Az első házasság
felbomlása – esemény-
történelmi elemzés.*
Demográfia, 51. évf.,
1. sz., 2008, 79–111.

A párkapcsolatok stabilitását számos tényező befolyásolja, részben általános társadalmi-gazdasági trendek, az értékek változása, részben pedig demográfiai jellemzők. A nők munkavállalásának általánossá válása lehetővé tette a gazdasági függetlenedést, és így a válást is megkönnyítette. A család gazdasági funkcióinak háttérbe szorulása és az érzelmi funkciók jelentőségének növekedése is elősegítette a válásokat: a párok egyre inkább és elsősorban az érzelmi szükségleteik kielégítést várják a házasságtól és a párkapcsolatoktól, és amennyiben ez nem teljesül, könnyebben véget vetnek a kapcsolatnak. Az értékek változása, a fokozódó individualizmus, a szekularizáció, a tradicionális kulturális, vallási és erkölcsi normák fellazulása, a válás jogi szabályozásának változása, a válás növekvő társadalmi elfogadottsága egyaránt a válások növekedése irányában hat.⁷

A válások aránya Magyarországon a rendszerváltástól emelkedő tendenciát mutatott; a teljes válási arányszám, ami azt mutatja meg, hogy az adott évben kötött házasságok milyen arányban bomlanának fel változatlan válási viszonyok mellett, 1990-től folyamatosan emelkedett. 2008-ban és 2010-ben is 0,46 volt az értéke, ami az eddigi legmagasabb érték, és csaknem a házasságok felének felbontását valószínűsíti. Az utóbbi néhány évben valamelyest csökkent a mutató értéke: 2013-ban és az azt követően kötött házasságoknak várhatóan „csak” 42 százaléka végződik válással. Magyarországon a válások aránya hosszú ideig magasabb volt az európai átlagnál, ma azonban már inkább a középmezőnybe tartozik.

A válások

Az egyes európai országokban igen eltérő a válási hajlandóság. Meglehetősen magas Finnországban, Lettországon, Svédországban, de Spanyolországban is, ahol a házasságoknak várhatóan 48–54 százaléka végződik válással. Más országokban jóval alacsonyabb, például Cipruson, Lengyelországban és Szlovéniában 0,3 körüli a teljes válási arányszám, vagyis a házasságok kevesebb, mint egyharmada esetében számíthatunk válásra. Az eltérő válási hajlandóságra — sok más tényező mellett — az eltérő gazdasági fejlődés, a válás jogi szabályozása, a vallásosság különböző mértéke és a válás társadalmi elfogadottsága is hatással van.

A felbontott házasságok átlagos tartama 1991-től emelkedést mutat, ez azonban az utóbbi években megtorpant, most 13 év körül van. A válásokon belül csökkent az 5 éven belül felbontott házasságok aránya, nőtt a hosszú házasságtartam (20 év vagy több) után felbontott házasságoké. Ez részben azzal van összefüggésben, hogy a növekvő várható élettartam következtében az elvált feleknek még 40–50 évesen is van lehetőségük újrakezdésre, még ebben az életkorban is kialakíthatnak hosszú időre szóló párkapcsolatokat, sőt, még gyermeket is vállalhatnak — bár ez utóbbira a nők lehetőségei ebben az életkorban már erősen korlátozottak. Emelkedett az átlagos váláskori életkor is: a nőknél a 40, a férfiaknál a 43 évet érte el, ami 6 év emelkedést jelent 1990-től.

A házasságok egy része csak formailag áll fenn: a házasfelek nem élnek együtt a házasságok körülbelül 5 százalékában. Ez nem túl ma-

⁸Földházi Erzsébet:
*Az elváltak
lakáskörülményei.*
Demográfia, 48. évf.,
4. sz., 2005, 375–414.

Az élettársi kapcsolatok tartósságának kérdése

gas arány, de nem is elhanyagolható: közel 200 ezer embert érint. A házasság különülésnek többféle oka is lehet. Tudjuk, hogy a váló felek túlnyomó része már a válás előtt szétköltözik,⁸ ebben az esetben a különülés a válás egyik szakasza. Ugyanakkor olyan házaspárok is dönthetnek a különülés mellett, akik formálisan nem akarnak elválni — akár anyagi, akár egyéb okok miatt —, vagy az egyik fél nem akar válni. A házasság kezdeti szakaszában is előfordulhat különülés, amikor a pár még nem tud összeköltözni (például a közös lakás hiánya vagy külföldi munkavállalás miatt). Tehát önmagában abból, hogy egy házaspár külön él, még nem következtethetünk egyértelműen válási szándékra. A házastársuktól külön élők közel 10 százalékának van élettársa — ez viszont már mindenképpen annak a jelzése, hogy a válás előbb-utóbb be fog következni.

Míg a házasságok felbontását statisztikai adatokkal követhetjük nyomon, addig az élettársi kapcsolatoknak sem a keletkezését, sem a megszűnését nem tartja nyilván a statisztika, így különböző kutatások alapján lehet becsülni az előfordulásukat. Amikor az élettársi kapcsolatok felbontásáról beszélünk, nem kerülhetjük el, hogy ismét foglalkozzunk a házasságokkal is, hiszen a házasságok egy része előzetes együttélést követően kötődik, illetve a közvetlen, előzetes együttélés nélküli házasságok számbavétele is fontos, hogy rávilágíthassunk a hasonlóságokra és a különbségekre a különböző párkapcsolati formák bomlékonyságát illetően.

A párkapcsolatok típusa és stabilitása is szoros kapcsolatban áll azzal a történelmi időszakkal, amelyben a kapcsolat kialakult: általánosságban azt mondhatjuk, hogy minél korábbi időszakban jött létre egy kapcsolat, annál valószínűbb, hogy tartósabb lesz, és hogy a pár házasságban él.

Korábbi kutatások alapján tudjuk, hogy az élettársi kapcsolatok rövidebb idő után és nagyobb gyakorisággal bomlanak fel, mint a házasságok, vagyis kevésbé stabilak. Célszerű megkülönböztetni a közvetlen házasságokat, vagyis amelyeket nem előz meg együttélés, az élettársi kapcsolatot követően kialakuló házasságoktól, mert a két típus esetén különbözik a válási gyakoriság. Az élettársi kapcsolatot követő házasságok kevésbé stabilak lehetnek a közvetlen házasságoknál — mint ahogyan ezt számos korábbi kutatás kimutatta —, azt feltételezve, hogy a párkapcsolati formaként az együttélést választók liberálisabban gondolkodnak általában a párkapcsolatokról, így hamarabb fel is bontják azt, amennyiben nem tartják kielégítőnek. Ez az érvelés főként azokban a társadalmakban és azokban a történelmi periódusokban állja meg a helyét, ahol és amikor az élettársi kapcsolatok kevésbé elterjedtek. Amikor az élettársi kapcsolat általánossá válik, megváltozik a későbbi házasságra gyakorolt hatása is, és inkább stabilizáló szerepet tölt be.⁹

Magyarországon az 1990 és 2013 között kialakult első párkapcsolatokat vizsgáltuk, mégpedig aszerint, hogy az élettársi kapcsolatok mennyi idő után és milyen arányban alakulnak át házassággá,

⁹Edith Dourleijn – Aart C. Liefbroer: *Unmarried cohabitation and union stability: Testing the role of diffusion using data from 16 European countries.* Demography, Vol. 43, Issue 2, May 2006, 203–221.

¹⁰Földházi Erzsébet:
Válás és szétköltözés.
In Monostori Judit – Őri
Péter – Spéder Zsolt
(szerk.): i. m. 27–41.

**A házasságok és az
élettársi kapcsolatok
felbomlásának esélyei**

illetve azt, hogy a különböző típusú párkapcsolatok — élettársi kapcsolat, élettársi kapcsolatot követő házasság, közvetlen házasság — milyen eséllyel érnek véget válással, illetve szétköltözéssel, a kapcsolat kezdete óta eltelt idő függvényében. Az 1990–2000 és a 2001–2013 között kialakult párkapcsolatokat külön vizsgáltuk, azt feltételezve, hogy a különböző időszakokban kialakult párkapcsolatok más-más jellemzőkkel bírnak a létrejöttük idején fennálló társadalmi-gazdasági helyzet és értékrend különbözősége következtében.¹⁰

Az élettársi kapcsolat kialakulását követő első néhány évben meredeken emelkedik a házasságkötések aránya, majd egy bizonyos szintet elérve már nem növekszik tovább. A rendszerváltást követő tíz évben kialakult élettársi kapcsolatok esetében az ötödik évig tart a töretlen emelkedés: ekkorra a még fennálló élettársi kapcsolatok feléből házasság lesz. Ezt követően jelentősen lelassul a növekedés, és a kapcsolat tizedik évében sem éri még el a 60 százalékot a házasságkötések aránya. A 2000-es évek elejétől jelentős változás történik az élettársi kapcsolatok házasságra váltásában: az 1990–2000 közötti időszakhoz viszonyítva kevésbé meredeken növekszik a házassággá alakuló élettársi kapcsolatok aránya. A kapcsolat kezdetétől számított első öt évben valamivel több mint egyharmaduk esetében következik be a házasságkötés, és még a tizedik évben sem éri a házasságok aránya a 45 százalékot.

Az élettársi kapcsolatok, a közvetlen házasságok és az előzetes együttélést követően kötött házasságok felbomlásának esélye is különböző módon alakul a két vizsgált periódusban. Az 1990–2000 között létrejött közvetlen, illetve előzetes együttélést követően kialakult házasságok válási arányai között alig van különbség: 6–7 százalék a felbontott házasságok aránya az ötödik évben, de még a tizedik évben is csak 15–16 százalékra tehető. Ettől kezdve kicsit nagyobb arányban szűnnek meg az élettársi kapcsolatot követő házasságok. A 2001 és 2013 között kötött házasságoknál változik a kép: az élettársi kapcsolatot követő házasságok lényegesen kisebb arányban bomlanak fel, mint a közvetlen házasságok. A különbség már a kapcsolatok második-harmadik évében megjelenik és fokozatosan növekszik, a tizedik évben öt százalékpontnyi különbséget elérve. Jól látható ebben az esetben az a hatás, amiről a korábbiakban már írtunk, hogy tudniillik a házasságot megelőző együttélésnek a házasság stabilitására gyakorolt hatása függ az adott országban az élettársi kapcsolatok elterjedtségétől: ahol általánosan elterjedtek a házasság nélküli együttélések, ott ezek inkább stabilizáló hatást fejtenek ki a belőlük később kialakuló házasságokra. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a 2001–2013 közötti első élettársi kapcsolatokból kisebb arányban lesz ugyan házasság, mint az 1990–2000 közötti együttélésekből, azonban ezek a házasságok stabilabbak.

Az élettársi kapcsolatok jóval nagyobb arányban bomlanak fel, mint a házasságok (fontos megjegyezni, hogy itt már csak azokat az élettársi kapcsolatokat vettük figyelembe, amelyekből nem lett a ké-

sőbbiekben házasság, tehát erős szelekciós hatás érvényesül). A két vizsgált periódus közül a későbbiben kialakult élettársi kapcsolatok valamivel bomlékonyabbak. A kapcsolat negyedik évének végére minden harmadik együttélés véget ér. Ezt követően csökken ugyan a szét-költözések dinamikája, de a tizedik év végére az élettársi kapcsolatok több mint felében már nem élnek együtt a felek.

Fontos megjegyezni, hogy a párkapcsolatok három figyelembe vett formája — a közvetlen házasság, az előzetes együttélést követő házasság és az élettársi kapcsolat — felbomlásának tendenciáiban a legfontosabb különbség a házasság és az élettársi kapcsolat között van. Ha a kapcsolat formáján kívül más tényezőket is bevonnánk az elemzésbe, jóval pontosabb képet kaphatnánk a különböző együttélési formák stabilitásáról.

Befejezés

¹¹Kapitány Balázs –
Spéder Zsolt:
Gyermekvállalás.
In Monostori Judit – Őri
Péter – Spéder Zsolt
(szerk.): i. m. 41–57

A családi élet változásai közül elsősorban a párkapcsolatok terén lezajló, az elmúlt évtizedekben Európában és Magyarországon megfigyelhető átalakulással foglalkoztunk. A párkapcsolatok átalakulása azonban a gyermekvállalási szokások változásával párhuzamosan zajlott, összefüggésben az értékek módosulásával — mindezek tárgyalása már meghaladta volna e tanulmány kereteit, fontosnak tartjuk azonban felhívni a figyelmet az e téren zajló folyamatokra, még ha csak röviden is.¹¹

Magyarországon — európai összehasonlításban — igen alacsony a gyermekvállalási hajlandóság: az EU 28 tagállama közül a 21. helyen vagyunk. Egyre későbbi életkorokban vállalnak gyermeket a párok, de ez a halasztási folyamat az utóbbi években nagyon lelassult. A termékenységi arányszámok csak kismértékben emelkednek, ez pedig arra utal, hogy a korábban elhalasztott születéseket későbbi életkorban már csak alacsony arányban pótolják be. 2014-ben a gyermekek csaknem fele házasságon kívül született, már csak a diplomás nőkre jellemző az, hogy elsősorban házasságon belül vállalnak gyermeket. Az első gyermekek többsége ma már házasságon kívül születik, ami azt jelenti, hogy a szülővé válás egyre kevésbé kötődik a házas családi állapothoz. A házasságon kívüli gyermekvállalás főként annak köszönhető, hogy egyre több gyermek születik élettársi kapcsolatban élő szülőktől; az egyedülálló anyaként vállalt gyermekek aránya hosszú ideje változatlan, az összes szülés tizedére tehető.

A családdal és a gyermekekkel kapcsolatos értékek is átalakultak: egyre kevesebben gondolják úgy, hogy akik gyermeket szeretnének, azoknak házasságot kellene kötniük, és egyre többen értenek egyet azzal, hogy egy egyedülálló nő is ugyanolyan jól fel tud nevelni egy gyermeket, mint együtt a két szülő. Ezek az értékváltozások azonban viszonylag kismértékűek, és inkább követik a tényleges viselkedésben már bekövetkezett változásokat, mintsem megelőzik azokat.

VASADI PÉTER

Ha néha még szól

engedve meghívásnak,
sütnek az asszonyok
csirkét s gyümölcsös lepényt
diószemekkel. Ülnek padokban
fejkendősen, s mellettük
szavát lesve a férfiak.
Nem beszél fennen a költő,
csak lassan s alant, a tények
reves szikláin lépegetve.
Körül fortyog a folyó, véres
fáslikat sodorva, a bűntudat
s a rossz lélekismeret kacatjait.
Hangja hol magas vércse-
sikoltás, hol rekedt, mikor
könyörgéssel vegyes haragját
kidönti hallgatóinak. Máskor
megműveli szavát, csokronként,
szín s szírom szerint, mint
a virágórát. Nem akar,
s nem is tud tetszeni.
Inkább kockáztat. Kivár.
Húzza magával, kiket
leleplezett. S együtt valami
mélyben megmerülnek, amit
az irgalom kicsempézett ígéivel,
s így szennyezetlen. Csöndben
figyelnek. Már-már boldogok.
E tér embertől átvesz tonnás
súlyokat. Téglákat lök ki
hangtalan, s falakon tör át
a Nap. Fiát ölében tartva
fölneszel egy aranybrokátba
burkolt kisanya-szobor.

Én bizony nem

*tudom, mit tud
rólam szavam,
szavam pedig, hogy
mit a Szó, ki szóvalan.
Fölpeng előjele, s elillan.
És itt van mégis,
folyton készül,
készül kitörni;
hajszál-sugár hálózta
arca fény, és félsötét.*

*Hideggel ütve s földszagú
ágyéka forró magkosárt
lógat, leszór valami sót
a szikre, előle fények
fára szöknek és jérce-szó
illeg kígyómarásra;
ugyan, minek? ... Nem fél,
s leül. Megvan magában.
Gubbaszt kövön, míg sárkány-
kedve verstől megpihen.*

DÉR ANDRÁS

Vasadi Péter csöndje

*Vasadi pétercsöndje az alelassított kiáltásam körbeérföldgolyót
a lávagyomor fájdalmas nyögése
a tenger sós könnye
a felhőbe huppanó lajtorja
az összezárt szemhéj
a kegyelem prése
a visszatartott sóhaj
a szó tehát a csönd gyermeke
Isten igéje
ember igája
a kegyelmipillanata csöndek cseréjé mikor a titokzatos rózsafüzérre zsen*

GYÖRFFY ÁKOS

Csillogás

1976-ban született. Költő.
Legutóbbi írását 2016. 7.
számunkban közzöltük.

Ülök egy balatonfüredi ház kertjében, kora reggel van, talán hét óra lehet. Egy régi nyaraló a hegyoldalban, a kertből látni Tihanyt az apátsággal, a tó nyugati medencéjét, s odaát a somogyi dombokat. Párás időben a nyílt víz határtalannak tűnik, a túlpárt feloldódik egy talán halványkék csillogásban. Talán halványkék, mert nem vagyok biztos a színében, egyszer halványkék, máskor inkább halványzöld, de olykor inkább mégis szürkés-kéknek tűnik. A színe folyton más, de a csillogás állandó. Napok óta Vasadi Péter jár a fejemben, részben amiatt, hogy felkérést kaptam erre az írásra, de amiatt is, mert úgy egy hónapja felhívtam, hogy megköszönjem a könyvet, amit küldött. Vasadi Pétert felhívni mindig emlékezetes élmény. Már az, ahogy beleszól a telefonba, s aztán azok a pontos, derűs szavak, egyáltalán: a hangja. Eszembe jut a hangja, és ahogy elnézek a csillogás irányába, el a sajkodi öböl fölött a túlpárt felé, rá kell jönnöm, hogy ez a csillogás az, ami valójában Vasadi Péter, ez a határtalanba oldódott nevenincs fény az ő legtisztább hasonlata. A legtöbbször arrafelé nézek, a határtalanba, s bár elhoztam néhány Vasadi-kötetet, a nyaralás ideje alatt nem vettem elő egyiket sem. Nem akartam Vasadit olvasni, inkább hagytam, hogy váratlanul eszembe jusson, egyfajta meditációs tárgyként használtam. Eszembe jut Vasadi Péter, miközben egy öreg, göcsörtös almafát nézek egy szentbékállai kertben. Eszembe jut Vasadi Péter, miközben a kabócákat hallgatom a sajkodi hegyoldal öreg fenyőfái között. Eszembe jut Vasadi Péter a füredi Öreg-hegy szőlőtőkéi között. Sejtettem, előre tudtam, hogy nem leszek képes valami hosszadalmas köszöntő megírására. Nincs kedvem hozzá, és nem is illik az ilyesmi Vasadi Péterhez. Azt hiszem, nem érdekli. Megnyugtató arra gondolni, hogy titkon kineveti ez azt egészet. Kineveti, szeretettel eltelve neveti ki. Legyen elég annyi, hogy a verseit immár húsz éve rendszeresen olvasom, *Hajnal Kentuckyban* című kötetét pedig egy időben tényleg napi rendszerességgel forgattam, ott volt az éjjelszekrényen, a táskámban, mindenhol. Evangéliumi költészet Vasadié, bármit is jelentsen ez, de most jelentsen azt, hogy minden sorát az Evangélium visszfénye ragyogja be. Tudja, hogy a legnagyobb szabadság, ami embernek adatik, a hit. Vasadi Péternek nem kell hinnie, rég túl van azon, hogy mit kell, hogy mit illik. Nagy ívben tesz rá, mondhatnám. Az egyetlen költő Pilinszky kivül, aki a kereszténységet nem valaminek az elfedésére, hanem valaminek az átvilágítására használja. Dehogyan használja, él vele. Vele él. Ha eszembe jut Vasadi Péter, egy hiteles, keresztény ember jut eszembe, az egyetlen talán, akit ismerek. Biztosan akadnak még ilyenek, de nagyon kevesen lehetnek. Vasadi Péter egy a kevésből. A kereszténységnek akkor van értelme, ha használva van, ha dolgozunk vele. A kereszt-

ténység mint használati tárgy, egy fejsze, egy golyóstoll, egy doboz gyufa. Vasadi kereszténysége, evangéliumi költészete arra való, hogy használjuk, hogy felismerjük általa önmagunk valódi arculatát. Számomra a kereszténység élő mivoltának egyik bizonyítéka Vasadi Péter művészete. Felesleges kimondani, leírni, de mégis jól esik, egyszer legalább: Vasadi Péter istenbizonyíték. A nyílt víz fölötti csillogás a határtalanság érzetét kelti, újra és újra magához vonzza a tekintetemet. Ez az anyagtalan vibrálás az egyetlen valóságos részlete ennek a tágas panorámának. Péter, benne ragyogsz te is.

BÁTHORI CSABA

Kontrasztok

Vasadi Péternek

*Az évek útján elszoknak egymástól
idők és órák, és hányadik arcát
ölti fel a Nap, és már számolatlan
a lépés: mindenről úgy tűnik, egyetlen.*

*S mert nem tér vissza soha semmi, minden
dolog utolsó, minden tett utolsó,
és nem tér vissza soha semmi, minden
dolog első és minden tett teremtés.*

*Idegenül vagyunk otthon a földön
és minden ismert az égben ismeretlen.
Feledéssel a régít újra öltöm*

*és az újat is csak régi keretben
látom. Noha itt lüktet mint a test s vér,
istenünk úgy hiányzik mint a testvér.*

Szeretet és elfogadás Vasadi Péter írásaiban

BOZÓK FERENC

1973-ban született Gyöngyösön. Költő és esszéista, magyar-történelem szakos tanár, piarista szerzetes. Legutóbbi írását 2016. 2. számunkban közöltük.

Szeretet és elfogadás. Két jeles, „már régebb óta fiatal” költő jut eszembe eme két fogalom kapcsán: a 85 esztendőes Czigány György és a 90 esztendőes Vasadi Péter. Nem tudom, ők mennyire érzik magukat egymással rokon lelkeknek. Csak azt tudom, hogy ugyanaz a gyengéd szeretet, a mindent és mindenkit, az egész, kuszaságában is harmonikus teremtett mindenséget megérteni igyekvő szelíd szeretet és bölcsesség sugárzik mindkettőjük írásaiból és személyiségéből.

Czigány György így határozza meg a szeretet fogalmát a vele készített interjúmban: *„Szerintem létezésünknek valami megmagyarázhatatlan dinamizmusát jelenti. Semmi ésszerű érvo nem szól mellette. Nem érzelem, mert számos olyasmi van benne, ami inkább akaratból, vagy elhatározásból fakad. A tiszta érzelem sokkal labilisabb, változékonyabb valóság. A szeretetben több a tudatosság, az érzelem ösztönösebb. (...) A teremtésből adódó adottság a szeretet, mert emberi létünkben nem logikusan következik. A szeretet képessége az emberi létezés megmagyarázhatatlan ajándéka, mely teremtmény voltunkat méltóvá teszi a teremtés egészéhez. A szeretet talán igenlő válasz a teremtésre. Az emberi tudat szelíd diadala. Nagy Szent Gergely szerint: amor ipse notitia, tudás a szeretet, mely a bennünk lakó Isten jele.”¹*

Közös vonás, hogy Czigány György és Vasadi Péter egyaránt hangsúlyozzák a szeretet tudatosságát. A szeretet nem a kivételes ünnepekre tartogatott elegáns gálaruha, hanem a hétköznapiakra tervezett, tartós munkaruha. A szeretet feladat, egy egész életen át tartó program. A szeretetre törekvés sok áldozattal, kisebb önfeladásokkal is jár, saját petróleumlámpánk kanócát gyakran kisebbre kell hagynunk, nem baj, ha a másik lángja hosszabb. Jogosan teszi fel a kérdést a költő, vajon nem fáradtunk még bele az egymás elleni, szünni nem akaró tusakodásba? Vasadi Péter ezekkel a gondolatokkal kezdi az *Elfogadni egymást* című írását: *„Mindent megpróbáltunk már: kilestük egymás hadállásait, melyikünk bukkan fel előbb, fedetlenül hagyva a szívét, vagy a homlokát, hogy egy szempillantásnyi idővel gyorsabbak lehessünk a másikinál. Mindketten sebet kapunk. (...) Megpróbáltuk saját képünkre és hasonlatosságunkra átalakítani őt, a másikat, akit elneveztünk társnak, partnernek, szövetségesnek, rokonnak, csak éppen felebarátnak nem; faragtuk őt, hol gyengéden, hol hevesebb módon, hogy felismerjük benne magunkat, vagy azt, akit fel akartunk benne ismerni; ő azonban ellenállt, az akart lenni, ami — valójában. E perctől kezdve nem nevezük társnak, rokonnak; ellenfelünk lett. (...) Elfogadni egymást csak fermtartás nélkül lehet. (...) Ezért nem válogathatok benned: ezért nem mondhatom rád,*

¹Bozók Ferenc: *Kortársalgó. Beszélgetések 21. századi magyar költőkkel. Hét Krajcár* Kiadó, Budapest, 2013, 67.

hogy eddig kellesz, innen azonban már nem. (...) S a legutolsó érv: hogyan utasíthatnálak, s hogyan utasíthatnál vissza, ha Mesterünk, akié vagyunk te és én, elfogad minket?" Hogyan mondhatok nemet bármely teremtményre, ha a Teremtő kimondta rá az igent? Vasadi Péter jól tudja, hogy az elfogadásba bele kell tenni munkát is, az nem csak úgy magától jön, nem egyfajta szerencsés lelki alkat, jó természet ajándéka, talentuma. A házasságról című kisesszéjében (vagy meditációjában?) így fogalmaz: „Mind-en váls túl korai vereség: az egymásért folytatott küzdelem ijedt fegyverle-tétele. Szent Pál szavaira kell gondolnunk: »Testvérek... legyen szívetekben irgalom, jóság, alázatosság, szelídség, türelem, viseljétek el egymást.« Nem biz-tat győzelemmel, azt kéri, viseljük el egymást. (...) A szeretet nem igaz le, nem koptat laposra, nem emészt föl, hanem elfogad homályosságában, viszonyul, alkalmazkodik, megőrzi. (...) A vállalt együttlét könyörtelenül kiparancsol ben-niünket a magány kényelmes parcelláiból, s azokat a közös gondok, közös fe-lelősség cserjéjével ülteteti be. Egy tizenhét éves fekete hajú fiú szavai szülei-nek házasságáról: »Ha azt akarják a felnőttek, hogy tiszteljük őket, szeretetükkel igazolják házasságukat. Nem vagyunk kíváncsiak arra, mennyire szerették egy-mást tizenhét évvel ezelőtt. Arra vagyunk kíváncsiak, maradt-e szeretetük hol-napra, s holnaputánra is. Kössék meg házasságukat minden nap, újra meg újra.«” A szeretet tehát nem pontszerű érzelmi gejzír-kitörés, hanem napról-napra kiküzdött, igen hétköznapi valóság folyamatos esésekkkel, feltápáskodásokkal. „Csupa tűz-jég-seb / az üdvösség útja, / és nem is út, taposatlan / szik, botladozás, elesettek / talpa világít a sötétben” (Út).

A szeretet gesztusában az emberi teremtményekben, noha csak rész-legesen, töredékesen, véges módon, de mégis valamiképp felfénylik Isten. Vasadi ugyanakkor elismeri, hogy az isteni szeretetnek csak je-leit és fragmentumait vagyunk képesek kinyilvánítani és megélni. A Hűség, hűtlenség című írásában így fogalmaz: „Az embernek a sze-retetben maga mögött kellene hagynia minden részleges ítéletet, hogy a má-sikat egészen érinthesse; szeretete tulajdonképpen az, hogy megbocsátásból megbocsátásba lép. (...) Csak Isten képes éppen ott átvonni tőlünk az em-bert, ahol mi már oly reménytelennek ítéltük, mint a bolondot vagy a hal-doklót.” Vasadi nem vár emberfeletti, heroikus-gesztusokat, hatalmas, gigászi tetteket. Tapasztalatból táplálkozó költészete valóságos, tel-jesíthető igényeket támaszt. Nemes Nagy Ágnes szerint: „a szeretet bonyolult”. Vasadi tudja, hogy a szeretet kemény fizikai munka, „la-pátolás”: „Mért hiszik azt, hogy könnyű / szeretni? Mintha lapátolnál” (El-mélkedés). Olykor azzal is beérné, ha csupán elviselnénk egymást. Így ír a *Danse macabre* című versében: „Az is csoda, ha tűrjük egymás arca tükrét.” Alapnak elég az egymás iránti jóakarát, vagy az ártani nem akarás szándéka: „bárki legyen az, a kárára semmit / se tenni, se akarni, se írni” (Esély). Szelíd határozottsággal utasítja el a presztízsből, ma-gasabb polcokra tülekedésből fakadó rivalizálást: „Bárkit is ócsárol-ni? / Helyezgetni ide-oda / a ranglétrán? Rang: / magyar ez a szó?” Az idő-södő költő meglepődve tapasztalja, hogy korábbi barátok fordulnak nevetséges közéleti viták és nézetkülönbségek miatt egymás ellen; ál-talános megtisztulást igényel korunkban, amikor már a bárányok is

²Szénási Zoltán:
Vasadi Péter.
Balassi Kiadó,
Budapest,
2014, 147–149.

farkasszemet néznek egymással. „Elölről kéne mindent / kezdenünk. A múltat tényleg végképp eltörölni” — írja az *Ismétlés* című versben.

Megszívlelendő, ahogyan vall a bűnösökkel való azonosulásról, szolidaritásról abban az interjúban, melyet Finta Gábor és Szénási Zoltán készített vele, s amely a „Kortársaink” sorozat Vasadi-monográfiájának² végén kapott helyet: „A bűnös, az nem dicsérő szó, de hogyha minden ember bűnös, akkor az kezd parázslani. Akkor itt ebben valami nagy testvériség rejlik. (...) Az ellenséget is szeretni kell! És ő nem is ellenség. (...) Miért kell nekem azt hinni, hogy ami eltér az én áramlatomtól, az csak rossz lehet?” A bűnösökkel vállal tehát többet, mint szolidaritást, lényegében testvéri azonosulást. A bűnösökkel, akik Pilinszky szerint képesek látni „a virágok átöltözködését”. Vasadi krisztusi üzenetet hordoz. Először saját szemünkben a szálkát, majd másokéban a gerendát... Vagy ahogyan a magyar népi bölcsesség tartja, előbb a saját házunk előtt kellene söprögetnünk, saját kertjeinkben gyomlálgatnunk. „Magam is kert vagyok: / tundrával, bűnnel, gazzal, / rágalommal, de nyílnak / bennem fák s virágok is. / Magunkban kellene szelíd / kezekkel öldökölnünk” (Magunkban kellene).

Az ítélkező ember voltaképpen önmagát köti gúzsba, cövekeli le, határolja, nem pedig azt, akit ítél. Önmagát feszíti saját ítélkezésének keresztjére: „nem tudom, így van-e, / ítéleted leszögezed, / s ítéleted leszögez téged” (Az igazságról).

Hallgatással az ördögöt is meg lehet győzni. Sokan nem tudják, hogy egy tudatos hallgatás többet ér, mint egy alig tudatos handabandázás, azaz a könnyen kimondott, kellően át nem gondolt szavak. Vasadi Péter költészetében állandóan, kaleidoszkóp-szerűen visszatérő motívum a hallgatás, az elcsendesedés bölcsessége. Tudja, a rosszul kimondott szó mérgezett nyíl: „Számon kérétek, mért / dadogok. Hezitálok. / Nem vagyok mindig / készen a válasszal. (...) Megbánjuk szavainkat” (Igazuk van). „Megbánom minden szavamat. / A jókat is, mikben a komfortos / hiúság, színeit váltó gőg, / s kinőtt, cafrangos öltözetében / a harag ül komolyság ürügyén / (...) Ó, a hibátlan / logika hogy meg tudja / hamisítani az igazságot. / Félrevezetni s terelni akar, / sebet ütni, de legalább győzni” (Megbánom). A szó gúzsba köt, lehatárol, leszögez: „Szóba bugyolálva az ember. / Barát vagy ellenség, mindegy / Szó-gézbe csavarva, mi bábok” (Idillia 1.).

„A szó, szavak / nem megtörik, nem / nyomják el a csöndet. / Egymásnak élnek, s éltetik / a lárma szó- torzszülötteit. (...) Beszél a csönd, de hangtalan, / teremtéskori hangja van” (Csönd-beszéd).

A *Kenyeret adtál* című esszékötet kötetzáró, *A világoasságról* címet viselő esszéjében ezt írja: „Gyanús nekem, hogy senkit sem akarok meggyőzni. (...) ez a szó, meggyőzni, ez viszolyogtat. Miféle gyümölcse van egy győzelemnek?” Gustave Thibon gyönyörű szavaival: „a hódító részegség tapintatlansága és önteltsége nélkül”. „De a kor, mely / győzelmekkel igazolta / magának gyűlöletét, / most könyörög feledésért” — írja az *Óda a favágóhoz* című versében.

Vasadi Péter tehát a fegyvertelen kezek, és (csatában, vitatkozásban) fegyvertelen, eszköztelen szelídség erejében bíz. Vallja, hogy a kiégett harcmezőkön idővel újra kinő a zsenge zöld fű. Vallja, hogy aki

mások elleni harcnak tekinti az életet, már el is veszítette a harcát. Sok kis csatát nyernek a fegyveresek, vagy az ügyesen vitatkozóók, de a végső győzelem mindig a szelídeké, fegyverteleneké. „Öklözz csak vízbe dühödten / szétfreccsen s újra összeforr” (Pirkadati introitus).

TARBAY EDE

Egy szó súlya

*Szavak között a súlyosak
közi is egy: legsúlyosabb,
mintha márványtömb lenne rajtad,
száraz-cserepes lesz az ajkad,
tüdőd lelappadt fújtatója
levegőt nem kap már mióta,
szívverésed is inkább koppan,
akár kavics fadobozokban,
inak és izmok megfeszülnek,
őszinte, mégis gyilkos büntett,
kimondva visszavonhatatlan,
perzsel, ha nem vagy állhatatlan,
de ha állod, emberfeletti:
önzetlenül bármit szeretni.
(2011)*

Szárnyas-oltár

*mikor simulni kezd a tér
időnk a múltba visszatér*

*a csend utáni semmi
ott lassan elpereg
valaki mondja ennyi
a sétatér remeg
jó volna földre esni
ha menni kell megyek*

*időnk a múltba visszatér
mikor simulni kezd a tér
(2013)*

KRUPP JÓZSEF

Valóság és önmagasság

Vasadi Péter kritikáiról

1980-ban született. Klasszika-filológus, az ELTE Latin Tanszékének oktatója. Legutóbbi írását 2015. 11. számunkban közzé tettük.

¹Báthori Csaba:
Hiszek, segíts. Vasadi Péter: Sokan vagyok. Esszék. Vigilia, 2015/2. 151–152.

²Szénási Zoltán:
Vasadi Péter. Balassi Kiadó, Budapest, 2014, 13–29.

³Halmi Tamás:
Szórend, törvény, szerelem. Vasadi Péter esztétikai nézeteiről. Vigilia, 2011/6. 470–473.

Az a megállapítás, hogy Vasadi Péter költői és esszéírói munkássága között mély összefüggés rejlik, különböző hangsúlyokkal és más-más megközelítésből régóta rendre megjelenik a szerző életművének befogadásában. *Sokan vagyok* című esszékötetéről (2014) szóló kritikájában így ír erről a kérdésről Báthori Csaba: „Vasadi Péter költői életművét folyamatosan mélyíti esszéírói tevékenysége. Ez a reflexív anyag mintegy meghosszabbítja a versvilág határait, s első pillantásra is érezzük: ugyanolyan elemi igénnyel szól ugyanolyan elemi kérdésekről, mint a költemények.”¹ Báthori megfogalmazását azért mondhatjuk nagyon pontosnak, mert rámutat arra, hogy az esszék és egyéb prózai szövegek Vasadi Péter esetében nemcsak mint a lírai *oeuvre* függeléke értelmezhetők, és nem másodlagosak ahhoz képest, hanem további távlatokat nyitnak meg az életműben (így értelmezem a „mélyíti” kitételt). Nem véletlen, hogy bár a kritikai közbeszéd és minden bizonnyal a legtöbb olvasó is Vasadi Pétert elsősorban költőként tartja számon, kiváló Vasadi-monográfiájában Szénási Zoltán, mielőtt rátér a költői pálya szakaszainak bemutatására, az esszéíró Vasadinak szentel nagy nyitó fejezetet.² Miként Szénási meggyőzően bemutatja, Vasadi Péter életművét nagyfokú egységesség jellemzi, és az esszék kapcsán feltárhatók azok a nyelvfilozófiai összefüggések, melyek meghatározóak a versek genezisére és befogadására.

A Vasadi-esszék összetett és rétegzett világában kitüntetett szerep jut különböző művészeti ágaknak, így az irodalomnak. Kritikái gyűjteményét a szerző *Csoportkép. Látás, jelek, jelentés* című könyvében tette közzé (1998). Ez a kötet meglepően visszhangtalan maradt — bár lehetséges, hogy születtek recenziók róla, melyek nem akadtak fent a katalógusok és keresőprogramok hálóján. Halmi Tamás több mint tíz évvel a kötet megjelenése után foglalkozott vele alapos írásában.³ Amikor Vasadi Péter kritikusi tevékenységének néhány vetületét vizsgálom meg, elsősorban az ebben a kötetben megjelent írásokat veszem figyelembe.

1. *Kiüresedik, eltelik.* Érdemes először egy olyan szöveghelyet szemügyre vennünk, melyben a szerző kritikusi *ars poticáját* fogalmazza meg. Alexa Károly *Eleitől fogva* című tanulmánykötetéről szóló kritikájának végén olvashatjuk a következő mondatokat, melyek egyébként alapvetően függetlenek a kritikai írásnak a méltatott műre vonatkozó megállapításaitól. „E sorok írója azt hiszi, az igaz műelemzés nem fölülről, nem rá, nem piszkáló szellemi ujjhegyekkel, nem előítéletekkel fertőzött fölényrel néz és nyúl a műhöz,

hanem magára ölti, mint egy köpenyt, belébújik, átéli, kiüresedik tőle vagy eltelik vele, szóval: miközben magáévá teszi, megszenved. Másképp nem megy. Nem érdemes. És a műelemző mégis maradjon szabad. Legyen képes erre a paradox, szelíd, értő, erős, ítélő, engedelmes, okos és egészséges skizofréniára." (*Csoportkép*, 14.)

Mű és értelmező szerinte ideális kapcsolatát Vasadi Péter meglehetősen összetett tér- és testképzetekkel írja le. Hogy képi nyelven megfogalmazott eszménye alapvetően etikai meghatározottságú, jelzi, hogy nem „igazi”, hanem „igaz” műelemzésről beszél. A fentlent ellentéte a műalkotás és befogadója közötti hatalmi viszony kifejezője, ezt Vasadi a „földről” és a „fölnnyel” együtt szerepeltetésével árnyalja, és elutasítja. További két, a térbeliség szempontja szerint értelmezhető mozzanat, melyet a szerző nem tart követendőnek, a pusztá rápillantás és, sokkal hangsúlyosabban, a megérintés. Nemcsak akkor elégtelen az elemzés, ha leírható a vizuális érzékelés metaforájával, hanem akkor is, ha csupán a felszín érinti, mégpedig tiszteletlen („piszkáló”) gesztussal. A szerző a modern hermeneutika egy központi fogalmát, az előítéletet hozza rossz hírbe, amikor közvetve fertőzőnek nevezi. Az ő felfogása szerint a műelemzést térbeli viszonyként leíró metafora nem a lent és a fent, hanem a kívül és a belül szempontja szerint határozható meg. A magára öltés, belébújás, átélés, kiüresedés és eltelés fokozatokat jelentenek a külső és a belső közötti határ eltörlésében. Mindegyik fokozat egzisztenciális eseménynek mutatja a művel való foglalkozást, mely nemcsak odafordulást, hanem odaadást feltételez. Egyszerre erotikus viszony ez („magáévá teszi”) és együtt-teremtő, szenvedő munka („megszენvedí”).

⁴Halmi Tamás:
*A kifejezés
aranykretrecében. Vasadi
Péter ars poeticái.* In uő:
*Szegénység és ragyogás.
Írások Vasadi Péter
műveiről.* Napkút Kiadó,
Budapest, 2012, 91. Idézi
Szénási Zoltán: i. m. 16.

Azt az etikai megalapozottságot, mely ebben a műértelmezői ars poeticában megjelenik, Halmi Tamás a Vasadi-életmű egyik legfontosabb hivatkozási pontjával, Pilinszky János gondolkodásával állította párhuzamba. „Vasadira is áll: esztétikai elvekről beszélhetünk, amelyek azonban az esztétikán túlra tekintő gondolkodás gyümölcsei. Hátterükben etikai megfontolások húzódnak. Azokat pedig ontológiai és teológiai meggyőződések alakítják. Hit, művészet, erkölcs és létezés kérdései így kapcsolódnak egybe, így céloznak valami magasabb egyetemességet mindkettejüknél.”⁴

Hogy Vasadi Péter idézett gondolatmenete végén első pillantásra talán meglepő módon megfogalmazza a műelemző szabadságának kívánalmát, nagyon is összhangban áll gondolkodásának egészével. Szénási Zoltán monográfiájában részletesen bemutatja, hogy a szabadság fogalma központi szerepet tölt be Vasadi esszéesztikájában, egységet alkotó hármast képezve az igazsággal és a szeretettel.⁵ A monográfus idézi Vasadi Péter *Kopogtatás a művészet nevű ajtón* című esszéjének zárómondatát: „A művészet valóban azt igazolja, hogy a létezés magja a szabadság, amely által a kész valóság egyre később, vagyis formálódik.” (Az esszé az 1994-es *A szív tágassága* című kötetben jelent meg.) Vasadi szerint ennek jegyében kell állnia a művészet befogadásának is.

⁵Szénási Zoltán: i. m. 28.

Mielőtt rátérnék Vasadi Péter egy másik írásának ismertetésére, melyben a szerző a művészet egy nagy befogadójának szentel figyelmet, munkásságának már említett egységessége miatt érdemes pillantást vetnünk egy jelentős költeményére. Vasadi Péter az utóbbi években is hallatlan intenzitással dolgozott és dolgozik költői életművén. Új beszédmódok felé is tágítja lírai megszólalásait: említhetjük ebből a szempontból a *Tegyük föl* című, nagyon fontos versét, mely a *Vigilia* 2015. februári számában volt olvasható, s amely megjelent a *Szép versek* antológia Szegő János szerkesztette, 2016-os kötetében is. A vers, melyre most fel akarom hívni a figyelmet, öt évvel korábbról való, a *Jelenkor* folyóirat 2010. július–augusztusi számában látott napvilágot, és, azt hiszem, Vasadi Péter költészetének magaslati pontjai közé tartozik. A *Richter* a művészetet és a művészetet középpontba állító Vasadi-versek sorát gyarapítja, és beleillik a magyar költészetnek a zeneszerzők és zeneszek alakját megidéző hagyományába. A versszakokra nem tördelt költemény közepéről idézek.

*Richter vár. Alkony-díszítette
talárt ölt magára a tenger.
Érik a kinyilatkoztatás.
Elszabadul. Nincs zúgás.
Üveghegyek töredeznek.
Nincs kép, szerkezet,
mintha, talán, jelző.
Nem hasonlít semmi semmire.
Csak zene van, az, ami, ő,
vagy más, mindegy, hangzat,
hangfolyó kanyarog szüntelenül.
Rajtunk át, bennünk, édes
a nem-értés, a nem-tudom,
a nem-vagyok, s ha igen,
üresen, hogy telítődjem.*

A zene ünnepélyes aktusként leírt előadása kinyilatkoztatássá válik. Ez azonban nem elemezhető szavakkal. A hallgató testével van jelen a koncertteremben, így fogadja be a zenét, és pontosan a fent idézett eszménynek megfelelően kiüresedik és telítődik.

2. *Felépül és elrejlik.* A telítődés–teljesedés nemcsak Vasadi Péter befogadáesztétikájának kereteiben értelmezhető, hanem fontos fogalma etikájának és antropológiai programjának. „Azért lettünk, hogy teljesedjünk. Vagyis, hogy egymást teljesítsük...” „Valami életünkbe vágót teljesített be. Közben maga is beteljesedett.” Ezek a szöveghegyek Vasadi Balassa Péterről szóló, 2009-ben megjelent esszéjéből valók.⁶ Azt hiszem, nem tévedek nagyot, ha azt gondolom, a szerző öntükkörként is írta meg ezt a Balassa-esszét. (Balassa-szöveg

⁶Vasadi Péter:
*Balassa „elmélete” –
merő „tapasztalás”. Egy
nagy esztétáról.* *Jelenkor*,
2009/9. 963–968.

ihlette egyébként Vasadi 1990-es „Mindenki zsidó. Mindenki keresztény” című, a *Hitelben* közölt cikkét.)

A *Richter* című költemény egy másik fontos ponton is érintkezik ezzel az írással. „Csak zene van, az, ami, ő, / vagy más...” — írja a költő a koncertleíró versben. Az önzonosság kérdéséről van itt szó, mely számos formában megjelenik Vasadi Péter esszéisztikájában. A szerző etikai szemléletében alapvető érték az egységesség, amely kiterjedhet egy ember egész személyiségére. „Balassa Péter egységes (volt) sokrétegűségében, és sokirányú, sokarcú, rétegzett egyediségében. Személyében, eredetiségében.” Az önzonosság az alkotó esztéta teremtő munkájának és önteremtésének feltétele. „Esszéit olvasva egy jól követhető, mégis rejtőző szellemi-lelki organizmus tökéletesedésének vagyunk tanúi. Balassa azoké volt, akik nemcsak kanyargó mélyútjain haladtak vele, hanem akik szerették is kifejezően ábrázolt kalandosságát, s ennek forrását, őt magát.” (Kiemelés tőlem – K. J.) Vasadi Péter a szerzőnek a posztstrukturalista irodalomtudományban bekövetkezett (és azóta persze többszörösen újragondolt, illetve felülvizsgált) trónfosztásával nem törődve fogalmazza meg a személyiségről mint a mű — jelen esetben a művészetelméleti alkotás — eredetéről szóló gondolatait.

Az egységesség a nála absztraktabb és magasabb rendű (ön)azonosság egy alakváltozata, mely szellemi teljesítmények jellemzője is lehet. „És mi az, hogy elvont? Miért, milyen legyen? Puzzle-szerű? Akadémikus? Kisiskolás?... Ugyan. Önmaga legyen. Mindig az, s olyan, ami s amilyen” — írja Balassa munkáiról. Visszaköszön itt a *Kopogtatás a művészet nevű ajtón* fentebb idézett megállapítása is a már kész valóság formálódásáról. Vasadi a tapasztalástól megtermékenyített elméletek létrehozásáról beszél, és a Balassa-féle értelmezést olyan folyamatként írja le, mely a valóság/Valóság jegyében áll. „Ez talán nem is más, mint minden igazi szépség, minden igazi mű — vizuális — alapstruktúrája, amely megtestesül, fölépül, kiküzd, kiforrja sajátos erényeit, körvonalait, képeit, szóval a valóságát anélkül, hogy elidegenedne attól, amit *már* Valóságnak kell neveznünk.” Az alkotásnak tehát Vasadi szerint nem elégséges feltétele az alkotó személye. A mű valósága és valódisága a meglévő Valóságból alakul, ahhoz képest értelmezhető; úgy kell formálódnia, hogy ne szakadjon el attól. Vasadi Péter művészetfelfogásának és általában gondolkodásmódjának talán legfontosabb jellemzőjét figyelhetjük meg itt, a metafizikai irányultságot. A szerző a létrejövés mitikus leírásait idézve, két alapvető mozzanattal írja le az alkotást és az alakulást. „Az elmélet egy művésznek akkor is létállapot, ha nem tud róla, nem szereti, nem annak nevezi, vagy esetleg átalussza. Az az elmélet, amely tényleg tapasztalás, nagyon is emlékeztet a kegyelemre, mert mindig be- és fölépül, titkos, váratlanul megajándékoz, s nyomban elrejtik.” Az elmélet, mely létrejött, elrejtik; lényegében és hatásában azonban jelenvaló. Ahogy „a nagy esztéta”, Balassa Péter, miként Vasadi írja, „már — megvan”.

3. *Magatartás és gyakorlat.* Vasadi Péter kritikáinak jellemzője az a kettős irányultság, hogy egy-egy költői világ esetében egyrészt a poétikán túlmutató lényegre figyel, másrészt pedig igen sokszor tesz nagyon is gyakorlatias megjegyzéseket egy-egy szöveghely kapcsán. Halmai Tamás — utalva a *Csoportkép* kötet alcímére: *Látás, jelek, jelentés* — így ír az előbbi sajátosságról: „Vasadi az alkotások nyelvi-esztétikai sajátosságaiból (jeleiből) úgy olvas ki jelentéseket, hogy közben mű és szerzője látásmódjára kíváncsi”.⁷ A *látásmód* mellett használhatjuk a Vasadi Péter szókészletében átfogóbb érvényű *magatartás* fogalmát is. A szerző Balassa kapcsán is „emberi-szellemi magatartást” emlegetett. Csokits Jánosról szóló írásának pedig a „*Repülj, reménytelen*” címet adta, és ezt a döntést így kommentálja: „Talán nem tekinthető vakmerőségnek írásunk főcíméül egy versorát választanunk, abban a hitben, hogy rávillantunk vele a szerző emberi, írói magatartásának lényegére.” (*Csoportkép*, 26.)

⁷Halmai Tamás:
*Szórend, törvény,
szerelem*, i. m. 470.

Bárdos László költészetéről szóló írásának felütését érdemes hosszabban idéznünk. „A költő az a fajta vad, amely (aki) csapdákat kerülget, sőt mintha csapdákkal föltúrt, megszórt, fölkupacolt földön kelne át, minden lépésre ügyel, jó lenne tehát magasba szöknie, szárnyat eresztve kétoldalt, de épp a veszélyes föld ellenállhatatlan szeretetétől visszapottyanva, bizonyos, hogy bokájára csapódnának a fogazott, félköríves csapdakarok. Lent kell maradnia. Meg kell szoknia. Nincs más bizonyossága, csak a lélek, a mesterség, a vágy, hogy ezen a csapda-dús területen előbb-utóbb ütemes futásnak eredhet. És célba is ér. A cél maga a növekedés. A költés. A próba, a próbálkozás. A munka. Igen, a Munka.” (*Csoportkép*, 15.) Ezeket a sorokat egyszerre tekinthetjük a költőség antropológiai leírásának, a költővé válás mitikus beszédet idéző leírásának, etikai megnyilatkozásnak és a Bárdos-költészetbe való bevezetésnek. A munka igenlése összefügg felépülés és elrejlés fentebb tárgyalt kettősségével. Vasadi rekonstruálja/elképzeli Bárdos László költői alkotásának folyamatát, rámutatva „elmemunkájára” és annak elrejlésére, mely után ott marad a kritikus által meggyőzően méltatott költői mű.

⁸Lásd ehhez a fogalomhoz Rüdiger Campe: *Az írásjelenet.* (Ford. Tamás Ábel.) In Kelemen Pál – Kulcsár Szabó Ernő – Tamás Ábel – Vaderna Gábor (szerk.): *Metafilológia 2.* Szerző – könyv – jelenetek. Ráció Kiadó, Budapest, 2014, 730–744.

Vasadi Péter kritikáinak mindenképpen a legérdekesebb passzusai közé tartoznak azok az írásjelenetek,⁸ melyekben rajzot készített arról, milyen körülmények között, milyen napszakban születettek a kritika tárgyául szolgáló versek. Hol és milyen tempóban írt a költő, mire gondolt előtte és közben — ezek olyan kérdések, melyeket az irodalomtudomány és a kritika többnyire irrelevánsnak tart. Hogy Vasadi előszeretettel fogalmazza meg ezekről gondolatait, nyilván összefügg azzal, hogy maga is költő, és — ahogy fentebb láthattuk — hisz az alkotó személyiségben mint irodalmi tényezőben. Leírásai természetesen fikciók, de nem tényszerűséget kell számonkérnünk rajtuk, hanem azt, összhangban állnak-e azzal, ahogyan a szerző bemutatja az írásjelenetek eredményeit, a recenzéált versesköteteket. Két jellemző részletet idézek hosszabb gondolatmeneteiből. Holló Andrásról, akinek két írást is szentel, ezt

írja: „Meg se rezzen a költő, nézi a takarót. Aztán elkezd olvasni a verseit, egyiket a másik után. Halkan, lassan, tagoltan. Estig nem hagyja abba. | Holló András Istennek olvasta a verseit.” (*Csoportkép*, 56.) Kalász Márton kapcsán pedig így elmélkedik: „A szerző bizonyosan olvas — és ír is — éjszaka verset. Ennek vannak jelei a könyvben. Nem bizonyítható, csak sejtető jelei. Például az a fajta szemlélődő zavartalanság, amely a verseket átjárja.” (*Csoportkép*, 57.) Vasadi Péter a poétikai elemzés során mindkét idézett esetben egy-egyben képzelet el és láttatja költőt és alkotását; a művek genezisének terét és idejét annak megfelelően költi meg, amilyen képet a költeményekről alkotott.

Hogy Vasadi másfelől nagyon is gyakorlatias kritikus, elsősorban a költők szóhasználatához fűzött megjegyzései mutatják; ezt Halmi Tamás részletesen tárgyalja *Szórend, törvény, szerelem* című írásában. Én ennek a kérdésnek egyetlen vetületére utalok, arra, hogy Vasadi Péter nagy hangsúlyt fektet a címadásra. Bárdos László második kötetének címről (*Láthatatlan párbajok*) szólva nem tartja szerencsésnek, hogy annak második szava csakúgy többesszámú főnév, mint az első kötet címe (*Feliratok*), mégpedig azért, mert „ha a költő művei felsorolhatnának, egybecsengenek, ahelyett, hogy egyik a másiktól alakban, számban s lehetőleg szótant tekintve is különböz[ne]k”. (*Csoportkép*, 16.)

De a szerző saját címadásaira is intenzíven reflektál. Jellemző kezdése a Vasadi-kritikáknak a címhez fűzött (ön)kommentár. Zalan Tibor verseskötetéről például *Egy emigráns lázas tévelygéseiről* címen ír, s így indítja gondolatmenetét. „Talán jó ez a cím. Mindenesetre meg kell magyarázni, ami — ha valóban jó egy cím — illetlenség; mégis.” (102.) Ez az óvatos, a gondolkodás folyamatban levőségét demonstráló fogalmazás a szerző kritikusi stílusának egyik legfőbb vonása. Báthori Csaba már idézett kritikájában úgy jellemzi ezt a beszédmódot, hogy közben — Vasadi Péter írás- és gondolkodásmódjától nem idegen módon — az alkotó habitusáról is elmond valami nagyon lényegeset. Ezért írásomat a tőle vett idézettel zárom. „Noha erős bibliai iskola nyomait érezzük szavaiban, általában tartózkodik a túlzóan súlykoló hivatkozásoktól, a nyomatókos bizonygatástól, a fölényt kereső modortól. Egyszerűen szereti a kérdéseket. A válaszokat is kérdésre vezeti vissza.”⁹

⁹Báthori Csaba: i. m.

IANCU LAURA

Este a faluban (11)

Szalontai Ábel fotói mögé

*Áruld el, Uram,
legalább néha, az őszi felhő,
az októberi litánia
emlékeztet a kőtáblákra?
Nyelven nőtt ima és homály,
ködkoporsóban végzi mind — tudom.
Áruld el, a hit szakadékaiban
meddig lesz elég az utolsó vacsora?*

*Hát szép is, ahogy a pók
gyászínget sző a feszületre,
egymásba kapaszkodnak légszomjas hálói,
mintha hétköznapi halott volnál,
Kit magára hagyott mindenki,
kiapadt kutat, elaludt gyertyát,
Kit eltemetni sincs miért,
világgá futnak a sziklák.
De hol vannak az asszonyok?
És János, a kebelbarát?
Véred helyén hajszálak,
életfonál darabkák,
ölre mennek értük a katonák.
Senki nem hallja a szögelt
gerendákban búcsúzó, síró élőfát.*

*S valóban,
akármely csúcsról potyognak:
a kődarabkák ma is
Mózes lépteit visszhangozzák.*

*Este a faluban a fák
a rózsafűzért imádkozzák,
lombhullató időben is,
keresik, mint kicsi gyermek
az elgurult labdát,
keresik Szent Ferenc lábnyomát.
Csak egy botorkál közöttük,
sárban és havazásban,
madár siratja elejtett fiait,
Te is hallod, Uram?*

*Nem történt semmi ma sem,
csak, ami szokás ilyenkor:
harmatot verejtékezik a fű
Szent András napkor.
Ideleln a fagyott földben,
a nyughatatlan csontok között
még béke van,
jó lesz, ha lejjebb jössz, Uram.*

Gondviselten

*Árnyéktalan
déli harangszót hallok,
és azt hiszem: ajtóban állsz,
visszajöttél, mint oly sokszor,
„kezdetlen vizet” inni a leszögelt kútból.*

*Az ágy szélén ülök, nem érem el a földet,
darabokban látom a festett eget,
tőled tudom: az ott Isten göndör haja,
mellette „fehér fodor Bárány”, nyomában Mária —
de őt már nem látom —*

a túlvilág nagyon messze van

*ha látnak is, a kapunk zárva,
és a kutya is szabadon.
Sarutlan lábam
ölhöz szokott,
csak karon ülve
ha elbírom a gondot...*

MOHAI V. LAJOS

Ott, helyben

Cédulák Tolnai Ottó írói világáról

1956-ban született Nagykánizsán. Író, költő, kritikus, irodalomtörténész, esszéista, szerkesztő. Legutóbbi írását 2016. 1. számunkban közzöltük.

1. Ott, helyben

Tolnai Ottó életműve az egyetemes magyar irodalom stabil értéke, egyúttal jól reprezentálja a magyar irodalom európai nivóját, látószögét. Kísérletező kedve szinte páratlan kortársai között: alkotásaiban a műfajok kiterjesztésének és olykor próteuszi átváltozásának, bizonyos „weöresi mintáknak” lehetünk tanúi, továbbá azoknak a költői leleményeknek, amelyeket ez a páratlan (stílus)művész fölszívott a világirodalomból. Ott helyben, a Délvidéken, a magyar irodalom „szabadkai” tradíciójának átörökítője és növesztője, mégpedig érzésem szerint Ezra Pound mintáját követve; eszerint „[a] hagyomány megőrzendő szépség, nem pedig rablanc”.¹ Tolnai Ottóról szólva nem feledkezhetünk meg a modern szerb és horvát széppróza olyan — a mi irodalomképünkbe is beépült — emblematisz képviseleiről sem, mint Mirko Kovač vagy Danilo Kiš, akik az izzó, iszonytató keservekkel teli, zabolátlan, mégis „édes balkáni világot” hamis nosztalgiák nélkül ábrázolták. Az egykori délszláv államalakulatban élő írók sorsa beleíródik egymás életművébe. Ez korántsem ambivalencia, hanem többlet, amely eredeti módon járul hozzá az életművek ki- és átalakulásához.

Az eltelt, lassan egy évszázadnyi idő alatt az úgynevezett „határon túli, vagy kisebbségi magyar irodalmak” külön fejlődésen mentek át, de ez az irodalomtörténeti tény nem rekeszti, sőt rekesztheti el a magyarországitól a művelőit. Torz, méltánytalan és kicsinyes az a szemérmék, amely a más-más régióban született művekről csak akkor vesz tudomást, ha mintegy a magyarországi uralkodó trend „jóvá hagyását bírják”. Több, a határon túli irodalomban új fejezetet nyitó író panasolta és fájlalta ezt; elég csak Tózsér Árpádra, a magyar irodalom pozsonyi őrszemére gondolni. Az ugyancsak több műfajban jártas, kiterjedt esztétikai műveltségű Tózsér a közép-európai értékekre kivételesen fogékony alkat, és művészetvallásához odatartozik a cseh és a szlovák irodalom is. (Egyebek mellett Bohumil Hrabal költői alkotásainak átültetését köszönhetjük neki.) Tágkeblű írói magatartásának kikalipálásában a kényyszerűség mellett az okos belátás is a kezére játszott: ő is két világ határán áll — és nemcsak életrajzi, politikai-földrajzi értelemben, hanem alkatilag, lélektanilag is. A két világ határán az oszlopokat az érintkezés jelöli ki, az érintkezés pedig egyúttal többlet, rá- és szétsugárzódás az innen oda, az onnan ide állapotára. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a mostoha helyzet kiváltság is lehet számára.

Erre mutat rá Tolnai Ottó életműve. Ahogy Poszler György fogalmazott: „... másfajta kisebbségi irodalom. Egészen más, mint az oly

¹Idézi Mirko Kovač: *Európai költésrohadás*. (Ford. Borbély János.) Forum, Újvidék, 1987, 35.

sokat emlegetett, a figyelem középpontjában álló erdélyi irodalom. Nem az anyaországi irodalom bolygója. Hanem egészen más naprendszerek vándora. Nem Pest az igazodást jelentő centruma. De Újvidék, Zágráb, Belgrád, Ljubljana. Sőt, Párizs és New York is. Meg sok minden egyéb. Az anyaország felé hosszan, majdnem egészen zárt. Mert a szellemi vasfüggöny is leereszkedett Szeged és Szabadka között. Az egy nyelvű monokultúra előtt. De nyugat felé hosszan, majdnem egészen nyitott. Mert a szellemi vasfüggöny nem létezik Szabadka és Róma között. A soknyelvű polikultúra előtt. E zártság-nyitottság adja vagy teszi lehetővé a másfajta jelleget. Ennek első lépcsője az integrálódás egy balkáni-mediterrán világba. Amely szláv nyelvű, de ott az olasz kultúra közelsége. Az Adria, a térség e gyönyörű mini-óceánja nem elválaszt, hanem összeköt. Dubrovnikban Velencét lehet tanulni — és általában Itáliát. Splitben Rómát lehet tanulni — és általában az antikvitást. Kéznyújtásnyira a meleg tengerek világa. Az európai kultúra bölcsője. (...) E kisebbségi irodalom Magyarország felé zárt. De zsebében már a szellemi világútlevél.²

²Poszler György: *Tolnai Ottó: Költő dísznózsírból*; <http://tolnai.irolap.hu/hu/poszler-gyorgy-tolnai-otto-kolto-disznoszirbol>.

Szerencsés — irodalomtörténetileg is jelentős — fejleményként a hetvenes évek legendás *Symposion* című, az akkori Jugoszláviában megjelenő folyóirata is meghatározó szerepet játszott Tolnai Ottó (és mindenekelőtt az 1971-es *Kormányeltörésben* című, a vajdasági irodalomban mérföldkövet jelentő könyv költője, Domonkos István) irodalmi kibontakozásában. A *Symposion* megújító szerepét nehéz eltúlozni: a világirodalom aktuális tendenciáitól elrekesztett honi (az Aczél–Kádár-korszak kultúrpolitikáját nyögő) magyar irodalom tájékozási pontjául szolgált, talán legtovább éppen Tolnai főszerkesztői közreműködése idején.

A rendszerváltozás után az aknák fölszedettek, bár az „anyaországi” és a „határon túli” nem mindig igyekezett tisztázni a viszonyát egymáshoz. Tolnai Ottó munkássága mindenesetre 1990 után, azóta, hogy azért mindinkább megszűnt az „anyaországi” és a „határon túli” irodalom közötti alá-fölérendeltség, mondhatni hivatalosan is *a magyar irodalom elidegeníthetetlen, originális értékévé vált*. Hogy már korábban is az volt, annak kérlelhetetlen bizonyítéka a *Költő dísznózsírból* című önéletrajz, amelyet Parti Nagy Lajosnak mondott el „egy rádióinterjú-regényében” a szerző.³

³Könyv alakban: Kalligram, Pozsony, 2004.

Ha közelebb lépünk a mához, idetartozik egy Tolnaival rokonítható délvidéki nagyság, Végel László neve is: Tolnai munkásságával párhuzamban Végelnél is, így az elmúlt években megjelent *Bűnhődésben* (*Berlin-szövegek, naplóregény*, 2012) és *Neoplantában* (*Neoplanta, avagy az Ígéret Földje, városregény*, 2013), a szülőhely, az otthon és haza sorsa (és irodalmi sorsa) *a tét*. A peremlét, a reménytelenség és a hontalanság szabálytalan ötvözetének megjelenítése miatt is válhatott az utóbbi években *az egyik fontos magyar regényé* Végel László városregénye — az Újvidékről, Novi Sadról, Neusatzról tett igen személyes és a szó legjobb értelmében *akaratos* vallomás. Mindez úgy, ahogyan az írónak egy szerb fiákeres elmesélte, s ahogyan az eddig mindent túlélő magyar a saját tapasztalatait átszűrte. Megrázó látomás a margóra szorultak történelmi

kínjairól és a kilátástalanságról, a félelem és a gonoszság maró erejéről. Nemhiába nevezte egyik kritikusa, Radnóti Sándor egyenesen „Újvidék költőjének” Végelt.

⁴Forum, Újvidék, 2011.

Szembetűnő, hogy Tolnai Ottó egyik, időben utolsó munkája, a 2011-ben megjelent *A tengeri kagyló*⁴ is „városregény”, Magyarkaniszáé, azé a vajdasági települése, ahol Tolnai született. *A tengeri kagyló*ban Tolnai is „megállította az időt”, ahogy a közép-európai fenomenén, Bohumil Hrabal Nymburkkal tette. A személyest és a történetit. A regény hosszú szólama, hogy meg- és felidézi saját városának szimbolikussá vált, érzékiséggel telített színhelyeit: az Erzsébet ligetet, a Vigadót, a regényes színezetű Csodafürdőt. Érzékeny megjelenítése ez a gyerekkor hol sötétebb, hol szabadabb, de semmiféle önkorlátozást nem tűrő tapasztalatainak: a szerző elmerül bennük, sőt olykor valósággal ritualizálja őket, e világ jellegzetes szereplőivel együtt. *A tengeri kagyló* minden belső izgatottsága ellenére nyugodtan fejt föl a maga kagyló-kincsét, kagyló-világát, mondanivalóját. Érett alkotás, nagymonológ a mindennapokat átszövő legendákkal. Ebben áll az ábrázolás, vagy inkább kifejtés lírai súlya és ereje — stilizálás nélkül is. Az egykori benyomások, gyermekkori élmények hatása alatt az egykorvolt mitikus világérzékelés és a képzelet terében mozognak a szereplők is, akiknek panoptikumában föltűnik az ideg-orvosként praktizáló Csáth. (Az olvasó dr. Csathó alakjában ismerhet rá.) Az átöröklött irodalmi tapasztalatok fényében állja meg a helyét a regény egyik alapmotívumául is szolgáló *városi fürdő*. Talán nem tévedek, ha azt mondom: ez is az irodalmi hagyomány reprezentív megjelenése és beemelése a műbe, hiszen kiváltképp Kosztolányinál jutott többször is főszerephez a *gőzfürdő*, mint a kisvárosiasság elmaradhatatlan jelképe és a kisvárosi életforma kelléke. Egyebek mellett a *Gőzfürdő* (1914) című novellában, amely a Sárszeg-regények legismertebb előzményeihez sorolható. Tolnainál a kamasz, megférfiásodó fiúszereplők (megannyi önarckép) a fürdőben lesik meg a „város szépét”, a vágy élettel teli tárgyát, akit szoborba varázsolnak, és e földi tünemény combjai közé — ösztönös erotikus jelképként — tengeri kagylót helyeznek.

Ennek a minden bizonyára életrajzilag is valóságos, de nem különösképpen emelkedett erotikus csínynek az utólagos kísértése követelt helyet a regényben, és adja a mű invenciózus címét. A címadás egyébként is komoly súllyal esik latba Tolnai pályáján, az avantgárd lírikusi és prózáirói kézmozdulatokat mesterien egyensúlyozza ki jellegzetes, a helyre és az aurára utaló címválasztásaival (*Sirálymellcsont*, 1967, *Vidéki Orfeusz*, 1983) vagy azokkal, amelyekkel időről időre fölméri, hol tart éppen a maga útján (*Prózák könyve*, 1987, *Versek könyve*, 1992). Az író soha nem ér végére a műnek. A művek mozognak, egymásba folynak, variálódnak, átszítálódnak az időn, a prózák könyvéből például új prózák könyve lesz, mintha az alkotói fantázia folytonosan új világokhoz igazítaná a maga sokszor fölemlegetett „balkáni-mediterrán” valóságát (*Rothadt márvány*, 1997, *Balkáni babér*, 2001).

2. A tradíció varázsa: Kosztolányi

⁵Idézi Utasi Csaba:
Éjjeli halászat.
In: *Tolnai-symposion.*
Tanulmányok Tolnai Ottó
műveiről. (Szerk. Thomka
Beáta.) Kijárat Kiadó,
Budapest, 2004, 121.

Ha elfogadjuk, hogy „a hagyomány megőrzendő szépség, nem pedig rablánc”, akkor Tolnai Ottónál a tradíció két kristályosodási pontja Kosztolányi Dezső és Csáth Géza élete és munkássága. Első és legerősebb láttelepe ennek a szabadkaiság, a bácskaiság. A második főleg a Kosztolányitól származtatható Adria-érintettség, amely egyszer megtalálta Tolnait, és a varázsnak azóta sem akar vége szakadni. Csáth esetében pedig az *árvacsáth* alteregó-fikciójában kicsúcsosodó irodalmi gyász-munka. Figyelemre méltó megállapítást tesz az életműben föllehető Kosztolányi–Csáth jelenlétről Tolnai monográfiája, Thomka Beáta, aki a kapcsolódások természetét „*finom adogatásként*” írja le.⁵

Tolnai rengeteg látható és (el)rejtett szállal kapcsolódik ahhoz a magyar irodalmi tradícióhoz, amelyre *ott helyben* talált rá, és amelynek *elfogadta az ajánlatát*, olyant, amelyhez magától értetődően köze van, amelyhez a sors kézen fogva elvezette. Tolnai fáradhatatlanul *végzi földtáró munkáját* egyfajta kötelességteljesítőjeként és újragondolójaként a Kosztolányihoz, Csáthhoz köthető irodalmi és lét-tradíciónak; ennek gazdagságát és következményét a Tolnai-opuszra az olvasó jobbra csak sejti, mert mindig újabb és újabb tartományára bukkan rá az írásokban. Mindkét szabadkait a „felmenői” között tudja: sokatmondó tény, hogy Tolnai Ottó mai lakóhelye Palics, Kosztolányi és Csáth Szabadkájához tartozó, az irodalmi tradícióba integrálható fürdőváros.

A Kosztolányi-ajánlat elfogadására példa a *Kosztolányi, az etruszk* című nagyszébe oltott (ön)vallomás. Ez a sokféle szárazó, Kosztolányi délvidéki, bácskai és adriai nyomát kutató elegáns esszé Tolnai írói gondolatvilágába s ezért programjába is belátást nyújt: a nyomozás, a rátalálás, a követés, az ösztönzés rétegeit fejtí föl, ahogy benne a tehetség és a művészi erudíció végzi a dolgát.

Ott, helyben tehát: az Adria végeérhetetlen és szédítő kékje. De nem a délszlávoké, hanem a magyar irodalom Adriája. Az alkotóképesség teljében már a korai Kosztolányinál is. Kosztolányi és Esti Kornél tükör-tengere. A Kosztolányi-elfogultság, mely sokunkat rabul ejt. Idézet Tolnaitól: „A tengert egy katonatiszt fogja megmutatni neki, aki csomag nélkül Fiumeba igyekezett, fürdeni. *Igen érdekes ember volt* — írja Kosztolányi. — *Már sokszor látta a tengert is.* A katonatiszt ujjja, amellyel a tenger felé mutat, karneol-köves — akárha ugyanaz a kéz lenne, amely a Belgrádi képekben gyűrűjével betűket karcol a vonat ablakára. *Háború lesz.*”

Kosztolányi mondata indítja el Tolnait.

Akinek ez a magyar irodalmi emlékezetben nevezetessé vált bekezdés, kiváltképp az utolsó mondat, a „Háború lesz” a tollhegyére került, az írhatott tárcát, tollrajzot és egyéb hírlapi műfajt, *mindig* költő volt, és *mindig* szépíró maradt, és korántsem csak a betű szerinti újságíró-céh tagja. A nagy témák, vonzalmak előképei, az életvilág későbbi remekművekké sűrűsödő darabjai, empirikus anyagai és mintái, korai leletei lépten-nyomon elének bukkannak különféle műfaji metszetek-

⁶„Háború lesz”.
In Mohai V. Lajos:
A vidék mélységes mítosza.
Savaria University Press,
Szombathely, 2016, 28–33.

ben. Az idézett bekezdést is a maga világába, élethelyzetébe mélyedő író, és nem a szenttelen, az eseményeket, a készülő drámai eseményt kívülről szemlélő, leíró és lejegyző riporter írta. (Gondoljunk csak a jelenet költői gonddal kiválasztott szecessziós megoldására, az elegáns és örök sérülést okozó *gyémántgyűrű* szerepeltetésére.) Nem mintha az újságírói normák betartása kívül esett volna a fiatal Kosztolányi szemléletén vagy elhatározásán: szándéka nem pusztán a dokumentáció, hanem túlnő rajra, és kiterjesztődik saját világerzékelésének az irányába.⁶

Ez történik Tolnainál is. Az „anyagkezelése”, ahogy föl kutatja magának a saját „Kosztolányi-helyeit”, a nagy elődöt is gazdagítja, és nemcsak őt. Egészen kivételessé teszi, ahogy föltámasztja, lépésről lépésre *első szereplővé* teszi Kosztolányit, s ahogy átveszi Rónay Györgytől, és a saját látókörébe vonja Kosztolányit, mint „etruszk” költőt is.

3. Irodalmi gyászmunka: Csáth

Kosztolányi utolsó alkotói korszakában, az 1930-as években, a *Mostoha* című regénytöredékében Csáth emlékével viaskodott. Ennek pokoli kínjai ott vannak a fennmaradt fejezettorzókban, odavetett vázlatokban, az el nem készült regény munkajegyzeteiben. Kosztolányi, ha szabad így fogalmazni, Csáth „hült helyével” nem tud mit kezdeni, mai fogalmainkkal élve: képtelen „elereszteni őt”. Talán még büntudatot is kelt benne unokaöccse szörnyű végzete; „tragédiája messze visszaágazik az életbe”, állítja, és igazából nem is lehet fölmérni, mekkora súllyal volt jelen *ez a hiány, ez a gyászmunka* Kosztolányi életében, és hogyan van jelen az életműben.

Csáth emléke különös fényt kölcsönöz Tolnainak is: ő lesz Csáth *messze visszaágazó tragédiájának* egyik fölfejtője, aki a Csáth-jelenség mitikus kiterjeszhetőségével kísérletezett, és személyes identitást fedezett fel benne az írói/emberi sors foglalatára nézve. Csáth alakja, árnya, a Csáth-féle „árny zarándoka” különféle helyzetekben, alkalmakban bontakozik ki, és jelenik meg a műveiben. Az *árvacsáth* (1992) című nevezetes, közel száz versből álló, vallomásos „eposzának” teljes „költői anyagát” pedig egyenesen Csáth fantasztikus személyisége szolgáltatja — és, mint föntebb utaltam rá, fölbukkan *A tengeri kagyló* prózavilágában is. A közhelyszerű elemekből összeálló *árvacsáth* monumentális versépítményében Tolnai Ottó rendkívüli beleérző-képességgel akarja visszavezetni az író-elődöt a történelem kusza halmozatába, célja, hogy visszaadja neki az életet, valahogy megmentse a világot a számára — és az olvasó számára. Két élet végtelen és rontó lehetősége kopírozódik egymásra, Csáthé és az övé. A Csáthról való megemlékezés egybeér a lírikus életvilágával.

Ahogy más módon összeér a kortárs Mirko Kovačéval.

4. Egy másik helyi aktualitásról

„Két párhuzamos világ van bennem óhatatlanul: az egyiket élem, a másikat írom. Hol, mikor, miként találkoznak, melyik hat melyikre, mi csor-

⁷Mirko Kovač:
Bevezetés a másik életbe.
(Ford. Radics Viktória.)
Magvető, Budapest, 1989.

dul át egyikből a másikba, melyik marad le, melyik tör előre, melyik foszt ki, és melyik lep meg ajándékokkal, melyik kettőz meg, és melyik választ el önmagamtól — ezen gondolkodom...” — írja Mirko Kovač a *Bevezetés a másik életbe* című könyvében.⁷

Amit Kovač leírt, írhatta volna bizton Tolnai Ottó is. És igaza lehet az olvasónak, ha fölfedezi ezt a művészi programot a rádióinterjú-regényben, hiszen minden fejezetében ott búvik meg. Tolnai életművében és művészi szemléletében a Kovač-féle értelemben is a párhuzamos világok sokasága van jelen, ahogy az tehát kiolvasható az interjú-regényből, még ha ez — a saját tapasztalatai szerint — gyanakvásra ad is okot. Az interjúregény 122. oldalán az olvasható, hogy a szerb írók közül legközelebb Mirko Kovač áll hozzá. Kovačról tudható, hogy a délszláv próza egyedülálló jelensége, otthona Ivo Andrić prózája közelében van. Sokak véleménye szerint a *Város a tükörben* című könyve már-már kongeniális folytatása a Nobel-díjjal laudált *Híd a Drinának*, minden Balkánról szó modern próza alfájának és ómegájának. Kovač írói világának érvényességére is a Balkán üti rá a pecsétjét, abban az értelemben is, hogy a mesteri mintaként tekintett Ivo Andrić írja. A Balkán örök bizonyossága, hogy „lássuk, halljuk a sebzett rab szív dobogását. Mennydörgésbe és felhőkbe burkolózva közelednek az elkövetkezendő századok és nézik szégyenem. A nemzedékek színe előtt lelkem pőrén és gyáván hever, mint kettétört kard. Perzsel a világra nem jöttek részvétteljes tekintete.”⁸

⁸*Ex ponto.*
(Ford. Vujicsics D. Sztoján.)
In: *Verses világgjárás.*
(Vál. Rába György.)
Kozmosz, Budapest, 1971.

Egyik kedvencem Tolnai Ottó tollából a Mirko Kovač *Malvina Trifkovic életrajza* (2000) című kisprózához írt reflexiója, kisesszéje. Ebben a legmegragadóbb elem az, ahogy Tolnai megmutatja, hogy Kovač voltaképp hogyan kereste és találta meg az irodalom és az élet számára a könyörtelenség, a brutalitás és a hidegfejű örültség legegyszerűbb balkáni történetét, s hogy milyen kevés elemből lehet nagy szilárdságú tartóoszlopokat építeni a regényben. A szégyen története és története Kovač írásműve, és nagyon távolra lát vele az író, a század végén bekövetkezett újbóli délszláv pokolra. Nagy terhet hord vele — ezt a következtetést vonja le Tolnai Ottó, akinek a jelenlétét, az írói jelenlétét is végig ott tudjuk, és amelyben a közös „jugoszláv sorsközösség” forgását sem nehéz fölfedezni.

Végezetül: néhány emlékezetes Tolnai-toposz. A tengert megfestő gyermekkori kékfesték fénysugarat árasztó képe mellett például. A kékítőgolyó mellett. Fölmerül a Palicsi-tó irodalmiasan ismerős szépsége és Rovinj távoli tengerpartja, ahol a halászhajók kilökték a zsákmányukat a szárazföldre, eleséget nyújtva a költő fiatalkori csavargó énjének. Ott, ahol ma is a rovinói halkonzerv készül, a MIRNA ROVINJ, amit Tolnai a budapesti boltokban keres Mirko Kovačra emlékezve. Ide másolom ezért a *Sirálymellcsont* című korai vers látványát: „...mint a régi szentképeken / a részletesen megrajzolt lélek / megállt egy pillanatra a sziget fölött.”

DOBAI LILI

Valahol máshol

A szerző költő, író. Legutóbbi írását 2016. 3. számunkban közöltük.

1.

A repülőn olvasok a víz alatti műalkotásról, beletették a légitársaság reklámmagazinjának második és harmadik oldalára, ami ilyen hírnek meglepően jó hely. Megelőzi az ételeket, italokat, ékszereket, szigeteket, pihenőhelyeket. A divatot is. Hogyan látogassunk el a föld alatti világba? Ez a cikk címe, a bemutatás helye a Museo Atlántico, a szobrokat pedig egy brit alkotó, Jason deCaires Taylor készítette. Amennyi a fotón látható, lépésben lévő emberi szoboralakok csoportja sejlik fel rajta. A cikk azt írja, hogy vegyünk fel búvárfelszerelést, merüljünk le, és ahogy úszkálunk az alakok között, úgy műélvezünk. Ez is látszik a fotón, az úszkáló emberek, akik selfibottal fényképezik magukat a tengerfelszinten lépegető szoboralakok között. Korallak, halak, tengerlakók nem láthatóak körülöttük. Na jó. Sok mindenre. Valaki megint újragondolhatja a recepcióesztétikát. Vagy az egészet. A magam részéről egyelőre leszállnék a földre, bár nagyon szép rálátni a felhőkre vagy átmenni rajtuk, ahogy habosodnak az égcsínké égen. Bár a repülőgép hangos, és idegenül fest merevségével a könnyeden lebegő égbolton. Szóval először leszállni, aztán szárnyakat növesztetni (angyalszárnyakat), majd felszállni, és lehet lebegni és még mélyebbre menni.

2.

Nem tudok mit kezdeni a Kunstmuseum Basel új épületének és első kiállításának ellentmondásaival. Igazándiból nem emel magasra. Magasba. Illetve az újonnan megépült szárny igen, de az első kiállítás nem: 20. századi szobrok, plasztikák, installációk, töredékek, akciók. On the Move. Mozgásban. Változásban. Költözésben. Az új múzeumrész 2740 négyzetméter, tágas, kékesszürke kő borítja belül, az úttal alatti termeken át kapcsolódik a régihez, kívülről a két épület abszolút harmóniában. A kő, a fémből készült hatalmas spaletták az ablakokra, a fém ajtók, a nagy üvegfelületek mégsem ridegek, hanem elegánssá teszik a tereket. A művészethez méltón. Ha még van ilyen. Az igazgató szavai szerint most inkább az épületen van a hangsúly, azt akarják megmutatni első alkalommal. Ez sikerült. A kiállítás összegészében valahogy szomorú, pedig vannak nagy nevek, és jó művek is. Henry Moore hatalmas fekvő nőalakja, Picasso, Hans Arp, Max Bill, Louise Bourgeois érzékeny plasztikai, Eduardo Chillida, Joseph Beuys, két nagy Bruce Neumann-fémszobor az egyik nagy kőborítású teremben (éppen a föld alatt), hatalmas rálátással, Richard Serrának videoinstallációja van a fémeihez, Charles Ray egy fényes ezüstsínű szobrát berejtették a régi oltárképek egyik termének közepébe, fényes Jeff Koons-nyuszt is látok, és a sokszor hivatkozott és olvasott eredeti kék-fehér-piros Brillo dobozokat Andy War-

holtól. Meg mindenféle. Rothkó is van. Lehet, hogy az zavar, hogy a 20. század össze-vissza szelleme tükröződik vissza a műveken?

3.

A látvány gyönyörű, messziről látszik a zöld dombon a Kápolna. Meglepődöm, mert sokkal könnyedebb, szebb, élőbb, mint amire a látott fotók alapján gondoltam. Ronchamp. Szép. Átlátható a formája, alakja, szerkezete. Az árnyékfúgákkal megoldott fényszüremkedések hihetetlen játékba vonódnak a világgal-sötéttel. A három kis oldalkápolna a nagy kápolnatérben rejtőzködik, odalépve meglepetésszerű hirtelenséggel válik tágassá. A színes jelképekkel festett ajtó, a plasztikaszerű kilincs, az ablakok mélysége mind-mind játékosan komoly, könnyedén nehézkedő. Minden nagyon egyszerű és természetes, madarak is fészkelnek az eresz alatt, éppen a tetőhéj és a fal közötti néhány centiméteres résben. A mise alatt ott csivitelnek. Egyszer-egyszer ide-oda röppennek is, de nem zavaróan. A klarissza nővérek lehelnek lelket itt most a megszentelt térbe. Három harang a Kápolnán kívül, egymás mellé helyezve, egymással versengve — concerto — szólva hív a liturgiára. Úr napja van. Mintha mindig.

4.

Keresem a kishalamat, de nem találok. Ez nem olyan kishal, ami él, hanem úszósákkal. Halformájú úszósák fekete-fehér. Amit teljesen légmentesen le lehet zárni, beletenni azt a holmit, ami a fürdőruhára vetkőzésből fennmaradt. Aztán belemerülni a folyóba, és hagyni, hogy vigyen a sodrás, és figyelni a partra sodródásra. Ott újra felöltözni, és menni a dolgunkra. Volt kishalam, a szekrényben várta a beugrásomat, hogy egyszer végre ne esős időben érjek ki, és használni tudjam. Addig várt, míg elajándékozódott. Kinéztem egy újabbat: kék fehér pöttyös. A Tinguely-szökőkúttal szemben van egy sportbolt, ott meg lehet venni. Aztán jöjjön a nagy meleg, és hopp, bele a Rajnába. Miközben a parton sietnek a művészet rajongói, gyűjtői és szervezői az ArtBasel meg a Liste helyszíneire. Én nem sietek sehová. Már nem. Csak úszok. Vagy már azt sem. Sodor a víz. Valaki rendez a sodrást. Remélem.

5.

Nem hiszem el. Kimeresztem és megdörgölöm a szemem. A Fondation Beyeler, ahol a minőség és a hagyományosan vett jó ízlés tartja-tartotta magát, most vett egy szobrot a hátsó tó közepére. Egy hatalmas emberarcú nyúl. Az arcán valamiféle kínos fintor(szerű). Sötét, monstrum. Persze, az is akar lenni. Júúúúúú. Nagyon nem jól vagyok ettől. Csúnya. Ez még esztétikai kategória. A ronda már nem. Nagyon nem jó ránézni. Mármint a nyúlszoborra vagy szobornyúlra. Dürer nyula más. Van néhány százéves különbség. Több értelemben is. A Beyeler bejáratánál, szintén van egy kis tó, vízililiomokkal, ami az üvegfalon áttekintve jól látható, a benti tér-

ből, ahol Monet egyik vízilírium-festménye tölti be az egyik falat. Ellenpont, persze. De inkább ott ülök le, és azt a látványt nézem. Hosszabban. A gyűjtemény mellett az aktuális kiállítás most Alexander Calder és Fischli/Weiss, Ez utóbbiakra nem is vesztegetnék szót. Calder jó. Kitalálta a cirkuszi világát és azt jól megcsinálta, tágította általánosította. Mégis a legszebb művét, a fémből készített faágot és rajta mozgó leveleket a Kunstmuseumban láthattam. Valahogy mindig úgy csinálják, hogy legyenek átfedések. Ez jó.

6.

Tapasztalatilag és elképzelésben fogalmam sincs, mi az, hogy nyolcszáz méter szintkülönbséget mászni fölfelé, ezért a bolondok és tudatlanok bátorságával indulok neki. Felveszem az új túracipőm. Már nagyon várta, hogy történjen vele valami, ne csak pihengessen a dobozában. Hónapokon át várakozón. Interlaken. Na, rögtön kitalálom, hogy ez két tó között lehet valahol. Úgy is van. Odavonatozunk, és elindulunk. Vagyis egy rövid folyó menti haladás után felindulunk. Egyfolytában meredek, és kanyarog. Fölfelé. Amikor a békésen kolompoló tehenek mellett elmegyünk, azt hiszem, már közel vagyunk. De nem, még két óra. Fölfelé. Tényleg. Nem hiszem el. Ez tényleg sok. Csak úgy belevágni minden előzmény nélkül. Nem részletezem. Az utolsó százötven méter viszonylag sík és egy étteremhez, kávézóhoz vezet. Azon túl a szakadék fölé megnyújtott kilátóhoz. Valahogy túl sok ember van, még csadorban is látok néhány nőt, nem értem, miért nem találkoztunk velük az úton valahol. Kiderül, hogy kisvonattal is lehet oda jönni-menni. Jaaaa!?! De mi gyalog jöttünk, mert sportosak vagyunk, bírjuk, és van rendes túracipőnk. NaJa. Viszont olyan fantasztikusan jó ízű tejet, mint ami ott habosítottak bele a cappuccinóba, még nem ittam. Előtte se, azóta se.

7.

Nincs már az a kategória. Mondja a lány a rentacar pult mögött. Késtünk kicsit. Nem sokat. Sajnos már csak egy magasabb kategóriájú autót tud adni. Rá kell-e fizetni? Nem. Akkor elfogadjuk. Nagyon sajnálkozik és elnézést kér a cég nevében, mivel kénytelenek vagyunk egy Mercedes C180-ast kibérelni. Kénytelenek vagyunk, mert el akarunk jutni egy kicsit a határon túlra, ahogy terveztük. Vonattal nagyon bonyolult lenne, és még drágább is. Eljutunk. Az autóban minden csillog-villog, és sokkal többféle minden van, mint ami szükséges, vagyis rengeteg minden, ami fölösleges. Nem baj. Nagyon gyakran jelez egy harangocska-szerű hang, amikor túllépjük a megengedett sebességet, de nem tudjuk kikapcsolni. Úgy utazunk, úgy nézünk ki ebben az autóban, mint a gazdagok. Pedig nem. Legalább is nekem mínuszban vannak a kártyáim és frankot sem váltottam ki. Nem baj. Átszeljük a határt is. Hasítunk bele az elzászi tájba. Aztán tovább. Valamennyivel.

8.

Amikor megérkezem, az esős hét után az első száraz, meleg nyári nap van. A folyóparton sétálunk haza, és látjuk, és csak nézzük, ahogy az emberek ellepik a keskeny kis sétányt közvetlenül a folyó mellett, és örülnek, piknikeznek. Merthogy van helye, hagytak helyet ebben a nagyvárosban annak, hogy az emberek a természethez is közel legyenek. Kis csoportokban beszélgetnek, mindenféle korosztály. Vannak, akik grilleznek is, vannak, akik csak elvannak egy pohár ital mellett. Van egy kétszintes stég is, ahol a felső szinten kis büfébódék vannak, székek, asztalok, az alsó szint, közvetlenül a folyó felett a strandoló rész. Úszni is lehet, van szemben egymással két lépcső, az egyiknél be lehet menni, és a másiknál kijönni, ez körülbelül ötvenméternyi uszodahossz. Vagy csak üldögélni vízbe lógatott lábbal, és nézni a folyó két partját, ahol a nagyváros is éli az életét. Nem lehetetlen megvalósítani az élhető életet nagyváros közepén, forgalmasság közepette sem. Csak nem kell bebetonozni a vízpartokat, nem kell elzárni, hanem élhető sávot hagyni. Egy kis élhető részt. Hagyni. Élni.

9.

Valaki egyszer kitalálta, vagy úgy találta, hogy ez a kis ország unalmas. Leírta, azóta toposzként megmaradt, és majdnem mindenki el is hiszi. De ez nem így van. Izgalmas, érdekes, csodákat rejtegető. A hegyek, a hegyi üdülővároskák, a chalet-k elszórtan és csoportosan. A kis és nagyobb tavak, mellettük körbe sétányok, a mezőket átszelő bicikli utak, a városok, mindnek sajátos hangulata van, attól függően, melyik országrészben van éppen. A gazdagság egyszerűsége, ahogy látszik a házakon, az embereken, a tárgyakon, több, mint kívülről elképzelhető. És ahogy vigyáznak mindenre, óvnak mindent. Megújítják, felújítják. Megőrzik. Például betévedek egy kis városrészbe Bazelben, aminek létezéséről addig nem is tudtam. Régi, rendben tartott, kívül, belül autentikusan felújított házak sora, szűk, kanyargó utcák, szabálytalan kis tér szökőkúttal. Építési évszámok is feltűnnek a házakon, 1425, 1513, 1567, ilyenek. Az egyik ház ajtaja nyitva, könyvkereskedés, antikvárium. Könyvek szabadpolcon és dobozokban elrendezve (rendben, rendesen), becsületkassza az egyik — nem is olyan nagyon jól látható — helyen. És egy polc tele tréfás könyvekkel. Tényleg. Egyiket a másik után nyitom ki, mindegyik polcon végignézem, hogy valóban-e. És tényleg. Hát azért erre nem gondoltam volna. Svájci viccek. Vicces történetek. Humor. Könyv. Svájc. Vicc.

PAPP EMESE

Krzysztof Zanussiival

Krzysztof Zanussi (1939) lengyel filmrendező, forgatókönyvíró, producer. A Varsói Egyetemen fizikát, a krakkói Jagelló Egyetemen filozófiát tanult, közben részt vett a Lengyel Tudományos Akadémia filmelméleti kurzusain is, majd a Łódźi Filmművészeti Főiskolán diplomázott. Az 1960-as évek közepétől készít dokumentum- és játékfilmeket.

Zanussi úr, szinte úgy érzem magam a házában, mint egy múzeumban. Ez a rengeteg emléktárgy, szobor, festmény a múltból, a barátoktól a jelen határainak kitágítására szolgál?

Szerintem ezek a tárgyak képesek arra, hogy időben kiterjedtebb életet éljünk. Tükrözik a kapcsolatainkat az időben. Az elmúlt ötven év a nagy felgyorsulás ideje, az emberek rövid üzenetekkel és e-mailekkel társalognak. Én még azzal a beállítódással nőtem fel, hogy írásban levelezek, és éjszakákat tudok átbeszélgetni egy-egy téma kapcsán. Szóval én a magam részéről szeretném lelassítani az időt, még akkor is, ha valójában nagyon intenzív és gyors életet élek. Van egy albumom is, ahol fényképek ezreit őrzöm dátummal ellátva. Önről is készítek majd egy fotót, mielőtt elmegy. Ez kiegészíti az emlékezetemet, egyébként elfelejteném, ez az igazság.

Megkérdezhetem, hogy mi a legelső emléke?

Az első emlékeim eléggé töredékesek, ezért nem vagyok biztos a sorrendben, de abban igen, hogy a háború idejéből valóak. Volt egy nagybácsim, aki az auschwitzi táborból szabadult és tért éppen haza. Mi mind körülvettük, és nem értettük, hogy miért annyira idegen. Az égvilágon semmire nem reagált, nem válaszolt a kérdéseinkre, olykor-olykor mosolygott, ami annál is inkább furcsa volt, mert tudtuk, hogy honnan jött haza. De én úgy éreztem, mintha ő egy külön faj, külön egyed lenne, őszintén szólva, nem is igazán emberi. Egyébként kiváló repülőgépmérnök volt. Fontos eseményekbe vonták be a második világháború alatt. Úgy egészében különös személy volt, rá nagyon emlékszem. Egy másik korai emlékem a nagyanyámhoz kötődik, aki valami boszorkaféle lehetett, mert egyszer mutatott nekem egy teret Varsóban, és azt mondta: „Nézzél és emlékezzél, mert ebből semmi nem marad, és szeretném, ha emlékeznél rá, hogy milyen volt, amikor még volt.” Halvány fogalmam sem volt, hogy honnan sejtette, ebből semmi nem marad. Haza akartam indulni, de marasztalt, és megismételte: „Állj meg és figyelj, próbálj emlékezni, számold meg az oszlopokat, rögzítsd, milyen az elrendezésük, mert ez örökre eltűnik.” Azóta is csodálkozom ezen, mert valóban, Varsónak ez a része a mai napig nem lett rekonstruálva. A harmadik korai emlékem pedig az, amikor édesanyám zsidókat rejtegetett a gyárban, ahol dolgozott, és ami természetesen szabálytalan volt. Egy kis bútorkészítő üzemben, és az ugye sejtendő, hogy a háború idején nem sokan vásárolgattak bútorokat. Tehát nem igazán ment az üzlet. Éppen a környéken játszottam, és hangokat hallottam.

Odadutottam anyám irodájába azt kiáltozva, hogy emberek rejtőzködnek itt, miközben éppen valamilyen német vásárlók lehettek nála. Anyám azt felelte: „Óh, ez a gyerek mindig zajokat vél hallani, elég élénk a fantáziája.” Mondom neki, hogy ez nem kitaláció, jöjjön és megmutatom neki. „Ne aggódjanak, mondta, állandóan ezt csinálja.” Pedig korábban sohasem csináltam. Valódi igazságtalanságként éltem ezt meg; nagyon emlékezetes, mert büntetésből anyám bezárt a fürdőszobába. Sok évvel később, már a háború után, mondtam neki, hogy ez volt az első igazságtalanság, amit megéltem. Ne haragudj, mondta, de te azoknak a zsidóknak a hangját hallottad, akiket rejtegettünk. Egy ablak nélküli szobában voltak, ahol este beszélgethettek. Valószínűleg eltéveszthették, hogy éjszaka van vagy nappal, azt hitték, hogy este van, de reggel volt. Anyám azután nagyon udvariasan, de szemrehányást tett nekik, mondván, ha ez újra előfordul, akkor mindegyikük kikerül innen, mert veszélyesek lehetnek a fegyelmezetlenségük miatt. Az egy igazi trauma volt, amit én sokkal később hallottam az anyámtól, hogy mennyire nehéz volt egy csoport csodódt embert egy sötét szobában tartani bármiféle ígélet nélkül. Semmit nem lehetett ígérni nekik. Egyenként lettek befogadva, de néhányuk továbbállt; sohasem tudhattuk, melyik lesz a következő, és ők sem tudták, kivel mi lesz. Azt sem gyaníthatták soha, hogy kibeen bízzanak azok közül, akiket egyáltalán nem ismertek. Egyébként azért kerültek a gyárba, mert anyámnak volt egy barátja még a háború előtti időkből, aki valószínűleg tagja lehetett ennek a csoportnak. Viszont őt hamar megölték, így nem tudott megmenekülni. A többiek arra a címre jöttek, amit ő kapott. Édesanyám valójában teljesen ismeretleneknek segített. Ezek a legkorábbi emlékeim.

Átlépve a múltból a jelen idejébe és terébe, eszembe jut egy érdekes metaforája: egyik beszélgetésében Európát lusta tigrishez hasonlította...

Igen. Mondjuk Amerikára ez kevésbé igaz, mert mindig a bevándorlók országa volt. Ott van dinamizmus, mert a bevándorlók gazdagok akartak lenni, de ennek fejében megalapoztak egy olyan ethoszt, amely elég erős lett, viszont itt Európában ez nincs meg. A mi ethoszunk nagy részét az első világháború egyértelműen tönkretette, majd különösen a második világháború. A végső csapást pedig 1968 jelentette, amikor a fiatalok a középosztály értékei ellen lázadtak, ami a nihilizmust hozta el. A nihilizmus nem is ésszerű itt, a mi környezetünkben. Nem sokat törődtek az emberekkel, a munkásosztállyal stb. Viszont szabadon szerettek volna fogyasztani, mindenféle kötelezettség nélkül. A középosztály ethoszában a fogyasztás csak másodlagos dolog volt, előbb be kellett fektetni és áldozatot hozni. A '68-as ethoszban már fel sem merül az áldozathozatal. Lazítsunk, nyugi van, és ebben az értelemben legyünk önzőek is, ez volt a javaslat, ami szerintem nagyon destruktívan hatott Európára.

A fogyasztói társadalomban a boldogságot felszínes szinten próbáljuk elérni...

Így van, és ezért megfizetünk. Ha csalsz, megcsalatsz! Ez mind az ördög történeti képlete, az ördög mindig megcsal minket. A legutóbbi forgatókönyvem egy Faust-történet. Az ördög legnagyobb sikere abban áll, hogy az emberek nem hisznek a létezésében. Nem is vagyunk

tudatában annak, hogy ez mennyire veszélyes. Nem is vallási szempontból, hanem mint civilizáció nem vagyunk tisztában azzal, hogy halandóak vagyunk, és el fogunk tűnni. Ez a veszélyes, ez az ördögi, és elég szomorú is.

Johann Baptist Metz azt állítja, hogy antropológiai válságba jutottunk, nincsenek többé nagy elbeszéléseink. Talán ennek a hozzáadéka az is, hogy közömbössé váltunk a másik szenvedésére...

Menekülünk a szintézisektől, pedig a nagy narratíva az életünk szintézisét jelentené. Lehetőség volna, s egyébként az ember nem is tud meglenni nélküle; ezért tartom rossznak a posztmodern koncepcióját. A közömbösség pedig olyan régtől fogva itt van köztünk, amióta ember az ember. Ha felelősséget érzünk mások iránt, az már annak a jele, hogy az emberiség nagyon fejlett szintjén járunk. A fejletlen emberiség nem érez fájdalmat mások kapcsán. Az állatoknál például természetesen nincs meg ez. Ha egy állat elpusztul, a többiek közömbösek, nyoma sincs bennük az együttérzésnek és a tiszteletnek, ez teljesen emberi dolog. Az embereknek vannak sírjai, az állatoknak nincsenek. Ha eltemetünk egy embert, az azt jelenti, hogy tiszteletadással adózunk valami olyan iránt, ami titok, és a titok fogalma is csak az emberhez kapcsolódik. Nem hiszem, hogy ezt az állatok éreznék, vagy ha igen, akkor is csak hozzávetőlegesen.

Az együttműködés, a compassio fogalma Metznél is kulcsfogalom. Szerinte a kultúrák és a vallások közötti párbeszédet erre a fogalomra kellene építeni.

Igen, viszont az empátiát sokkal felkapottabban használják manapság. Az a legsarkalatosabb különbség közöttük, hogy az együttérzés, azaz az empátia önmagában még nem hív elő semmiféle cselekedetet. Figyelembe veszi ugyan a másik lelkiállapotát, de a compassio más, egy cselekedet, amikor úgy érezzük, hogy tennünk kell valamit, és ez nagyon nagy különbség. A kereszténység erre sokkal inkább törekszik, mint például a buddhizmus. Egy buddhista látja valakinek a szenvedését, és azt mondja: együtt érzek veled, érzem a fájdalmad, és pont. A kereszténynek viszont adnia kell valamit, megosztania valamijét, kezdeni kell valamit az emberi együttérzéssel, ami éppen emberiségnek a jele. Ez a fajta szolidaritás csak az ember sajátja.

És az idegennel való együttműködés? Hogyan kellene erről most gondolkodnunk, hiszen ellentétes üzeneteket hallunk: segítsünk és/vagy féljünk.

Mindkettő igaz, mert a bevándorlók nem feltétlenül az életünket szeretnék megosztani velünk. A jólétünket szeretnék, ha megosztanánk velük, ezért nem könnyű. Az a kérdés, hogy milyen mértékben vagyunk készek arra, hogy megosszuk másokkal a javainkat, és hol van ennek a határa. Mert természetesen vannak olyan utak és módok az emberek megsegítésére, amelyek nem szükségszerűen úgy történnek, hogy otthont adunk nekik. Például ha csökkentenék a fizetéseket, az adókat pedig növelnék, és befektetnének Szíriába. Ez sok menekülő embert megállítana, de persze sokba kerülne. Ki tudna olyan politikust mutatni, aki azt mondaná: legyenek magasabb adók és alacsonyabb jövedelmek az emberiség kedvéért? Ez a társadalmi igazságosság kérdése is egyben, ami most a bevándorlók szempontjából nagy kérdés, jelesül, hogy készen állunk-e megosztani a javainkat, és milyen mértékben? Abban, hogy ők is gazdagok legyenek, a szegényektől nem fognak segítséget kapni. Szíriát tudnák

támogatni a dúsgazdag arab országok, de nem teszik. Ők testvérek, de nem törődnek ezzel.

A posztmodern szerint a szubjektum csak mítosz, de ha így volna, akkor mondhatjuk-e azt, hogy ilyenformán teljesen elveszítjük a felelősségünket?

Ez az, amiért szerintem a posztmodern nagyon felelőtlen filozófiai irányzat. És valamelyest azért is felelős, hogy hozzájárul Európa bomlásához. Ugyanis egy nagyon könnyű feloldozást ígér. Politikailag pedig azt mondhatnám, hogy meglehetősen agresszív, de a legtöbb nyugat-európai értelmiségi nem ismeri el a bűnösségét abban, hogy áttételesen támogatták a kommunista totalitarizmust. Nekik bűnbánatot kellene gyakorolniuk. Hiszen a náci unokái most az auschwitzi koncentrációs táborba utaznak önkéntesnek, vagy Buchenwaldba, hogy valahogyan tegyenek egy szimbolikus gesztust, bocsánatkérést az áldozatok felé. Szerintem az összes francia értelmiséginek, s a legtöbb német intellektuelnek is el kellene mennie a Gulagra, és ugyanezt megtenni. Mert ők áttételesen támogatták ezt a bűncselekményt. Ha több bűnbánat lett volna a Vichy-kormány után, akkor most kisebb lenne a lelki üresség. De ez már el van temetve, és nincsen kiengesztelődés. Ez teszi Európával, hogy ennyire elkerüli a spiritualitást. A posztmodern hozott egy feloldozást, és azt mondja, hogy ez így mind rendben van. De nincsen. Hacsak mi nem tesszük meg a számvetést, nem fogunk tudni előre menni, nem leszünk képesek létrehozni egy olyan új víziót, ami majd inspirál bennünket, és előre visz a jövőbe. Talán a kínaiak már megelőzték bennünket, mert az övék a legdinamikusabb civilizáció. Amerika is dinamikusan fejlődő civilizáció, de ki tudja, hogy ők merre mennek a politikai esélyeikkel ebben a pillanatban. Szóval mindent egybevetve és komolyra fordítva a szót, szükségünk van arra, hogy visszatekintsünk, és beismerjük, amit rosszul csináltunk.

A Spirál című filmjének bemutatójakor azt mondta, nézzük meg, mi történik a lelkünkkel egy ateista nézőpontjából, metafizikai érzék és hit nélkül. Teljesen megsemmisül a halál közeledtével?

Ez csak egy hipotézis, nagyon sok mély lelkiségben élő ember nem él vallásos formában. De az is lelkiség. Nekem több olyan testvérem van, aki úgynevezett hívő, de a vallást csak a felszínen érinti. Nagyon sok olyan ember van, akinek a vallás egyenlő egy gyönyörű házassággal, megerősítéssel; egy rituálé, de semmi köze a való élethez és az univerzum koncepciójához. És persze van néhány olyan ember, aki semmi értelmét nem látja az univerzumnak, és azt gondolja, hogy minden a káoszról született egy vak véletlen folytán, na, ők az igazi ateisták. Ismét mások elutasíthatják a vallást, de ha érzik, hogy az univerzumnak van értelme, akkor el kell ismerniük, hogy valami abszolút van mind ez mögött. Ez az értelem nem lehet csak alkalmi, kell, hogy legyen eredete, ami belehelyezte az értelmet. Ezért tudom nehezen elhinni, hogy valaha is találkozhatnék egy igazi ateistával. Vannak olyan emberek is, akik csak pazarolják az életüket, a kedvüknek és a gyönyörnek élnek, az azonnali kielégülésnek. Ezt látom én veszélyesnek.

Matematikai nyelven reductio ad absurdum-nak nevezte...

Igen, a *Spirál*ban. Mivel tudtam, hogy erősen cenzúrázva lesz, arra gondoltam, hogy ha úgy beszélek a halálról, hogy távolról sem említem meg Krisztus feltámadását, akkor az emberek érezni fogják, va-

lami hiányzik az egészéből. Elég hízelgő volt számomra, hogy működött. A szovjet Oroszországba utaztam a *Spirállal*, és leállítottak. Kérdezgettem tőlük, hogy miért teszik ezt, mi a bajuk, hiszen ez csak egy film, nincsen benne semmi vallás, de az orosz értékelők, a központi bizottság emberei azt mondták: ha te a halálról beszélsz, a mögött mindig valóság van. Mi pedig nem szeretnénk kitenni magunkat ennek a témának. Amikor a filmet bemutatták egy moszkvai filmtagozatos gimnáziumban, a hallgatókat megkérték, hogy távozzanak, és csak a tanárok láthatták. Csodálatos volt!

A Konstans című filmjében a szabadság kérdésével szembesül a néző. A választás, a döntés, vagy inkább a szabadság gyakorlásával, ami már nem könnyű, hiszen sok nemet-monddással jár egy igen.

A szabadság egésze olyan ajándék, amelyben nincsen semmi mérgező. A Paradicsomban megkaptuk, és hát azonnal vissza is éltünk vele. Egy nagyon érdekes vallásos értekezést olvastam a kozmoszban lévő szabadságról, hogy hogyan függ össze az ember szabadsága Isten szabadságával, és a részecskék szabadságával, amelyek szabadon jöhetnek-mehetnek jobbra is, balra is, és egyikük sem tudja, merre fog kikötni. Némi logika azonban talán mégis van benne. Ez egy nagyon trükkös koncepció, hogy vajon milyen mértékben vagyunk determináltak és szabadok, és hogyan választhatunk. Hogyan tudunk nagyobb szabadságot elérni jobban irányítva az ösztöneinket, a szenvedélyeinket, mivel azok is korlátozzák a szabadságunkat. Bizonyos értelemben nagyon kényelmes ezek rabságában élni, de a rabságban nincsen szabadság. A rab parancsokat teljesít, és azt teszi, amit a parancs megkövetel tőle. Ez az, amit az összes négy lábú állat tesz. Az állatok ebben az értelemben nem szabadok, még akkor sem, ha sok szabadságot adunk nekik abban, hogy futkossanak a mezőkön, de nincsenek kötelezettségeik. A szabadság gyakorlása kapcsán azt mondhatom: nézzük meg, mennyien menekülnek előre. A szabadság teher, a szabadság felelősség. Ha nem választok, nem vagyok felelős. Ez lenyűgöző. Az elbeszélő művészet teljes egészében a szabadságról és a szabad választásról szól, mert ha nekünk nincsen választásunk, nincsenek kísértéseink, nincsen a jót és a rosszat megkülönböztetni lehetőségünk, akkor nem beszélhetünk drámáról. Ez az, ami az európai elbeszélést ma megöli, a bátorság hiánya a drámában, mert ha minden relatív, akkor semmi nem drámai. És az nem jó...

Az élet, mint nemi úton terjedő halálos betegség című filmje egyik jelenetében a fő karakter egy kórházi ágyon szenved, s az egyik pillanatban megállítja a belé folyó morfiumot.

Elfogadta és befogadta a szenvedést. Az ő átváltozásának a jele ez, hogy Isten létrehozott olyan szenvedést, aminek lehet értelme. Ha nincsen Isten, akkor a szenvedés abszurd, ez az, amit az egzisztencialisták folyton emlegetnek. A szenvedésnek lehet bizonyos helyzetekben elfogadott értelme, ha felismered és érzed, hogy ez számodra valamilyen céllal adatik. Máskülönben abszurd. A következő filmem a *Rózsaoalj* — a cím az érzéstelenítők feltalálásáról szól, és az az elképzelés, hogy ha az emberek szenvednek, akkor érzéstelenítőt kell kapniuk, lehet rossz, hiszen vannak, akik hisznek a szenvedés szabad felajánlásában. Amikor nem szenvedünk, azt könnyen elren-

dezzük magunkban, de tudjuk azt is, hogy amikor meg igen, az menyire rossz tud lenni. Azt gondolom, hősies cselekedet, ha elfogadjuk a szenvedést, és hősies, ha elfogadjuk a halált. Főként, hogy vannak emberek, akik képesek arra, hogy életüket adják másokért, ami kivételes és emberséggel telített cselekedet.

A Konstans című filmjében a hit és a sors kérdéseit feszegeti. Lehetünk-e bármilyen befolyással a sorsunkra, esetleg el tudjuk kerülni?

Értem, amit mond, de módszertanilag rossz kérdésnek tartom, amit az emberiség időnként feltesz magának. Ha matematikai szempontból közelítjük meg, például a valószínűségszámítást is figyelembe vehetjük. Ha megértjük, hogy Isten az idő felett áll, akkor nincsen múlt és nincsen jövő sem. Tény, hogy Isten tudja előre, hogy az időben mit fogok választani, de ez nem jelenti azt, hogy az én lehetőségeim korlátozottak. Nekem minden lehetőségem megvan, de ő tudja, hogy mit fogok tenni. Az iszlámnak is gondja van a fatalizmussal, és az azal az érzéssel, hogy bármint csináljunk is, nem vagyunk hatással az eseményekre — ami nem igaz, mert van hatásunk az eseményekre, azonban Isten idő előtt tudja, hogy mit fogunk tenni. Ezért módszertani a tévedés. Valójában nem is kellene feltennünk azt a kérdést, hogy van-e a cselekedeteinknek bármi ráhatása másokéra, más emberekre, vagy a saját életünkre, mert természetesen van. Ezért vagyunk felelősek érte. A sorsszerűség gondolata tehetetlenné tesz.

A filmjei kapcsán mint-ha az volna az érzésem, hogy a nők és a férfiak másféle tehertétellel küzdenek.

Készítettem filmeket nagyon mélyen spirituális nőkről és materialista férfiokról, de tisztában vagyok azzal, hogy ők különbözőek, és különbözőnek is akartam őket megformálni. Ezért volt célpontja egy nagyon haragos feministának a legutóbbi filmem. Leginkább azért, mert az abban megformált karakter mintapéldája a felszabadult szabad életnek, ami számomra szájalmas. Egy egyedülálló nő, karrierista és kegyetlen, mint egy férfi, aggályoskodó, cinikus, nihilista, és a feministák szerint ő az igazán szabad. A film végén a kérdés, ami megfogalmazódik: igen, szabad, de mit kezd ezzel a szabadsággal? „Szabad vagyok, de mire jó ez?” A szabadság eszköz, nem pedig cél. A cél a megváltás, nem pedig a szabadság. Tehát amikor Istennek kötelezzük el magunkat, akkor feladjuk szabadságunk egy részét, lemondunk róla, és ez a legnagyobb szabadság. Ez paradoxon. Az anarchista szabadság nem tesz teljes emberré.

Ilyen értelemben, ha a szabadság nem, akkor a boldogság sem képzelhető el célnak?

Nagyon vitatott a boldogság fogalma, és nehéz meghatározni, hogy mire is gondolunk, amikor boldogságról beszélünk. Szerettem Tarkovszkijt, akit egyszer egy amerikai hallgatója megkérdezett: mit kellene csinálnom, hogy boldog legyek? Ő azonnal visszakérdezett: miért szeretnél boldog lenni? Ne gyötörjük magunkat a boldogsággal, vannak annál sokkal fontosabb dolgok. Azt kell előbb megtalálnunk, hogy mi az életünk célja, akkor tudjuk követni a hivatásunkat, és valamikor boldogok leszünk, máskor nem — nem ez a fontos kérdés. A mi természetünk nem lehet állandóan boldog. Amikor a tanítványaimnak kell erről beszélnem, azt szoktam mondani, hogy dro-

gozzanak, hisz ez a legkönnyebb útja a boldogságnak. Mindig keményebben és keményebben. Tíz év után ugyan meghalnak majd, de addig eufóriában fognak élni. Ha az öröm a legnagyobb értékünk, semmivel se foglalkozzunk, csak drogozzunk, az a legjobb. Persze ez vicc. És vajon tudjuk a jólét definícióját? Ezek mind nagyon gyanús, kétértelmű kifejezések. Fizikailag nem lehetünk állandóan eufóriában, mert utána depresszióba esnénk. Szóval csak egy bizonyos adag dopamint tud az agyunk termelni, ami örömeztetést és pihentetést ad. De nem érdemes túladagolni.

A pszichénk igényli a drámát? Lehetnek igazi katarzisaink is?

Élettanilag képesek vagyunk szembenézni a drámával, annak érdekében, hogy megértsük életünk drámaiságát. Az emberiség ma elutasítja, nem hajlandó megadni az elismerést a drámaiságnak, ami nem jó, mert az életünk a rendeltetésénél fogva drámai. Jobb szembenézni vele. A katarzis néha elérkezik, igen, de várnunk kell rá. Nagyon nehéz megmondani, hogy mi volt katartikus az életünkben. Ha beismerjük a saját helytelen cselekedeteinket, az is lehet katartikus; ha látjuk, mit teszünk rosszul, az is szabadabbá tehet. A képmutatás nem tesz igazgá, hanem hazuggá. A hazugság pedig korlátozza a szabadságunkat.

Lehet a halál katartikus?

Bízom benne, de még nem próbáltam.

Vajon az embernek szüksége van-e arra, hogy mindent elvesszen, és akkor tudja átélni a kegyelem élményét?

A Biblia azt mondja, hogy radikálisnak kell lennünk, de a kereszténység a mérsékletesség vallása is. Realistának kell lennünk, és helyesen kell értékelnünk a saját lehetőségeinket. Készen állunk-e arra, hogy mártírok legyünk, és odaadjuk a köpenyünket, ahogyan Szent Márton tette? Persze ő a felét adta oda. Csakhogy a felét odaadni már kompromisszum. Kolbe atya odaadta az egész életét, nem a felét. Szóval ő Szent Mártonon is túltett, és ő elveszítette az életét, mert szerette volna, ha valaki más életben marad. Ez csodálatos, ahogy ez működik. Számomra ez az igazi szabadság, ha valaki életét adja más ember életéért. Ilyenkor nincs kétségem a felől, hogy az ember különbözik az összes fajtól.

Több interjúban azt állítja, hogy a dialógus több, mint a kép a filmekben...

Természetesen ez egy provokáció. De szeretném emlékeztetni magamat, és másokat is, hogy ha a szóbeliséget értékeljük, az nem korlátozás, hanem előny. Persze egyértelműen fontosak a képek, de túlságosan uralják a filmeket, a zenei televíziós csatornákat, a reklámokat. És végső soron jelentős híján vannak, nem készítetnek minket döntésekre a valósággal kapcsolatban, nekünk pedig szükségünk van a valóság megítélésére. Annak a megítélésére, hogy valami jó és valami rossz. Erre csak a szavakon keresztül van lehetőségünk. Nem azt mondom, hogy ez egy végső igazság, csak szeretném felfrissíteni ezt az emlékezetünkben. Mondhatjuk, hogy jók a képek, de vessünk egy pillantást arra, hogy hogyan nézzük a filmeket. Televízió. És hogyan nézünk tévét? Sétálgatunk a szobában, és hallgatjuk is, hiszen nem szükségszerű, hogy közben üljünk.

És Istenről hogyan beszélhetünk manapság? A megváltás motívumai is érzékelhetőek a filmjeiben. Az életünkben talán ez úgy működik, hogy mindig kapunk egy második esélyt.

Filmrendezőként tudok erre a kérdésre válaszolni. Én igyekszem úgy használni a tudományt, mint egy járművet a megközelítéshez. A tudomány teljesen különböző elképzeléseket kínál számunkra a világgal kapcsolatban. Ezek az elképzelések is helyet adnak Istennek. Könnyebb ezeket használni, és úgy jutni el az Evangéliumhoz a kozmoszból, mint az Evangéliumtól a kozmoszig. De ez érzékenység és megközelítésmód kérdése. Mindig kapunk újabb és újabb esélyt. Másodikat, harmadikat... Mindig van remény, és ez a nagy kegyelme Istennek. Hogy őszinte legyek, nekem mindig volt valamilyen teológiai küldetésem. Kisgyerekkoromban, 1953-ban, amikor tizennégy éves voltam, egyik reggel hallottam a híreket a rádióban, hogy Sztálin meghalt; a családuknak hihetetlenül boldog volt. Az iskolába mentem beugrottam a templomba. Emberek sora várt gyónásra, de megállították a papot, és az én kérdésemet suttogták, ami nagyon különös volt: Sztálin a pokolba került-e abban a pillanatban, amikor meghalt, vagy csak a temetés után? A pap teljesen pánikba esett, hogy én egy ügynök vagyok, egy provokátor. Azonnal azt válaszolta, hogy a kereszténység nem mondja senkiről, hogy örökre a pokolra ítéltetett. Ami nagyon kiábrándító volt számomra akkor, hiszen Sztálinnak a pokolba kellett kerülnie! Lehetetlen volt, hogy számára is legyen kegyelem, hiszen nem volt nála nagyobb bűnöző a történelemben. De a pap azt mondta, ilyen a megváltás, őt is elérheti, és bárkit a világon. Ez nagyon gyakran eszembe jut.

Mit gondol arról, hogy számos tudomány igényt tart arra, hogy az emlékezet típusaival foglalkozzon?

A leggyakoribb talán a pszichológiai jellegű megközelítés, s az emlékezet abban az értelmezésben népszerű, mely szerint az idő függvénye. Én, mint volt fizikus, messzemenően kíváncsi vagyok arra az elgondolásra, hogy az időn túl nincsenek emlékek. Minden mostani. Isten perspektívájából a világ teremtése, a keresztre feszítés és az én életem: ugyanaz a pillanat. Ez nagyon érdekes. Úgy gondolom, hogy az én emberi halmazállapotom most világos, de a halálom pillanatában talán egy másik dimenzióba megyek, és elhagyom az időt, nem lesz holnap és tegnap. Szeretnék idézni egy nagyon rejtélyes részt az Evangéliumból: amikor a szadduceusok megkérdezték Krisztustól, hogy mi lesz a Paradicsomban azzal az asszonnyal, akinek meghalt a férje, majd a mózesi törvényeknek megfelelően feleségül vette annak fivére, s miután az is meghalt, a következő fivér, majd sorra egymás után, összesen heten, tehát hogy melyikük lesz az asszonnyal a Paradicsomban? Krisztus ezt válaszolta: minden másképpen lesz, el sem tudjátok képzelni (vö. Mt 22,23–33; Mk 12,18–27; Lk 20,27–38). Ez volt a pontos válasz. Talán egy ettől teljesen különböző dimenzió. Szóval a hét férj nem úgy lesz, ahogyan mi értjük a hetet, mert a hét csak az időben létezik. El tudnánk képzelni, hogy mind a hét ugyanabban a pillanatban van, és nem egyenként? Szóval az emlékezet ötlete csak a világhoz kapcsolva létezhet. Nem univerzális. És néha felteszik a kérdést az emberek, hogy milyen lehet az univerzum emlékezete? Ez egy régi feltételezés. Ha a logaritmust

nézzük, nem számít az idő, mert ezer év olyan, mint egy pillanat. Szóval a mi történetünk Isten szemszögéből nézve az időben semmi. Csak most kezdődött, az emberiségtől fogva, a többi másodlagos. Az elmúlt évszázadok, kezdve a felegyenesedő ember megjelenésétől, és ahogy Isten a lelket az emberiségnek adta, nem került egy pillanatába sem. Mert csak mi gondoljuk, hogy mindennek pillanatok sorának kellett lennie, és a lélek fokozatosan növekszik a pitekantrópusz óta a kétéltűeken keresztül. Pedig ez időn kívüli.

Az egyik könyvemben felhasználtam egy idézetet II. János Pál pápától, mely azzal kapcsolatos, hogy kiadott egy hivatalos levelet a vatikáni Obszervatórium igazgatójának címezve, aki a kalendáriumért felelős. Az ő elődeinek köszönhetjük a Gergely-naptárt, amely a Julianus-naptár módosítása nyomán született, mert annak hiányosságai miatt mintegy tíz napos „túlszámolás” történt. Ők vágták le azt a plusz tíz napot. De hogyan tudunk elszámolni, beszélni annak a tíz napnak az emlékeiről, hiszen tíz nap hiányzik több évszázadon keresztül a történelmünkéből. Csillagászati kalendárium még nem volt akkoriban, és a kérdés az volt, hogy hogyan lehet ezt precízebbé tenni? A pápa írt egy levelet a saját csillagászána, arra utalva, hogy a modern teológiának több figyelmet kellene fordítania a modern tudományokra. Mert Szent Tamás kéznél lévő eszközként használta kora összes tudását a gondolkodásához. Viszont a mi teológusaink csaknem közömbösek az iránt, hogy hol tart a matematika vagy a fizika tudománya. Szóval ők még most is a közép-kor szerint gondolkodnak, ami szép, de nem megfelelő. Ők nem tanulnak arról a valóságról például, ami az időn felül létezik.

Mindez mit jelent például a feltámadásra vonatkoztatva?

A feltámadást is értelmezhetnénk a modern tudományok figyelembevételével. Azok tükrében már nem az, amiben például a zsidók hittek, hogy a Jeruzsálemben a hegyen eltemetett összes halott feléled majd, amikor eljön a Messiás. Ez egy nagyon szép, költői és naiv vízió. Vagy az iszlámban: miután meghalnak, csodás Paradicsomba jutnak, és ott gyönyörű nők veszik majd körbe őket.

Ha a feltámadáson gondolkodunk, és beismerjük, hogy az anyag nem létezik, hiszen minden hullám — és most már azt is tudjuk, hogy a gravitációs hullámok is léteznek —, máshogyan kezdünk el gondolkodni. Ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy a feltámadásnak nem lenne értelme. Vajon metaforikusan értsük, vagy tekintjük költői kifejezésnek, vagy valóban léteznek párhuzamos világok, ahogyan azt a tudósok állítják? Szóval talán a halott emberek valahol másutt vannak, más létezési módban, talán egy másféle dimenzióban? Szeretném, ha a teológusok felülvizsgálnák ennek a lehetőségét, hogy hogyan lehetne ma megérteni a feltámadást. A pápa ezt a javaslatot meg is tette a *Fides et ratio*-ban. A meghívásnak, ami az összes „new age” gondolkodásra is vonatkozott, megvan a maga veszélye, mert tudatlanságra épülő teológiát eredményezhet. Jobb előbb a teológusokat kiképezni, és nem világviszonylatban meghirdetni. Ez folyik most.

Beleírtam mindezt a könyvembe, és egy hónappal később egy teológus, aki természettudós is, jártas a matematika, a valószínűség-számítás világában, és közel állt a pápához, nyilvános diszkusszióra hívott. Egy vidéki város Filharmónia-termében voltunk, amely tele volt több száz emberrel, akit érdekelt a vallás, és szeretnék volna hallani a beszélgetést. Tehát óriási volt az érdeklődés. A teológus bemutatott egy kísérletet: különböző megközelítésekből egyeztetette össze a tudományt és a teológiát, a jó és a rossz nyomait találva meg a kozmoszban, aminek eredménye szabadságot biztosít az emberi létezőnek. Elgondolkodva a részecskék szabadságán, az ember és Isten szabadságán. Mit jelent ez, hogyan alkalmazhatjuk a szabadság szót? Az pedig, ahogyan a valószínűségelméletet bemutatta, egyértelművé tette, hogy Istennek nagyon is megvan a helye. Ezt próbáltam én is megjeleníteni *Az élet, mint nemi úton terjedő halálos betegség* című filmemben. Akik látták, talán észrevették a madarat a templomban. Ennek nagy a valószínűsége, nagyon sokszor beszállnak oda madarak, és a kórházakba is, amikor kint magasabb a hőmérséklet. Teljesen valószínű, hogy a madarak rászállnak a kórház ablakára, de a filmemben annak a férfinak ez csoda volt, mert számára jel volt. Persze a madár ezt nem tudhatta. Ez volna az a nagy távlat, ahonnan ezeket a dolgokat láthatjuk.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

Innen és túl. <i>Versek az Isten-kereső emberről</i>	3.500,-
<i>Roger testvér</i> : Isten csak szeretni tud.....	2.400,-
<i>Walter Kasper</i> : Ferenc pápa – a gyengédség és a szeretet forradalma.....	2.300,-
<i>Alois testvér</i> : Taizé ma.....	2.400,-
<i>Notker Wolf</i> : Életszabályok – a Tízparancsolat.....	2.500,-
<i>Teréz Anya</i> : Ahol szeretet van, ott az Isten.....	3.800,-
<i>Notker Wolf</i> : Ne nyugtalanodjék a szívetek!.....	2.800,-
<i>Nóvé Béla</i> : Örök körök. <i>A keresztény művészet alaptémáiról</i>	2.900,-

További akciós könyvek:

A csend történései. <i>Szakralitás, Biblia a mai magyar irodalomban és művészetben</i>	2.320,-
<i>Teréz Anya</i> : Jöjj, légy a világosságom!.....	3.000,-
XVI. <i>Benedek</i> : Isten velünk van minden nap.....	2.000,-
<i>Hans Joas</i> : A hit választása.....	2.000,-
Az ismeretlen Rónay György	1.800,-
<i>Lukács László</i> : Az Ige asztalánál.....	1.000,-

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban és a honlapunkon:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 36-1-317-7246; 36-1-486-4443; Fax: 36-1-486-4444;

E-mail: vigilia@vigilia.hu; Honlap: www.vigilia.hu

GONDOLATOK – GANNÁRA MENET S GANNÁRÓL HAZATÉRVE

Esterházy Péter barátai és olvasói az elmúlt hetekben bizonyára elő-elővették a végzetes betegséggel küszködő író egy-egy számukra különösen kedves írását. Én (többek között) a legutóbbi, azóta tudjuk: *utolsó* interjúkötetét olvastam el újra, *Az évek iszkolását*. 2015-ben jelent meg, s még nyoma sincs benne a vég sejtelmének. Első lapjain így fordul hozzánk, olvasókhhoz a hatvanöt éves író beszélgetőtársa: „Idősödő írók többnyire azért igyekezünk mielőbb meginterjúvolni, hogy meg ne haljon a beszélgetés vége előtt. Az én esetemben más a helyzet: annyival öregebb vagyok az ünnepelnél, hogy azért kellett igyekeznem, hogy én el ne haljak az interjúalany mellől.” Mennyire más fénybe kerültek azóta ezek a sorok, s maga a végül is utolsónak bizonyult interjúkötet!

Az életinterjú első kérdése ez: „Mi az első emléke a szüleitől?” E. P. válasza egy emlékezetes esemény felidézésével végződik. Hadd idézzem ezt egészen:

„Még elmesélek valamit... Kereszteltük az egyik gyerekünket, minden ment a maga útján, a templomban kellemes hűs — amikor kis késsel megérkezett az apám.

Nemcsak a testvéreim, de a paptól kezdve a ministránsokig, a nagybátyáktól az unokahúgokig meg a kósza öregasszonyokig mindenki rögtön észrevette, amit valóban nem volt nehéz: az öreg csonttrészeg volt, szürke, mint ott az utca, már szintem is düllöngélt, úgy gyökeret vert benne a pia...

Suttogva mindenki sápítózni kezdett, hogy milyen kínos, kellemetlen, így elrontani ezt a szép ünnepet. *Én itt hagyom ezt az egészet* — sziszegte a húgunk a sírás határán, mikor már otthon ültünk a tornácon, és az apánk belerúgva szinte fölrobantotta a demizsont. Ott tocsogtunk dühödten a borban. És akkor egyszerre (még most is könnyes lesz a szemem), ahogy ránéztem erre a vén, zavaros tekintetű, vérekes szemgolyójú férfira, hirtelen valami nyugalom szállt meg, a jókedvnél, derűnél több is, hogy itt most semmi baj nem történhetik, ez itt én vagyok, az ott az apám, és bizony be van rúgva, mint az albán számár, és akkor mi van? Keresztelik az unokáját. Rendben van ez így.

És azt vettem észre, hogy ez a nyugalom szétáradt a tornácon, megszűnt a fészengés, beszélgetések keletkeztek, mik évek óta sose, nem állítom, hogy ünnepélyes lett volna, ami lett — ehhez túl meleg volt —, de éreztük a délután egyszerűségét, az újszülöttre gondoltunk, önmagunkra és egymásra. Hogy ez egy család, és jó, hogy most itt üldögélünk kicsit.

Én meg odaültem az apám mellé, ravaszkodva föl-fölvizezve a borát, ittam vele tovább. Jól van. Ha énekelni fog, vele éneklek. ha nekiindul az éjszakai, vele megyek, mint még sose. És ha majd öklendezve háyni fog, letérdelek, és fölmosom, azért vagyok a fia, aztán belékarolok, és általa én is részegen imbolyogva hazakísérem, levetkőztem, megiszunk még egy langyos sört közösen, és megvárom, míg elalszik, ugyanúgy, ahogy néhány utcával arrébb az újszülött.” (A ... jelek nem szövegkihagyásra utalnak, ugyanígy szerepelnek E. P. eredeti írásában.)

Ez a történet ismerősnek tetszett előttem. Az interjúkötet egy zárójelbe tett, dőltbetűs utalással segítségünkre siet. *A kitömött hattyúra* utal, E. P.-nek 1988-ban megjelent kötetére. Előkeresem. Könnyű megtalálni benne az idézett elbeszélést. Egy — *Az ünnepről* című — rövidke írás postscriptuma, utószavaként tűnik elénk, az az írás 1987-ben a Vigilia karácsonyi számában jelent meg. Témája, címe a folyóirat körkérdésének felel meg. A két szöveg majdnem szóról szóra egyezik. Valami különbség mégis van közöttük. A 87-ben, illetőleg 88-ban megjelent szöveg szerint a felidézett történetet E. P. egy ismerőstől hallotta: „Még elmondok egy történetet, melyet a napokban hallottam H.-től, akivel vagy 10 éve nem találkoztam már, nem volt a barátom soha, de mindenféle bonyolult szálakkal kapcsolódunk egymáshoz, nem is részletezem, milyenekkel, olyan szépekkel.” Néhány bevezető mondat után betűről betűre a fent idézett szöveg kerül elénk, a főszereplő egyes szám első személyben adja elő: „És akkor ott egyszerre, mesélte H. és könnyes lett a szemem, mikor ránéztem erre a vén, zavaros tekintetű, vérekes szemgolyójú férfira...” Ennek a régebbi szövegváltozatnak van egy zárómondata, amely az interjúkötet változatában nem szerepel: „Van ünnep”.

Fölvetődik bennünk a kérdés: valóban megtörtént eseményről szól-e a két elbeszélés, s ha igen, melyik változata a hitelesebb? Alighanem mindnyájan úgy érezzük, hogy az interjúban található változatot valóban önéletrajzi hitelűnek tekinthetjük. 87-ben még ennyire „szégyellnivaló” dolgokat nem mondott el E. P. az édesapjáról, a *Javított kiadás* megírása után már nem volt oka semmi rejtőzködésre.

Milyen szép, hogy nem sokkal a halála előtt ezt az egyszer már megírt történetet újra elmondta nekünk az édesapjáról — s kettejük bonyolult kapcsolatáról. De ha már *A kitömött hattyút* elővettük, keressünk elő valami mást is belőle! Ez a kis, karcú, püspöklila borítóba burkolt kötet E. P. tizenkettedik kötete. Figyelemre méltóak ars poetika jellegű lapjai. A „szó, szó, szó — a többi, néma csend”

című néhány lapos írásmű (nem sajtóhiba: a cím kisbetűvel!) az irodalom és trágárság viszonyával foglalkozik. Egy másik, hosszabb dolgozta *A lustaságról* szól, szintén vallomásértékű. Ez utóbbinak a végén Ottlikot idézi E. P.: „Bárcsak lenne egy igazi jó léha írónk. De a léhák mind rosszak, a jók meg mind komolyak... Úgy látszik, egy ilyen kicsi országnak csak gyenge vagy legföljebb közepes léha írója lehet, de sohasem támadhat egy igazi, bátor, jó léha írója. Kár.” (Ez az idézet Ottlik Gézának a *Nyugatról* című írásából való.) E. P. így fűzi tovább a maga mondanivalóját: „Igen, nagyraevágó pillanataimban ezt szeretném; fittyet hányva, hogy itt élünk, ebben a tényleg kicsi országban, és tényleg (kurzív) Európa szélén, távol, ahol tényleg ‘nehezebb ugyanaz’, ténylegesen, mindenünket mozgósítva mindezzel nem törődni — ha lehet: de hisz ez a tét! — és megkísérelni, hogy igazi, bátor, jó léha íróvá legyünk.”

Mi tűrés, tagadás, különös beszéd ez, de komolyan kell vennünk. Ez a léhaság minden, csak nem könnyű. Kosztolányi juthat eszünkbe, az *Esti Kornél éneke*:

*Tudjuk mi rég, mily könnyű,
mit mondanak nehéznek,
és mily nehéz a könnyű,
mit a medvék lenéznek.*

Nem tanulmányt írunk, emlékezünk. Esterházy Péter életének és írói munkálkodásának megrázó eseménye/teljesítménye a *Javított kiadás*. Amikor elolvastuk, úgy gondoltuk, hogy ez után más, több, nem következhet. Igazán váratlanul következett rá a halálos betegségéről szóló beszámoló. Hadd idézzek egy feledhetetlen részletet a *Hasnyálmirigynaplóból*: A könyv (s a történet) fele táján járunk!

„Örültek nekem ott, és én is nekik (látogatóba ment valahová — J. I.). Van, aki tudta az ‘aktualitásonkat’... van, aki nem. Csak én nem tudtam olykor, hogy ki igen, ki nem. Neveket elfelejték, nő..., hogy de jól lefogytam, ugye, szándékosan, ugye, nincsen semmi baj. Közben nem vett levegőt. Éppen beszélgettem Komáromi Zolival a rák gyakorlati ízeiről, gyógyszerek, étkezések, lélek. Ebből hajoltam ki imbecillisen vigyorogva, már hogy volna baj, eltekintve a ráktól. Jól van, te mindig viccelsz. Szerintem én sose viccelek, de ezt nem mondtam neki. Zoli azt válaszolta, hogy viccelek, persze, de ez nem vicc. A nő kedvesen legyintett ránk, hogy akkor tehát minden rendben, nyilván csak szórakozunk vele. A fogadás alatt, úgy tűnik, mégis megtudta, hogy mi vicc, mi nem, mert visszajött, és szépen, komolyan azt mondta, hogy jobbulást kíván teljes szívéből.

Mostanában sokat találkozom ezekkel a teljes szívekkel, és ilyenkor muszáj megígérnem, hogy

jobbulni fogok. Azt hittem régen (Krisztus, nem, a homár előtt), hogy a kegyes hazugság a betegeknek jár, de nem, nekem kell gyakorolni szegény egészségesekekkel szemben, hogy meg ne bántódjanak. Intó: Fia konok következetességgel rákos, kérem a szülőt, keressen fel a fogadóórámon, csütörtökön 5–7 között a tanáriban, a földszinten.

De szerettem a piaristákhoz járni! Más ember volnék a gimnázium nélkül, de nem akarnám rájuk tolni a felelősséget. Szerintem amúgy sem tudják, milyen sok jót tettek velem. Most kicsit meghatódtam, de ezt kemény kézzel letöröm. Letörve.”

Betegsége miatt kihullott hosszú, gondosan ápolt haja. Aztán, kevéssel halála előtt újra nőtt a haja, utolsó képein rövid, kisfiús hajzattal nevet ránk. A Biblia szól arról, hogy Absalom, Dávid lázadó fia az apja hadai ellen vívott sorsdöntő csatában hosszú haja miatt fönnakadt egy fa ágain, az öszvér kiszaladt alóla, ellenfelei ott letek rá, s ölték meg, védekezni se tudott ellenük. Péter elvesztette a hosszú hajzatát, hogy kisfiús hajjal kerüljön a Teremtője elé.

Hatvanhat éves korában halt meg, nem tudom, eszébe jutott-e Arany János négy soros verse, a *Sejtemem*:

*Életem hatvanhatodik évébe’
Köt engemet a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrébe,
Vet helyettem más gabonát cserébe.*

Akik szerettük, nem felejtjük el.

JELENITS ISTVÁN

ESTERHÁZY PÉTER KATOLICIZMUSA

Esterházy Péterről fájdalmas halála kapcsán sokat írnak a hazai és az európai lapokban. Nem csoda, hiszen korunk egyik legnagyobb írójaként tarthatjuk számon. Kiemelik posztmodern iróniáját, nyelvi zsenialitását, furcsálkodással mustrálgatják kékvérű tartását, autonóm és kacér megszólalásait. Teológusként számomra hite és katolikusága jelent támaszt és kihívást. Ismert volt róla, már a Kádár-korszakban is, hogy gyakorló hívő ember — „templomba járó, katolikus ember vagyok” —, hogy a budapesti piarista gimnáziumba járt, ahová én is, hogy Jelenits István tanára és gyóntatója volt, amint nekem is (a gyónást leszámítva). 1990 utántól az összetettebb viszonyok között is őrizte katolicitását, diszkréten, kritikusan. A katolicizmus „az olyan nekem, hogy egy eredeti képet használjak, mint a család. Ott látunk meg minden rosszat a legélesebben — ott is kell —, s ez az, ami nélkül az ember egyedül volna.”¹ Az Esterházy családban ma-

gától értetődő volt mindaz, amit általában katolikuságnak neveznek, a vasár- és ünnepnap szentmisék, a papságról és egyházi vezetőkről való élcelődés, az egyház ügyei iránti lojális és féltő érdeklődés. Ez a sorsszerű katolicitás nem rekedt meg az öröklött adottságban, hanem írói pályáját végigkísérő módon, folyamatosan újra emlézett mélység és távlat volt. „Meglehetősen katolikus vagyok, nyakas katolikus” — mondta 1999-ben Debrecenben a könyvhét megnyitóján.²

A kereszténység katolikus változata közösségi természetű, vagyis politikai. Így nem is csoda, hogy miközben a posztmodern irodalmi és közéleti világban a hit és a vallás inkább magánügy, választott privát spiritualitás, amely szinte csak befelé, valamiféle lélekharmónia felé hat, a katolikus közösségiség kultúra és politika, vállalás és felelősség. Amíg a rendszerváltás előtti időszakban a katolikus politika a „pártunk és kormányunk” iránti kényszerű vagy számító lojalitás és a lelkiismerettel szembeni még inkább kényszerű lojalitás közötti egyensúlyozást jelentette, addig a rendszerváltást követően közel ugyanezt jelenti. Nem az álláspont és állítás, hanem annak nyilvánossága változott a damaszkuszi úton való csúcsporgalomban. „Félek azoktól, akik hangosan hisznek. Azok nagyon tudnak valamit. Pontosabban: éppen azt tudják, hogy milyen az Úristen. De az Úristen nem ilyen vagy olyan; más. Krisztus az, aki közvetít. Am hogy esélyünk legyen az értésre, nagyon halknak, kicsinek, elszántsak és odaadónak kell lennünk.”³ Ilyen és hasonló kiszólásai és beszólásai miatt az egyre megosztottabb politikai nyilvánosság Esterházyt a liberális oldalra helyezte, amely később összerosódott a bal oldallal (lásd „ballib”), s veszítette el értelmét önmagában véve, és mint mérce úgyszintén. Esterházy katolicitása azonban a katolikus hit és hagyomány alapján állva volt kritikus a közállapotokkal szemben, s a katolikus egyház közviszonyaival szemben úgyszintén. A váltást követően sokak hiányérzetét és csalódottságát fogalmazta meg, amikor bírálta a kello és hiteles önkritika hiányát, az előző és azt megelőző rendszerekkel való együttműködés színvonalait és bűnbánatait. „Nem ez a hitből fakadó erő lehetne az, amit egy katolikus mint katolikus följánlhatna a hazájának? Gyöngeségtől, esendőségtől nem véd meg a hit, de hát a bűnbocsánatot illetően egyszerűen nagyobb (lehet) a kultúrája egy katolikusnak, ez megkönnyítené a vallomástételt.”⁴ Apja, akit a talán legnagyobb művében, a *Harmónia Caelestis*ben édesapámnak szólít, s aki nekem a *Harmónia Aeternitatis*ban keresztapám, ügynökmúltjával birkózva írta e sorokat a hit bűnbánatban megmutatkozó erejéről.

Megszenvette az új demokrácia kísértéseit és elbukásait, amelyben szerinte nem tudott érdemi

katolikus alternatíva megmutatkozni. „Görccsel felelünk. Azt gondolom, az új rendszerben a katolikus egyház semmivel sem nyújtott többet, mint a társadalom maga, ami talán érthető is, hiszen része annak. Örökségünk a félelem, a gyanakvás. De nagy és csak egyszer elkövethető hiba volna, ha kigyánakodnánk egymást a saját jusunkból, abból a közös tudásból, amelyből összeáll egy ország.”⁵ Egyértelmű illetékeségéből fakadóan súlyos felelősség terhelte és tüntette ki az új viszonyok között (el)helyezkedő katolikus egyházat. Nem hangadó, hanem mértékadó kultúrának és közösségnek tekintette, ezzel az elvárással tárgyalta és bírálta. Álláspontja egybevágott a vallásszociológiai kutatások eredményeivel, amelyek egyrészt bemutatták, mekkora presztízsveszteséget szenvedett el a katolikus egyház a kilencvenes évek elején, másrészt a vele szemben egyáltalán nem csak a hívek részéről megmutatkozó elvárás is, hogy legyen erkölcsi mérce a közügyek területén, s az egyház álljon ki a társadalmi igazságtalanságokkal szemben az átalakulás, illetve a modernizáció veszteseikért.

Pilinszkyhez hasonlóan Esterházy nem tartotta magát katolikus írónak, hanem katolikusnak és írónak. Katolicitása nem valamely dogmák vagy intézményi érdekek demonstrálásából állt, hanem ennél mélyebb természetű volt. A katolicitás szűrőjén kapta, mint Babits, Ottlik vagy Rónay a műveltséget, kultúrát, Európát. Számára a kereszténység egyrészt kultúrakereszténység az előbbi értelemben, másrészt irányultság és vallásgyakorlat. Lényeges eleme a diszkréción, amelyben az ember főként hallgat Istenről.⁶ „A titok bele van zárva Istenbe. Még ez se jó. A titok is az Isten.”⁷

A kereszténység vallásában a megtestesülés hite szerint az „ige” (logosz) inkarnálódott. Így aki író, aki szavakkal és szavakban él, valami képpen eleve keresztény, eleve kapcsolódik a betlehemi igéhez. A nyelv, a szó szakrális, mert a szintagmák egy másik valóságot jelenítenek meg — hatékonyan, amint a dogmatika tanítja a szentésekről: *signum verum et efficax* — igaz és hatékony jelek. Az igaz szavak hatékonyságába vetett hit az író hite. Szavaival állít, állításaival közelíti a távolit, a végső soron el nem érhető. „A szentesség, a szakrális, az a művészetnek is alapszava. S erről, hogy esetlenül mondjam, a kereszténység elég sokat tud. A hallgatásról, a hallgatás mélyén lévő szóról, a gyöngeségről, a kicsiről. Az író beszél, nem hallgat, de a csönd felé törekszik.”⁸

Ebből az igényességből és mélységből engedhetette meg magának „nyegleségeit”, ahogy az *Évek iskolásában* önkritikusan fémjelzi stílusát. „Az író tartozik nem megfélemezni a komolytalanságáról sem, mert részben ez az ő furcsa, szellelbeli komolysága.”

Leginkább a legnagyobb titkokkal szemben volt flegma és nyegle, így Istennel és a halállal szemben, mert így tudta kifejezni megszeppenségét, a kiskamaszt, aki mindig volt és maradt. „Anyám halála már többször bevált nekem, hogy evvel a talán nyeglének nevezhető kifejezéssel éljek, de nem nyegle, hanem tárgyyszerű, tényleg bevált...”⁹ „Nyegle katolicizmus”¹⁰ az övé, mint zsebre vágott kezű kamasz a legvalódiabb tekintélyjel szemben, félrebillent fejével, szemüveg mögül hunyorgón. Az étellel kapcsolatban miről is van szó? A *Hasnyálmirigynapló* 2015. június 20. szombati bejegyzése szerint: „Maradjunk annál, hogy: rák — test, és csak erről? Meg kicsit Istenről. — Hát ez így nyegle. ‘De miért?’ ‘Nem tudom.’”¹¹

Esterházy katolicitása a tudás és a nem tudás nyelvjátékában van jelen, döbbenetesen gazdag életművében. A szavak és mondatok elsöprő áradata vagy kusza kavalkádja végső soron a kimondhatatlan kimondására tett életmódszerű kísérlet. Tehát teológia, tehát katolicitás.

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS

¹E. P.: *A halacska csodálatos élete*. Magvető, Budapest, 1994, 40.

²Alföld, 1999. 8. sz.

³*A halacska csodálatos élete*, i. m. 178.

⁴E. P.: *Javított kiadás*. Magvető, Budapest, 2002, 232.

⁵E. P.: *Egy kékharisnya feljegyzéseiből*. Magvető, Budapest, 1994, 20.

⁶*Az évek iszkolása. Esterházy Péter és Marianna D. Birnbaum beszélget*. Magvető, Budapest, 2015, 121.

⁷E. P.: *Egyszerű történet vessző száz oldal — a Márk-változat*. Magvető, Budapest, 2014, 14.

⁸*A halacska csodálatos élete*, i. m. 40.

⁹E. P.: *Semmi művészet*. Magvető, Budapest, 2008, 20.

¹⁰Élet és Irodalom, 1998. 30. sz.

¹¹Magvető, Budapest, 2016, 26.

„EGY MAGYAR ÜRGE” Köszöntésképpen a 90 éves Vasadi Péter szóművesnek, akinek költött házaiba bizton menekülhetünk

Az *Üdvösség ideje* című Vasadi-esszékötet első mondatában nevezi önmagát a költő *magyar ürgének*, „aki bele-belebámul a nagy semmibe, be is merészkedik oda, s némi gondolatokkal és versnek nevezhető zsákmánnyal hátrál kifelé onnan”. Zsákmány is kerül aztán a szövegbe Hamvas Béla, Török Endre, Weöres Sándor, Pilinszky János, Andrej Tarkovszkij, Rilke és sok más szerző kapcsán erről a nagy, csodálatosan kegyelmes semmiről, a semmi kis kenyérről, ami az élet itt nekünk. Kölcsönözve a szerzőtől, mintha csak önmagáról írta: „Irodalmi ismeretei rendkívül tárgy-gazdagok,

széleskörűek. Hazai és világirodalmi példái találóak, pontosak és mély megfontolásokon alapulnak. A közelítő, fiatalabb nemzedékbeliék fölfedezték művének ezt a fajta hitelességét is, szó szerint az ő tudását, (szabad mozgást biztosító) tanácsainak igazát, és abban a tálalásban, amelyben kínálta magát, a pajkosság gesztusaival körbevett komolyságot nagy szeretettel fogadták.” (*Kormos István arcképe*hez, in: *Üdvösség ideje*, 1998, 134.) Az idén kilencvenéves csecsemő öt éve emígyen nyilatkozik: „Bevillan egy karthausi barátom levele, amelyben arról ír, hogy szereti a paprikát, amit juhtúróval és gyümölcsreszeléssel töltenek meg. Abban a pillanatban eszembe jutott: valaki rág. Az időből úgy ugrott ki ez a sor, hogy azonnal hozta a verset. Az én ars poeticám az akaratlan kiszolgáltatottság... Minden arra mutat, újul meg, próbáld ki! Létezni kell, de a lét nem hiányozhat a létezésből.” (*Vasadi Péter 85 éves*, in: *litera.hu*.) Szóval, „valaki rág”. Ez a megújuló titkos féreg foga rágás másképp: „Hallottaim szívem / homokján fekszenek / forrás körül. / Minden ezer évben egyetlen kortyot isznak.” (*Interieur*, in: *Nem kő se csillag*, 1984, 57.) És megint másképpen: „Tengerfenéken áll az angyal. / Két nagy lába körül / fölgűrődik a végtelen / emlékezet, mint iszapvár.” (*Óda a vízhez*, in: *uo*, 63.) Tehát megy és mindegy neki — érti a módját.

Kedves Péter, mivel kilencvenéves „Sötét tekinteted / szemünkben megfeneklett, / de lát egy gödröt, melyben / nagy szív dobog.” (*Remény*, in: *Hó és madarak*, 1982, 117.), barátságunk — még ha csak egyszer találkoztunk is személyesen (Mit is számít! És bocsánat az erősen sánta párhuzamért, de Te sem találkoztál szegény verdeső Thomas Mertonnal, pedig ahogy egyszer és máshol is írtad, nyilatkoztad: ő te vagy és te ő!), de akkor azt mondtad nekem, hogy ha írok bele, akkor miattam szoktál megvenni egy kiadványt. Nekem (aki azóta sejttem, hogy csak *egy másnak* írunk) ez most is sokat jelent, mert ezt úgy mondtad nem látottan, de belenézve a gödrömbe, mint az anyám, az öcsém, vagy a fiam — és ott én, mit is tagadjam, én örökbe fogadtalak téged. „Ó szerelem, szerelem, / esőben ázik el arcunk.” (*Perc*, in: *Nem kő se csillag*, 73.) — és ebben a szeretésnél is fájóbb baráti szeretésben, „Ahogy a hold kibukkan / és alámerül, / a Tójasban föllobog a Nap, / s mint egy titkos szerelmi szerkezet, / perceg ütemesen: / élünk, barátaim!” (*Élünk, barátaim*, in: *Hó és madarak*, 126.), értem meg, hogy nekem Te nem vagy sem férfi, vagy nő, sem ember, vagy angyal, sem idős, vagy fiatal, sem költő, vagy olvasó. Te az vagy nekem, ahogy tested földi jelenlétét hordozod, akivel azóta is együtt végesszük a fizikai munkát, a mindennapi előteremtését, a melót, a monoton izzasztó szakmозdulatokat. Akivel mozgulatok nélkül is együtt izzadok azóta, hogy évtizedek alatt lassan elmosódott és

szinte felismerhetetlenné vált homlokunkról a Simone Weil-i, évekig végzett fizikai munkával járó rabszolgabilllog, és a piac mocsarából odahíva, elvetéltekként elszegődöttünk egy ismeretlen nagy úr szőlejébe szavakat kacsolni, metszegetni. „Hogy legmesszebbre hat / az elhaló kiáltás / tőled tudom.” (*Asszonydicséret*, in: *Nem kő se csillag*, 63.), és ez a feleséged, a családod néma kiáltása, de a miénk is, erőseké, akik lassan elhullunk szavaid gyöngéd ereje mellől. Azoké, akik sokat, vagy soha nem látogattunk meg téged, titeket a fák közötti házatokban, igen, vagy nem ültünk le melléd arra az odavetett, fal elé támasztott kerti padodra, hogy kezünkbe add iható, ehető Napodat, ahogyan megütköztető versedben Mária Magdolna megmoshatta szép kezeit a jelenidő vitrinében. (*Az utcanő*, in: *Hó és madarak*, 55.) És talán már, soha már.

„Folytonos haláltusa”, „finomművű ezüsttálca”, „haleMBER” (*Tűzjel*. 1978, 36; 79; 247.), mi nem voltál te? Aztán egyre többször és végül mindig lettél atyaián irgalmas is — egyszer felhívtál halálos ágy mellett is apadhatatlan, finom figyelemmel, hogy az egyik ismerősünknek segíteni kellene. Fizikai melós életed megkésett és mindig gyanús stigmája, a szóművelés, a szóművesség mí-

vességének feladata szinte semmi a másokon segítéshöz képest. Előhozni, megcsinálni, igen, csinálni azt, amit csak te tudsz, és aztán együtt is, ha lehet. Csinálni valamit abból a semmiből, önmagadból, ami mindig és mindig kenyérszagú anyag lesz, az az anyag, az a terhes és feladatszerűen levakarható anyag lesz, ami mindig és mindig úgy fog sírni rajtad, benned, mint az a bizonyos műanyaglavór, Nála. És ezt szaktársad, az a proli is tudja, aki éveken át „Ép téglát keres a törmelékben. / A lapát csusszan, elfut / a fölszínen, letör darabkát / éleken ugrál, beszorul, megáll. / Persze. Alul kell mindig kezdeni”, és aki a végén „Tenyerét meszes nadrágba dörgöli / beléköp s odalép / egy másik törmelékhalomhoz. / Hívja a rend. Kihívja a rendet.” (*A kőműves*, in: *Nem kő se csillag*, 79.) Ezért a keresésért, csinálásért, szavakból szőtt kenyércsinálásért vagy te közöttünk melós, kőműves, József Attila és Pilinszky közé szorított, hozzájuk kötött verdeső szóműves. Mindannyian ugyanarra a menyegzőre készülünk, de addig... — „fityegünk”. Isten éltesen, szeressen ebben is téged!

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

Roger testvér

Isten csak szeretni tud

ROGER TESTVÉR
Isten csak szeretni tud

Roger testvérnek (1915–2005), a Taizéi Közösség alapítójának gondolkodása a közös imádságból és a testvéreivel töltött mindennapi életből táplálkozott. Meglátásaira nagy hatást gyakorolt folyamatos kapcsolata azzal a több tízezer fiatallal, akik a világ számos földrészéről egy hétre Taizébe zárandokolnak, mert életük nagy kérdéseire keresik a választ. A 2001-ben megjelent kötet gondolkodásának legfontosabb témáit, valamint az életét meghatározó események és találkozások – néhol nagyon személyes – leírását gyűjti egybe. A kötetből megtudjuk, hogy miért egy és ugyanaz a forrása a lelki életnek és az emberi szolidaritásnak: Isten, aki csak szeretni tud.
Ára: 2.400 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban és a honlapunkon:
1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 36-1-317-7246; 36-1-486-4443; Fax: 36-1-486-4444;
E-mail: vigilia@vigilia.hu; Honlap: www.vigilia.hu

A FIGYELEM SZENVEDÉLYES SZERETETE

Vasadi Péter: *Csend születik*

Figyelem, szenvedély, szeretet. Ebben a pár szóban akár összefoglalható is lenne Vasadi Péter életműve. A szerző egy rádiós beszélgetés alkalmával élt a címbe emelt, végtelenül egyszerű, ugyanakkor rendkívül rétegzett kifejezéssel, akarva-akaratlanul utalva arra a Pilinszky-féle elgondolásra, mely szerint a figyelem nem más, mint szeretet. A szeretet-teljes figyelem felfokozottsága jellemzi tehát ezt az egyre terebélyesedő költői korpuszt, melynek a műfaji sokszólamúság ellenére mégiscsak egy lírai csöndmag burkolja körül legbensőbb rejtekét. A *Csend születik* című verseskötet is ebből a magházból bontja ki *belvilágát*, bár kívülről úgy érződhet, hogy korántsem hallgatólag és rejtekező az a valaki, aki folyamatosan szóvá teszi saját megfigyeléseit, kimondhatóvá avatva azokat a sokszor megfogalmazhatatlannak tűnő tapasztalatokat, melyek az emberi lét mélységeiből merítkezve hozzák felszínre a szenvedésből fakadó szépség megannyi alakváltozatát.

„Nem tudok róla beszélni. / Csak olyan szavakkal tudnék / jól (én), amik még nincsenek / kitálva, mivel zenéből / kellene lenniük. Ám ha a / szavak is zene, akkor minék / beszélni a zenéről? Hallgatni / kell a zenét. Hallgatni, hallani” (*Zene*). A Vasadi-versek zenei ihletettsége nem véletlenül olyan meghatározó, hiszen a különböző művészeti ágak közül talán a zene a „legsokatmondóbb” közlésforma. Többek között azért, mert a verbalitáson innen (és túl) sugallja üzeneteit; nem kinyilatkoztat, mégis revelatív, megvilágító erejű hatása lehet. Balassa Péter „*a Bárány világos rejtélye*”-ről beszél egy vele készült interjúban¹ Bach, Mozart és Bartók zeneje kapcsán, majd megvallja, hogy számára a jó zene többet jelent a legnagyobb irodalomnál is. De nem csupán a zeneművek áhítatos csodálata köti össze a két szerzőt (Vasadi Beethoven, Mahler, Schubert, Richter vagy Cziffra György mellett Vangelist, Uriah Heepet, Ray Charles-t és Elton John-t is megidézi), hanem esszéisztikus alkotói alkatuk is, amely egyfajta „esszéisztikus” életmódra is predesztinálta őket. „Röviden: ahelyett, hogy mechanikusan ismételtette volna az istenhit, a vallásosság meghökkenetően közhelyes, túlélő és túlbeszélő formuláit, (...) művek, gondolkodás-formák, misztikák, filozófiák, megihlető életpéldák, s példázatok már-már ínyenc ízlelőjeként mindig hitének legmélyéből beszélt” — írja Vasadi a „nagy esztétáról” szóló esszéjében,² önkéntelenül vonatkoztatva magára is az élet és a művészet határvonalait felszámoló szellemi horizont, valamint a vallási ho-

vatartozástól független, kételyektől sem mentes szakrális szemlélet eredendő kifejezőkészségét. „S mivel Isten abszolút titok, / a halhatatlan zenénél is zeneibb. / Ezért ott, hol zene van, az ember / titkaként megjelenik az imádság, / léte adó s megújító intimitásával. // Mégis — Isten az isten. / A zene az zene. / Kettejüket csak elragadottan lehet / megközelíteni...” — szól a *Zene* című szöveg másik részlete, kihangsúlyozva azt az eksztatikus hevületet, amely az első olvasásra kissé szertelennek tetsző kötet mindegyik darabját átjárja. Balassa a hivatkozott interjúban a „szó előtti” zene sötét tónusú megnyilatkozási formáit az ember ősi kiáltására, panaszos jajsavára, a tudattalanból feltörő *lamentumra* vezeti vissza, amely az imádságba foglalt, néma fájdalommal is kapcsolatban lehet.

Vasadi „imádása” magában foglalja az életörömet, az ámulatot is, sokszor ügyet sem vetve azokra a fájdalmas formákra, amelyeket hajlamosak vagyunk az úgynevezett megszenvedett irodalom alapzatának gondolni. A *Csend születik*ben művelt titokfejtés sodró elánjának esztétikai hozadéka valamilyen szinten mellékes is marad a megsejtett összefüggések, létmegértő elmélkedések ívelése mellett. Ennek egyik oka lehet, hogy a fentebb említett esszéistílus lírai vetületeiben mindinkább a kísérletező, s kevésbé a mérlegelő írói attitűd kerül előtérbe. A néhol túlhajtott eszme-futtatások mögött azonban mindvégig egy eszméletető kegyelmi állapot húzódik meg, melyből hol részesülnek, hol kiesnek a szépségre fordított valóságselemek; ahogyan az önmagát következetesen zárójelbe tevő, mégis markánsan jelen lévő személység is csak részben képes eltűnni a versek szóáradatának leírt vagy éppen elhallgatott soraiban. „Árnyékod nincs, vagy / alig van. Elsuhanó. / Szédelgek benne, alatta, boldogan, elveszetten. / Mégis, mint akit / éppen, épp hogy / megtaláltak” (*Firtató*). A szövegárból felbukó, teremtő Igének pedig mintha csak árnyékai lennének a költő igéi; a szavak árnyékának hajlékában viszont egy-egy pillanat erejéig megpihenhet az örökkön Isten után sóvárgó lélek, betelve és kiüresedve, elveszve és megtalálva. „Mint az az egy fa a / kép bal széle felé, a mezőben. / Kiszzenvedte magából a táj / színeit. Most él, szürke s / üres. Betölti a csönd és a / muzsik, ki gyújt alá a tűz- / nek, rakja lángba a rózsát. / Dúdol közben, imád. Ropog / a venyige, de bennünk lobban / a lángja. Allhatatosan / tartja a fa az égboltot” (*Kép*). Tarkovszkij *Andrej Rubljovjának* jeleneteit idézi ez a szöveg, szinte érintetlenül hagyva a filmkockákat, ugyanakkor tökéletesen belehelyezkedve a felidézett képek remegő aurájába. Vannak kevésbé koherens azonosulási kísérletek is (lásd a *Szított szívvel* című *Tiszta szív-*

vel-átíratot, a Nagy László ihlette emlék-műveket vagy a Jim Northrupnak ajánlott költői leveleket), a mindenre nyitott verselési vágy viszont ezeken is felülkerekedik, újra meg újra sorjázva az ihlet tárgyait.

„Boldog rabszolga / vagyok, / s (meg)váltó lázban / élek / verssoraimmal. / Bent lüktet a világ. / Jeleket ad. Nyitva az / ajtó. Nyitva a zár” (*Váltóláz*). E sorokra rímelhet (akár asszonáncként) József Attila *Eszméletének* egyik versszaka: „Sebed a világ — ég, hevül / s te lelkedet érzed, lázat. / Rab vagy, amíg a szíved lázad —”. Vasadi költészetének középpontjában hasonlóan dobog a lázadó szív, ezek a dobbanások viszont — felfokozottságukban is — egyenletesebb, kihagyások nélküli ritmusban követik a világra nyitott-világba zárt lélek rezdüléseit, megrendüléseit, melyek között szinte követhetetlen az átmenet. „...egyszerre elönt. / Pedig csak annyi, hogy / Elton John a Sacrafice-ban / a beibi(baby)nek így / énekel: Ko-Ko-Ha, oh, yes, / Ko-Ko-Ha... Ko-Ko-Ha” (*A boldogság...*). A váratlanság egyébként is Vasadi versvilágának jellegzetessége, miközben persze várható fordulatokat is megelőlegezhetünk. „Szikár eszmefuttatás többnyire, gondolati zötykölődés, vak hangú csörömpölés néha, mintha bádogzongorát püfölné bádogkanállal, s megszakítás nélkül, egy igen okos, végtelenül figyelmes, de kissé kegyetlen kisfiú” — írja Zsávolya Zoltán ajánló borítószövegében, diszharmonikus felhangokkal közelítve a kötet leginkább „zeneileg” leírható anyagához, amely helyenként valóban konok módon ismételtet, nyújt el, erősít fel vagy visszhangosít a végtelenségig egy-egy hangot. Mondhatni provokál. És a jó költészethez híven, szelíden követeli meg a figyelmet. (De ha kell, ki is harcolja, mint egy gyermek.) „Légy jó barát / vagy idegen: / semmi, de semmi / nem megy hidegen; / forrón élni, ízről-ízre, / s bennük is / egészen, de / elgondolni / s leírni odafönt / és idelelni / csak hidegen. / Égjen tőle mégis / az, aki igen, / s az is, aki nem” (*Kontrában*).

Bizonyára van egy olyan búvkőre ezeknek a verseknek, ahol egy sor vagy pillanatnyi elcsendesülés sem hagyja hidegen az olvasót, egy (jobb szó híján) távolságtartóbb befogadó azonban könnyen kiperdülhet ebből a meghatározhatatlan sugarú körből. Vasadi Péter hallomásainak magunkévá tételéhez talán nem is elég nyitott füllel fűrkészünk a kötet hangjegyeit, egy saját szólammal is ki kell egészítenünk a partitúrát. És ami a legfontosabb, a szünetjeleket is ki kell tennünk ebben a kissé struktúrátlannak tűnő, egyedi előjegyzésű hanghalmazban, szövegtérben. „Mekkora térség. Kórushang. Madarak. / Színek, szavak, futamok / nyugtalanító fölvonulása. / Körülírt homály, mint / alkonyi sűrűfény. Nap / süt, de maga láthatatlan” (*A csönd születése*). Homályban tapogatózunk tehát, *derengő nemtudásban*, valamilyen irányadó közép-

pontot keresve — ama csöndmag lenne az? Leveti-e a burkát, ha a közelébe érünk? Egyáltalán: születik-e belőle valami? „Lassan élesedik, elmélyül. / Mind rajzosabb. Megbolygatom. / A tétovaság kezd sűrűsödni / az áttetszőben. Üres, de / már alakjai vannak. / Mozgása csillapodik. / Élesen figyelek rá, s ez / megdolgoztatja az elmém. / Várazokom. Mintha zene...” A Bárány világos rejtélye? (*Napkút Kiadó, Budapest, 2016*)

PAPP MÁTÉ

¹Valóságról és rendről. (*Beszélgetőtárs: Orsós László Jakab; 1991*). In: *Balassa Péter művei, 2. Végtelen beszélgetés. Interjúk*. Palatinus, Budapest, 2004, 83–98.

²Vasadi Péter: *Balassa „elmélete” – merő „tapasztalás”*. *Egy nagy esztétáról*. Jelenkor, 2009/9. 963–968.

HOL A KRITIKA MOSTANÁBAN?

Margócsy István: *Eleven hattyú*

A kritika jellege szerint mindig kétlaki. Egyrészt elsősorban arról szól, ami a tárgya, másrészt pedig direkt vagy közvetett módon művelőjéről is vall. Miközben maga az irodalom iránt elkötelezett kritikus kapott, talált anyagból dolgozik, könyvről, irodalmi jelenségről, folyamatról mond véleményt, óhatatlanul saját olvasási stratégiáját is felfedi. A kető, a kritikus véleménye és a kritikáról kialakított felfogása elválaszthatatlanul összetartozik. Ha kritikát olvasunk, nemcsak azt tudjuk meg, mi a kritikus véleménye arról az opusról, mellyel éppen foglalkozik, hanem az is kiderül, ő hogyan, milyen szempontok alapján közelít tárgyához, sőt az is, hogy szerinte mi a kritika szerepe. Ez utóbbi, bár egy-egy kritikában is megmutatkozhat, igazán kötetbe szerkesztett kritikák halmazában jut kifejezésre. Nem egy vagy néhány kritika alapján kell, lehet megítélni a műfaj művelőjének irodalomról kialakított felfogását, a kritikus irodalmi szemléletét, azt az egyéni kánont, amelyet szakmai felkészültséggel s ugyanakkor mély felelősségtudattal hitelesnek tekinthető magánvéleményként létrehozott, s amelynek nyomán bírálói imázsát mind az alkotók, mind az olvasók méltányolják, elfogadják — ehhez kötetek kellenek. És Margócsy István ezt a *Nagyon komoly játékok* (1996) és a *Hajóönták találkozás* (2003) című könyve után immár harmadik gyűjteményével tanúsítja. Ebben a negyvenegynéhány könyvről írt bírálatban, illetve a magyar költészet és próza alakulását bemutató két kritikátömbben, meg öt összefoglaló tanulmányban, továbbá a szerzővel készült két hosszabb interjúban az utóbbi tizenöt év magyar irodalmáról, költészetéről, prózájáról (két szöveg erejéig drámaírásáról is) és kritikájáról kialakult szemlélete fogalmazódik meg. Ehhez nyújt történelmi perspektívát

a kötetet kezdő és záró, akár csak a műfajok szerint tagolt fejezeteket a 19. századból Erdélyi Jánostól, Arany Jánostól, Kemény Zsigmondtól vett, most is időszerű idézetekkel felvezetett, s ily módon a kritikagyűjteményt felettebb átgondoltan felépített kiadvánnyá avató struktúra.

Hogy Margócsy István számára az általa elemzett opusok mellett milyen fontos a kritika mint olyan, azt mi sem igazolhatja jobban annál, hogy a kötetindító *Előszó* és *Bevezető* meg a bírálatok és tanulmányok utáni *Kritika a modern magyar irodalomban* című dolgozat mintegy keretbe foglalja a gyűjtemény törzsanyagát kitevő kritikákat, tanulmányokat. Így kívánja maga és olvasói számára tisztázni előbb azt, hogy szerinte mi a kritika kötelessége és hivatása, majd pedig azt, hogy *mostanában* hol tart és hol kellene tartania a magyar irodalmi kritikának, aminek ő legújabb kritikagyűjteményébe felvett írásaival egyik lehetséges változatát képviseli.

Margócsy István abból indul ki, hogy a kritika kötelessége „az egyes művek megítélése, csoportosítása, viszonyítása”, ami azonban, bár „nem mellőzheti a történeti beillesztés és összehasonlítás aspektusait sem” (ezt ő 19. századi, Kölcseyre, Erdélyire való hivatkozásokkal támasztja alá!), igazán „a jelen korszak alkotásaiból adódó szempontok érvényesítésével” történhet, mert csak így lehet eleget tenni az adott kor által megfogalmazott elvárásoknak. Így töltheti be a kritika azon *hivatását*, hogy „vitára hívja ki az irodalmi művek befogadását, hogy javaslatot tegyen az egyes művek interpretációs stratégiájára, s azt prezentálja: miféle kontextusok lehetségesek az éppen, aktuálisan élénkbe kerülő művek értelmezésének terén”. Következésképp amellett, hogy ítéletet mond és minősít, a kritikusnak érzékeltetnie kell: „milyen kategóriák között látja (...) az adott művet, milyen kategóriákat talál érvényesnek ahhoz, hogy működésében lássa és láttassa az éppen születő irodalmat”, és ez — mivel „a működő irodalomban mindig több és többféle elvárásrendszer él egymás mellett”, s ezek „hol nyílt, hol lappangó versenyben állnak egymással”, ami kánonok kialakításához vezet — óhatatlanul vitára ösztönöz, ami alapfeltétele annak, hogy az adott időszak irodalmáról komplex képünk legyen. A kritika akkor töltheti be hivatását, ha miközben magánvéleményt fogalmaz meg, „kihívja más magánvélemények javallását vagy ellenérzését”, ha „minden kimondott és leírt kritikai vélemény folyamatosan megmérettetésnek vettetik alá”, nem pedig „hatalmi intézmények döntésének”. Csak ez eredményezhetne olyan viszonyokat, melyek „az irodalmi élet sokféleségének, variabilitásának a letéteményesei” lehetnének. Margócsy István kritikai és kritikai szándék szülte tanulmányai ennek a „sokszzerű különbözőség”-nek a jegyében íródtak, ahogy ezt a kö-

tet *Költészet* cím alá sorolt fejezetébe rendezett könyvkritikák előtti tanulmányok tanúsítják is. És szóljanak ezek akár dicsérőleg, akár bírálólag, a kritikus azért ír, mert úgy véli, hogy „a költészetnek, az irodalomnak eleven hattyúja (...) a mostani korban sem meg nem halt, sem el nem hallgatott, s ha sok viszontagságnak van is kitéve (...), ha urbanizált világunkban a szépséges, szeretett és utálatos hattyú sokszor csak mechanikus számozásnak van alávetve (...), ha posztmodern szemmel nézve a hattyú sokszor úgy tűnik fel, mintha preparálva, kitömve lenne (...), mégis folyamatosan él, változik, termelődik, teremt és hat”. Következésképpen a kritika feladata megmutatni, hogy az irodalom, ez a „[n]agyszerű és esendő teremtés, gyönyörű és gyarló, emelkedett és alantas, fenséges és közönséges, haszontalan és mindenható” minden veszély ellenére él-e — *eleven-e*.

Hogy a kritikus milyennek látja a legújabb magyar irodalom líráját — a kötet *Költészet* című írástömbjét bevezető Arany-vers csodás hasonlatát idézve: —, „[h]aladó létünk cukrozott epéjé-ét”, azt a szerző, mielőtt egyes verseskötetekről mondana véleményt, általánosnak vélt tendenciákra utaló — de konkrét példákra hivatkozó — tanulmányokban fejti ki. Ezek közül a költészeti jelenségek közül elsőnek az irodalom sokféle hangütését bizonyító líra variabilitásával foglalkozik. Ennek szemléltetésére négy variánst hoz fel. A marandóságot a változásban, amit Bertók László két kötete, Marsall László két absztrakt princípiumból táplálkozó költészete, a Nádasdy Adám művelte dalköltészet, illetve Kukorelly Endre határszituációkat átlépő versei képviselnek. A sort a radikális archaizmusnak nevezett jelenséggel foglalkozó dolgozat folytatja, melyben Margócsy szerint a jelen úgy él benne a hagyományban, hogy azt „nemcsak tovább hagyja élni (...), hanem egyben ki is fordítja hajdani helyéből”, ahogy Kovács András Ferenc József Attila *Légy ostoba* című szonettjét „alázattal és göggel” szétírt szonettkoszorúvá formálja, vagy ahogy Borbély Szilárd teremt „mai, ugyanakkor barokk költészetet”. Költészetünk két további törekvésének tartja Margócsy a konszolidálhatóságot, melyen „a már régebben megkezdett utak folytatását”, illetve a közköltészet különféle előfordulási formáit érti, ahogy azt Bodor Béla, Szepesi Attila, Oravecz Imre vagy Háy János kötetei példázzák, illetve ahogy egy idős falusi aszszony helyhez kötöttségéből táplálkozó verselése, egy mindent kifordító gesztusra épülő, mert minden értéket kétségbe vonó opus tanúsít, valamint a limerik-játékosság vagy Weöres Sándor pajzánkodása képvisel. Mindezek a törekvések igazolhatják a kritikus azon véleményét, hogy a költészet a mai világban sem idegen, a „mindennapi életben betöltött alkalmi funkciója” nem apadt el, illetve, hogy az a felfogás, mely szerint „elődeink a régi-

ségben vagy a közelmúltban nagyobbak, derekasabbak voltak, s az irodalomban is mindig jobbat produkáltak, mint az aktuális jelen”, nem áll, ahogy ez természetesen fordítva sem igaz. Hogy napjaink irodalmát nem kell a múlt ellenében leértékelni, azt Margócsy tizenkilenc verseskötvényéről írt kritikájával is bizonyítja. Ezek közül külön figyelmet érdemel az alkalmiság és a nyelviség működése tekintetében vizsgált KAF-opus, a saját verseit folyamatosan átíró Kukorelly-féle eljárás elemző bemutatása, a Petri György és Tandori Dezső, költészetünk két legradikálisabb megújítójának párhuzamba állítása és a „kettős látás” elvét követő Rakovszky-versírás méltatása. Ahogy a lírára vonatkozó átfogó jellegű tanulmányokkal vezet fel az egyes verseskötetokről írt kritikablokkot, ezt ugyanúgy áttekintő tanulmánnyal is zárja. Ebben a *Hová lett a bartóki modell a mai magyar költészetből?* című tanulmányban azt a tévhit cáfolja, mely szerint legújabb líránkból hiányzik a népi hagyomány. Margócsy szerint ugyanis a „népköltészeti ihletettség hagyománya egyáltalán nem tűnt el a jelenkori magyar költészetből”, de olyképpen más, mint régebben vagy akár a közelmúltban volt, hogy „nem ideológiára, hanem mint szervesen megélt irodalmi hatásra” épül (például Orbán Ottó, KAF!).

A költészettel foglalkozó fejezettől a legújabb magyar prózát tárgyaló tömb két vonatkozásban tér el. Az egyes kötetekről írt kritikákat csak egyetlen átfogó jellegű tanulmány vezeti be, illetve a huszonhárom kötetkritika között van néhány kifejezetten negatív, ami verseskötetek esetében nem fordul elő.

A blokk könyvkritikáit felvezető dolgozat, ahogy címe — *Regények és történelmek* — is jelzi, a prózánkra jellemző hagyományos és újszerű eljárásokkal kapcsolatos véleménynek ad teret. A kritikus szerint téves felfogás, hogy a „modern irodalom utolsó évszázadában, s kivált évtizedeiben” a nagyregény, a történetek elmesélése vagy a magyar irodalomban annyira erőteljesen beivódott anekdotizmus elvesztette aktualitását, és mindezek helyét átvette „a szerzői szöveg felerősítése, a narráció önreflexiója, a szöveg önreferencialitásának vagy játékos, vagy halálosan komoly kiterjesztése, az elbeszélői nyelv önmozgásának korlátlanlansága stb., stb.” A múltbéli és az újabb prózaírói stratégiák esetében ugyanis nem elkülönülésről, hanem ezek egybeéréséről kell beszélni, ahogy ezt Závada Pál Mikszáth anekdotikus szerkesztésmódját vállaló regénye, a *Jadviga párnája*, ahogy Háynak Jókai „egyszerre aprólékos és mitizáló, vizionárius” történetmesélésére hajazó műve, a *Dzsigerdílen* mutatja, vagy ahogy Márton László „Kemény Zsigmondnak egyszerre tragikus és ironikus történeti látásmódját” eleveníti fel és írja újra. Mindezek a példák a magyar irodalomban

újabb kedvelt történelmi regények reneszánszára mutatnak, ami mintegy magyarázat is lehet a dolgozat négy példájának megválasztására, melyek közben regényírásunk újabb vonulatait képviselik, „roppant erősen” kötődnek a hagyományhoz. Ezt Háy *Xanaduja*, Bodor Ádámtól *Az érsek látogatása*, Darvasi Lászlótól *A könnyemutatványosok legendája* és Krasznahorkai László *Háború és háborúja* más-más módon felbontja, de tovább is élteti.

Mindenképpen érdekes és tanulságos irodalmi utazás lenne kritikáról kritikára menni és legalább jelezni, melyik kötetben mit tart a kritikus fontosnak. Ehelyett azonban elégedjünk meg annak említésével, hogy Margócsy szerint az utóbbi évek legjelentősebb prózája, Borbély Szilárd *Nincstelenségje*, amit a kritikus a mű alapos elemzésével, mindekenélőtt a magyar irodalomban egyedi népábrázolásának részletes bemutatásával tesz egyértelművé. Ezzel szemben állnak a negatív példák, melyek élén, bármennyire is meglepő, Nadas Péter trilógiája, a *Párhuzamos történetek* áll, melyet a kritikus „egy nagy író hatalmas kudarca”-ként regisztrál és elemez, s írását azzal zárja, hogy nem lévén ellendrukker, minden kifogása ellenére a regény „megjövendölt, bereklámozott és bizonyára bekövetkezendő” világsikeréhez gratulál. Ennél sokkal keményebb szavakkal illeti Bán Zoltán András *Keserűjét* („a realizmus kudarca”), Bereményi Géza *Vadnai Bébijét*, mert az író becsapja az olvasót, sokat ígér, de csak „egy elegánsan megírt lektúr” ad, vagy Temesi Ferenc *Bartókját*, mely „oly sajnálatos és gyöngye produktuma az irodalomnak, hogy másnak nem, mint ‘ragadozó’ terméknek nem igen tekinthető”. Terjedelmi okokból külön nem foglalkozom itt, bár megérné, elsősorban Spiró György *Fogságáról*, Esterházy Péternek a kritikus számára szomorú tanácstalanságot okozó *Semmi művészetéről* írt bírálatával, s még néhány erre érdemes bírálattal. Amint jeleztem, a líra és a próza kiterjedt vizsgálata mellett drámával csak két szöveg foglalkozik. Mindkettő jelentős. A Papp András–Térey János jegyezte *Kazamatákról* írt elemzés azért, mert az 56-os témát „kiszakítják abból az interpretációs kontextusból, melyet az emlékező hagyomány, a köztudat, az irodalmi feldolgozottság eddig felkínált”. Spiró *Koccanását* pedig olyan követendő példaként látja, amely megannyi apró részletből világdramát képes létrehozni.

Ha mindezek után azt szeretnénk tudni, hol tart a magyar kritika, akkor erre aligha adhatnánk egyértelmű és határozott választ. De vitathatatlan, hogy Margócsy István olyan olvasási stratégiákat kínál fel, melyek „a kritikus gondolkodásra, a kritikai ítéletmondásnak relativizálására” nyújtanak követendő utat, mert így lehetnek a lehető legteljesebb mértékben az irodalom szolgálatára, hasznára. (*Kalligram*, Pozsony, 2015)

GEROLD LÁSZLÓ

KÖNYVEK KÖZÖTT

VILÁGÉGÉS FELE

A szépen haladó, Kosztolányi műveit kritikai kiadásban megjelentető, jórészt igen tehetséges fiatalokból álló, jól irányított kutatócsoport jóvoltából, Bucsics Katalin szerkesztésében jelent meg a *Kosztolányi nemzedéke és a háború* című tanulmánygyűjtemény, amelyből sok értékes magyar- és világ-irodalmi ismerettel gazdagodhatunk. (A kritikai kiadást forgatva merült fel bennem a kérdés: megfelel-e a hagyományoknak a novellák író által kialakított kötetek szerinti feldolgozása, ez azonban nyilván a szerkesztők elhatározása nyomán alakult ki.) Párhuzamosan olvastam a *Választások és kényszer* című kötet írásait a zsidó önkép és közönségtudat Közép-Európában való alakulásáról (Balogh Magdolna szerkesztette).

Kezdeném ez utóbbi kötet Veres András által írt bevezető tanulmányával, amelyben a szerző a zsidó és nem zsidó szereplők szemszögéből tekinti át a modern magyar irodalom megteremtésének problémáit. Ehhez kapcsolódik Széchenyi Ágnes írása, amelyben az asszimiláció kérdéseinek a magyar irodalomban történt megjelenítését tárgyalja 1867 és 1918 között. Tudvalevő, hogy ebben a néhány évtizedben lett Budapest európai léptékkel is nagyváros, mindazokkal az intézményekkel, amelyek a kultúra megtestesítői és hordozói voltak. A nagyvárosi életforma kialakításában jelentős szerepe volt a zsidó értelmiségnek, a gazdag zsidó üzletembereknek, akik támogatták a kultúrát és annak intézményes közvetítőit, s ezzel rengeteget adtak az úgynevezett modernségnek, ugyanakkor azonban elszakították a magyar kultúrának a hagyományokhoz kötődő szálait, s ennek a folyamatnak a visszaszorítása végett is fordult Bartók és Kodály a magyar népzene éltető gyökereihez. A kultúra és az élet más területein tapasztalható zsidó befolyás szülte ellenhatását, a folyvást újraéledő antiszemitizmust, amely újra és újra lendületet kapott a szabadkőművesség ellen vívott küzdelemből. A zsidó szellemiség térhódítása az egyházakat arra ösztönözte, hogy Budapest területén új templomokat, kápolnákat és imaházakat építsenek a keresztények lelki életének erősítésére. Csak egyetlen példa a sok közül: a 19. század végén a Tisztviselők Házépítő Egyesülete kezdeményezésére megindult a Tisztviselőtelep beépítése. Miután a hitélet ellátására kijelölt kőbányai templom messze volt a teleptől, a helyben élő hívek 1900-ban elhatározták, hogy templomot építenek Szent István tiszteletére. Sokan, köztük Prohászka Ottokár is pártfogolták a terv megvalósítását. A szép eredménnyel

kecsegtető gyűjtést az első világháború után újra kellett kezdeni, s 1924-ben helyezték el a Magyarok Nagyasszonya templom alapkövét. (Ez volt az első ilyen titulusú templom.) Többszöri újrakezdést követően az elkészült Rezső téri templomot 1931-ben szentelte fel Serédi hercegprímás. A második világháborúban megsérült épületet a harcok befejezése után helyreállították, s folytatódott az addig is élénk, bensőséges hitélet. (A *Budapesti templomai* sorozatot a Budapesti Várvédő Egyesület adja ki Templomtörténeti sorozatában. A Józsefvárosról szóló kötetet Fabó Beáta, Kovács Mária, Mayer László, Mayerné Lendvária Márta, Millesih Máté és Székely Imre írták, 2009-ben jelent meg gyönyörű kivitelenben.)

Amíg a küzdelem a szellem embereit mozgatta meg, a magyar irodalom és kultúra sok nyereséget könyvelhetett el, utóbb azonban, mint sok más területen általában, eldurvult, a veszteségek is nyilvánvalók lettek. Mindazonáltal a jelenből visszatekintve inkább a pozitívumok mutatkoznak a korszak jellegadóinak, s nem az a szellemiség, amelyet például a Magyar Kultúra egyik-másik cikke képviselt. Az említett két tanulmány is ezt igazolja, cáfolva Farkas Gyula könyvének (*Az asszimiláció koráról* írt műve sokáig szemléleti alapvetésnek minősült) egyoldalúságait és következtetéseit. Ha nem is azért érzem ezt a könyvet károsnak, amiért Bóka László, de sejtésem és tapasztalatom szerint káros, helytelen irányba viszi a gondolkodást és a korformáló eszmék tisztázásának módját.

Hogy valójában milyen szellemiség uralkodott a centrumban, azaz a folyvást növekvő nagyvárosban, arról pontosan tájékozhat Molnár Ferenc *Az éhes város* című regényében, és torzképet olvassuk Mikszáth *Új Zrínyiászában*. A véglegesnek hitt erkölcsi rend felbomlásának magyarázatát mindkét tanulmányban megtaláljuk. Egyik oka kétségkívül az lehetett, hogy a századelőn és a századfordulón nem termettek olyan mintául szolgáló egyéniségek az irodalomban, mint Vörösmarty, Petőfi és Arany voltak (más művészeti ágakban azonban akadtak ilyenek), mégsem gondolnám, hogy ez volna a fő ok. A felszín alatt forrtak az indulatok: a talaját vesztett köznemesség a hagyományok őrzőjének mutatta magát, s őket a zsidó értelmiség műveltségben és aktivitásával is felülmúlta. Szabó Dezső megérezte ezt, de indulatai elvakították, pedig ha éleslátását megőrizte volna, ő lehetett volna kora jelentős ideológiai iránymutatója. Fontos szerepet játszhatott volna például az iskolaügy modernizálásában és a francia szellem meghonosításában, amivel kétségtelenül termékeny ösztönzéseket adhatott volna korának. Irodalmi ösztönzőként inkább ta-

nulmányaiában mutatkozott, csak hogy ezeknek az írásainak időszerűségét elfedte óriási hatású regényének hangos fogadtatása, amelybe jócskán belevetettek antiszemita felhangok is.

Azzal, hogy Budapest központja lett szinte minden művészi, gazdasági és egyéb (például politikai) törekvésnek, sajnálatosan veszítettek jelentőségükből azok a trianoni döntésig magyar kisvárosok, amelyek addig folyamatosan polgárosodtak, s ezzel lettek értékkeremtők és értékőrzők. Ezt a fájdalmas veszteséget élte át és ábrázolta a leghatásosabban Márai Sándor, az újraeledő konzervatívizmus kemény bírálója.

Veres András joggal hivatkozik a költő Kiss Józsefre, mint a kiegyenlítésre törekvő példára. Költeszetében a konzervatív hagyományokat követte, folyóiratával, *A Héttel* azonban „az ifjú Magyarországot” (ez lett volna a lap eredetileg elgondolt címe) szolgálta volna. Valójában a Nyugatot készítette elő, de akkor már a múlt tisztelt, néha megmosolygott rekvizitumának tekintették a fiatalok, bár közöttük is jó ízléssel válogatott volna.

E fiatalok közül a legnagyobb öntudattal Kosztolányi indult, s Babits kivételével ő volt közülük a legműveltebb, legrugalmasabb ízlésű. Akár a *Választások és kényszerek* című kötetben is helyet kaphatott volna Dobos István Kosztolányinak a háború alatt a zsidóságról írt tanulmánya, amelyben azt bizonyítja, hogy az író nyitottan, megértő emberséggel szemlélte a Magyarországra menekült zsidókat, még az ortodoxokat is, akiket magyar hittestvérek nem szívesen láttak. Tudjuk, Kosztolányi nem nevezhető jellemóriásnak, ez az írás azonban pozitív vonásokkal gazdagítja a róla kialakított képünket.

A *Kosztolányi nemzedéke és a háború* tanulmányai közül kiemelkedik Szegedy-Maszák Mihály *Az első világháború a prózairodalomban* című tanulmánya, amelyben a szerző felvázolja az európai irodalom legfontosabb műveit, amelyeknek témája a világháború volt, s mintegy kiegészíti Kosztolányi szemléletéről alkotott eddigi képünket. A francia, német és angol próza vezető témája természetesen a pusztító és iszonyú emberáldozattal járó háború volt (a verduni csatában 750 ezer katona lelte halálát), s legtöbbször uralkodó vonása a pusztítástól való irtózás, a háborúval való szembefordulás, amely a kezdeti lelkesedés után a mi irodalmunk javát is jellemezte.

A tanulmány másik nagy érdeme, hogy az első világháború idején született hatalmas mennyiségű regényből azokra irányítja a figyelmet, amelyek az aktuális témán túl maradandó értéket képviselnek, tovább hasznosítható tanulságokat adnak. Jó néhányat nem ismer a hazai közönség, Szegedy-Maszák rájuk figyelve elmondja ezeknek a műveknek rövid tartalmát is. Itt olvashatunk részletesebb elemzést például Duhamel regényeiről,

melyekről alighanem teljes joggal állítja, hogy nem tartoznak koruk prózájának élvonalába, mégis érdemesek elemzésre, hisz a korhangulat hiteles megjelenítői. Duhamel nevét akkor jegyeztem meg, amikor édesapám tolmácsolásában elolvastam az első világháborúról szóló költeményét, a *Florentin Prunier balladáját* (szerepel a *Hang szólít* című, a Vigilia Könyvek sorozatában megjelent antológiában is, mely a huszadik század lírájának Istenkereső verseiből tartalmaz válogatást.)

A halálos sebet kapott Florentin „Ellenállott hús hosszú napon át, / És az édesanyja mellette volt”. Mihelyt anyja megtudta, hogy fia megsebesült, „Útra kelt a távoli tartományból”, s áthaladt a sárban menetelő csapatokon. Egy kosárban tizenkét almát vitt és kis bögrében friss vaját. „Egész álló nap ott ült az ágy mellett, / Melyben Florentin várja a halált.” „Gyötrött ujjai mint a gyökerek, / Fia sóvány kezére kulcsolódnak”, nem eszik, nem iszik, perlekedik a végzettel. Hús hosszú napon át tartott a halálos ágy mellett, „S egy reggel, mikor elfáradt nagyon már / a hús éjtől — hol töltötte, ki tudja? — // Lecsuklott egy parányit a feje, / elszenderült egy egész kicsi percre; // s gyorsan meghalt Florentin Prunier, / csöndesen halt meg, hogy föl ne riassza.”

A tárgyalt művekben is ott virraszt a halál, s a világirodalomnak egy félig-meddig ismeretlen tájára követhetjük a tanulmány szerzőjét, aki egyszer esik ki szerepéből, mikor a kellenél hosszabban tárgyalja az egyik mű fordítói melléfogásait, egyébként azonban az elemző ismertetés remek példáját mutatja. Ha rajtam múlna, a téma iránt érdeklődők számára kötelező, de legalább ajánlott olvasmánnyá tenném.

A sok érdekes tanulmány sorából kiemelkedik Buda Attiláé, Ambrus Zoltánnak a Nyugatban közölt háborús írásairól. Nem véletlen, hogy a folyóirat írói megkülönböztetett tisztelettel fordultak a kivételes műveltségű, kifejezően író Ambrus felé, ezeket a rövidebb jegyzeteit érdemes ma is a felfedezőik örömeivel elolvasnunk.

Meggondolkodtató Kelevéz Ágnes *A háború vihar* című szép esszéje is, amelyben Molnár Ferencről Babitsig tekinti át egy metafora sorsát. Tudvalévő, hogy a hadüzenet napján hatalmas vihar csapott le Európára, óriási pusztítást okozva. Olyan érzést keltett, mintha a világégés előjátéka lett volna. Érthető, hogy metaforikus jelentést kapott a kor irodalmában. (Adynál szimbolikus értelemben szerepel a „különös nyáréjszaka”) Kelevéz Ágnes a metafora történetét tovább is követi. Idézi Nagy Gáspár 1956-ra utaló *Rengéseim* című versének központi motívumát:

*repedtek falak hullott a frissen meszelt
házakról a mész és szánkáztak a tetőnkől*

a cserepek
nagyanyám nagy sietve — már amennyire sietni tudott —
az udvar közepére botozott
imádkozott fennhangon és megjósolta
lesz még ebben az évben valami
már volt januári árvíz
most ez a földindulás de lesz még ennél
szörnyűbb is mert istentelen a nép
hát lett
eljött október

Az *Egy polgár vallomásai* első kötetében az író ugyancsak visszaemlékezik a viharra, a baljós előjelre, amely jó néhány műben szerepelt még, s a természet tisztításával szemléltette az emberek pusztulását.

Az említett tanulmányok mellett — jó néhányról kellett volna további méltató sorokat írnom — jelentős vállalkozással avatja a kötetet egy ifjú nemzedék hangsúlyos jelenléte, amely egyebek mellett azt is bizonyítja, mennyire elmélyült, színvonalas feltáró és elemző tevékenység folyik a Kosztolányi kritikai kiadását gondozó műhelyben. (*Reciti*, Budapest, 2015; MTA-ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport, Budapest, 2015)

RÓNAY LÁSZLÓ

DÉR KATALIN: A ZSOLTÁROK MISZTÉRIUMA

Dér Katalin klasszika-filológus, irodalomtörténész és teológus *A zsoltárok misztériuma* című kötetében újabb iránnyal bővítette korábbi bibliai tematikájú munkáinak sorát (lásd például Dér Katalin – Horváth Pál: *Bibliaismeret*. Műszaki Könyvkiadó, 1999; Dér Katalin: *Értelmezéstan elvek a Bibliában*. Iskola-kultúra, 1999/1.; uő: *Szépséges értelem. Canterburyi Szent Anzelm teológúája és filozófiája*. Szent István Társulat, 2001; uő: *Venyige és szőlőtő*. Credo, 2003/3–4.). A mű személyes hangvétele az oxfordi irodalomtörténész, C. S. Lewis *Reflections on the Psalms* (1958) megszólalásmódját idézi (magyarul: *A zsoltárokról*. L'Harmattan, 2006), de említhetnénk olyan hazai tudományos párhuzamokat is, mint Kocsi György zsoltárokkal kapcsolatos teológiai tanulmányait (lásd például: *Ki a bölcs, ki a balga? Gondolatok a 73. zsoltárról*. In: *Isteni bölcsesség, emberi tapasztalat*. JATE Press, 2012) vagy Csernák-Szuhánszky Debóra doktori disszertációját, amely néhány bizalomzsoltár nyelv- és stílustörténeti vizsgálatát végzi el a régi magyar zsoltárfordítások tükrében (2015).

Dér Katalin könyvének alapját a Mária Rádióban 2006-ban elhangzott műsora képezte. Innen származik mondanivalójának közérthetősége és ismeretterjesztésre való törekvése. Írása azonban nemcsak elmélkedés, hanem alapos felkészültség-

gel, az elmélyült tudás átadásának szándékával felvértezett munka is egyben. A bevezetőben leírt tömör megállapítás — „a zsoltár költemény és a zsoltár imádság” (9.) — az egész kötet szellemiségét összefoglalja: a zsoltárokat az Istenben mélyen hívő, az emberi lelket, az abban zajló viharokat felmutató „költő” írja, de gondolatai Istentől származnak, s habár rendkívül személyes önszembesítés történik bennük, nemcsak magánhasználatra alkalmasak, hanem templomi, közösségi imádságra is, hiszen a szerzetesi zsolozsmának a zsoltárok szerves részét alkotják.

Dér jelen kötetében követi azt a hagyományos kategorizálási elvet, mely szerint a hangvétel alapján megkülönböztethetők Isten királyságának zsoltárai, himnuszok, Sion-énekek, bölcsességi, király-, zarándok-, történeti, kérő, hálaadó, panasz-, dicsőítő és átok-zsoltárok. Maga is kitér a kötet elején arra, hogy ennek a csoportosításnak az elve vitatható (és alkalmazása esetenként problematikus, hiszen néhány zsoltárban több típus jellemzői is fellelhetők). Dér Katalin a műfaji kérdéseket innovatívan kezeli, nem tartózkodik annak jelzésétől, hogy a fenti besorolás nem mindig célravezető: „A 2. zsoltár nem kérő- vagy hálaadó ima, nem himnusz, nem panasz-zsoltár, nem példázat, nem is egy esemény elbeszélése, nem tartozik a Biblia ismert, szokásos műfajaihoz. Egészen más: dráma. Misztériumdráma, a misztérium drámai felmutatása, megjelenítése. (...) Erre vallanak a formai jegyek.” (164.) A munka szempontjából többnyire megfelelőnek bizonyul a hagyományos kategóriák használata. Bizonyos esetekben szerkesztési elvvé lép elő, a kötet három fejezetében ugyanis vitathatatlanul ez a felosztás adja a fejezetek vázát. A második fejezetben (*Út*) a zarándokzsoltárok adják a tematikai egységet. A harmadik fejezet (*A Messiás-király*) pedig a király-zsoltárok vizsgálatával foglalkozik. Ez a fejezet az izraelita király-várákosokról szól, amelyeket a történeti királykort követően Krisztusra vonatkoztattak. Az utolsó fejezet (*Átok és áldás*) az átok-zsoltárokat tárgyalja.

A szerző a kötet kereteinél fogva nem törekedhetett arra, hogy mind a százötven zsoltárt értelmezze, a legismertebb darabokat azonban sorra vette. Az útkereséssel kapcsolatban a 25. zsoltárt is elemzi, s rámutat arra, hogy a zsoltárszöveg milyen életvezetési tanáccsal szolgál: „Az ószövetségi embernek mély tapasztalatai vannak arról, hogy az élet — út, és Isten rajta az ember vezetője. Szintén tapasztalatból tudja, hogy Isten csak azt képes vezetni, aki úton van; (...) Azt is átéli a zarándok, hogy Isten (...) együtt vándorol vele az úton.” (49.) Dér ebben az esetben éppúgy felmutatja az Újszövetséggel való szoros kapcsolatot (Jézus is így küldi tanítványait az Evangélium hir-

detésére), ahogyan a gyakran idézett 23. zsolttár esetében, melyről már az értelmezés elején megemlíti, hogy „evangéliumi szellemet sugárzó költemény”. (99.) Kiemeli ezen zsolttár különlegességét „Tíz áldást tartalmaz: jóság és irgalom, vezetés és táplálás, ápolás és életmegújítás, vigasz és üdvözítés, védelem és megtartás, ezek révén a zsolttár hatást gyakorolt és gyakorol ma is milliók életére.” (100.) Az elemzések kiválósága egyrészt a holisztikus szemléletben rejlik: a szerző folyamatosan képes feltárni az olvasó előtt az ó- és újszövetségi összefüggéseket, előre- és visszatalálásokat, képes az egyes zsolttárok helyét a világirodalmi kontextusban megjelölni, párhuzamokat von például a 6. zsolttár és Kafka *Per* című regénye, valamint a 139. zsolttár témája és Szophoklész *Óidipusz* tragédiája között. Másrészt az ókori viszontagságokban képes felmutatni a mai ember élettapasztalatát: több bibliai hős (Dávid, Mózes stb.) megtapasztalta életében a pásztorkodás magányát, ők is ismerhették a félelmet, a szorongást, amikor szükségük volt Isten oltalmára, ahogyan a mai kor emberének is.

Dér Katalin legújabb kötete — ahogyan a könyv címe jelzi — a zsolttárok misztériumáról szól, amelyben a szerző valóban megvalósította célkitűzését. S hogy mi is ez a misztérium? Nagyon pontosan fogalmazza meg a 91. zsolttárról szólva: „a közös lényeg mindezekben a jelenlét misztériuma” (224.), az Úr ugyanis jelen van a zsolttárakban, jelen van az ember mellett szenvedéseiben és betegségeiben, de dicsőségében és örömeiben is, jelen van, ha pásztor, és jelen van, ha király. Isten megkülönbözteti a bűnöst és a bűnt. A zsolttárakban kinyilatkoztatottan ott áll, hogy Isten a szenvedélyes, érzelmes embert szereti, és bármilyen körülmények között mellette van. A zsolttárköltő ennek a bizonyosságával szólal meg minden költeményében. A misztérium az a megingathatatlan, amely még a búsongásból és az átokzsolttárakból is kitűnik. (*Kairosz*, Budapest, 2015)

SZABÓ P. KATALIN

JOHN W. O'MALLEY: MI TÖRTÉNT A II. Vatikáni Zsinaton?

Számos könyv, értekezés és kritikai mű született már a 20. század megkérdőjelezhetetlenül fontos eseményéről, a II. Vatikáni zsinatról. Lehet-e még újat írni róla? Lehet-e még újszerűen kibontani tartalmát, mely talán még a zsinat felfedezetlen mélységeiben rejtőzik? Írhat-e még újat a szerző a kortörténeti összefüggéseket tekintve? Más-e ennek a könyvnek a stílusa, mint amiket eddig olvashattunk? Ilyen kérdések motoszkálhatnak az ol-

vasó fejében, mikor kezébe veszi John W. O'Malley jezsuita atya nemrégiben magyarra is lefordított könyvét. Mi tehát ennek a könyvnek a különlegessége? Ahogy a szerző már a címben megjelöli célját, egy egyszerű kérdésre igyekszik választ adni, amely azonban egészen biztosan nem egyszerű feladat: mi történt valójában a II. Vatikáni zsinaton?

A szerző, ahogy maga is leírja, épp doktori tanulmányait folytatta Rómában, s a tőle egy kilométernyire üléselő zsinat két nagy szekciójára is sikerült belépőjegyet kapnia. Személyes tapasztalatain túl a II. Vatikáni zsinat teológiai utómunkáin, feldolgozásain keresztül változtatta meg O'Malley atya (tudományos) életét: pár évvel később, 1971-ben írta első cikkét, és azóta szünet nélkül, folyamatosan publikál róla. Jelenleg a Georgetown Egyetem professzora, kortörténeti érdeklődését kis túlzással bipolárisnak is nevezhetjük: a Trentói és a Vatikáni zsinatban csúcsosodik, és ahogy maga is leírja, tudományos érdeklődési területe mindig a 16. és a 20. század között „ingázik”. Ehhez adódik hozzá olvasmányos stílusa, sajátos logikai és érvelési rendszere, amely által új megvilágításba tudja helyezni a zsinati dokumentumokat, nemcsak tartalmilag, de elő-, sőt utótörténeti szempontok szerint is. Bátran mondhatjuk, egy hiánypótló könyv megírása volt a cél, mely hármast utat kíván járni: egyrészt a zsinat történelmi elemeinek bemutatása, az 1959-es meghirdetésétől egészen annak lezárásáig; másrészt a leírt tartalmi részek alapos elemzése, bár mindig előtérbe helyezve tágabb és szűkebb történeti kontextusát annak teológiai jelentőségével szemben; harmadrészt pedig mindezek célja, hogy feltárja a zsinati dokumentumok még rejtett, mélyebb értelmét.

John W. O'Malley kétségtelenül haladó szellemű művet írt, nem mellőzi az eddig olykor gyakran került tabukat, sőt eme könyvével kifejezett célja a zsinati döntések mögött húzódo feszültségek és ütközéspontok megvilágítása. Két nagy csoport, újtörők és tradicionalisták, haladók és konzervatívok, vagy ahogy ő nevezi, az „Alpokon túliak”, mint többség, és a velük nyíltan szembehelyezkedő kisebbség kialakulásának feltérképezése; a modern kor és a kőbe vésett hagyomány ütközései, s egyéb eddig kevésbé ismert drámai problémák feltárása a célja. Bátran és őszintén írja le művében, hogyan birkózik meg a zsinat magával a változás problémájával. Fontos megemlítenünk, hogy nem a konkrét zsinati szövegre figyel, hanem sokkal inkább annak mögöttes lelkeségére. Különböző dimenziókat ütköztet: nemcsak történelmi, de szociológiai, pszichológiai, és főképp nyelvi síkon is elemzi a zsinati eseményeket.

Megfigyeli, hogy összehívásakor nem érte az egyházat nagy támadás vagy krízis, mint ahogy

a történelemben az előző zsinatok példája ezt mutatta. Mégis fontos észrevétele, hogy már a 2. szekciótól kezdve egy konkrét, határozott elmozdulás történt a hatalmi dominanciában, még hozzá a központból a periféria irányába, azaz a pápai kúriától a helyi egyházak püspökei felé, akik egyre inkább hallatták hangjukat. Ők ugyanis sokkal közelebről vehették észre és szemlélhették az „idők jeleit” saját területükön.

A zsinat központi, új meghatározó elemeként mégis három témát jelöl meg: az „aggiornamento”-t, mint az egyház naprakésszé tételét; a „ressourcement”-t, mint a forrásokhoz való visszatérés dinamikus módszerét; és a „dogma-fejlődést”, mint a statikusság és progresszió kényes elegyét. Meglepő ugyanakkor, hogy O’Malley atya meglátása szerint ez utóbbi kettő mindvégig az „aggiornamento” szolgálatában volt.

Bátran és őszintén ír a zsinat pápáinak személyiségéről, nemcsak erősségeikről, de azokról a kérdésekről is, melyekben olykor bátortalanabbnak, bizonytalanabbnak mutatkoztak. Ugyanígy megtalálhatjuk mindkét csoport, a többség és a kisebbség kiemelkedő személyiségeit, a nyugati teológia, de a kelet nagyjait is (például Maximos pátriárka), akiket a „legmerészebben progresszívnek” nevez, éppen azért, mert a legradikálisabban konzervatívak tudtak lenni.

Fontos felismerése a könyvnek, hogy a zsinat egyben jelentős nyelvi esemény is volt: amit mondtak, az olykor kevésbé volt fontos, mint az, ahogyan mondták. A nyelv használatában radikális és szinte lényegi változás következett be a zsinaton, O’Malley atya szavaival élve a „hosszú 19. század skolasztikus nyerni akarásából elmozdultak a dialógus irányába”, amiben inkább már a közös nevezőre jutás, semmint az értelem győzelme dominált. A megszületett dokumentumok szókészlete mutatja meg igazán számunkra, mennyire újszerű a tartalmuk. A megelőző évszázadokhoz képest szövegeinek jól látható stílusbeli változása és új irodalmi formája a zsinati történelemben páratlan egységességet és harmóniát mutat. Kiemeli, hogy nemcsak az irány, de a mód is egységesen változik meg: már a horizontális viszonyt kifejező szavak dominálnak, s nem a vertikálisak, miközben mellette az egyenlőségre utaló szavak, a viszonyosságot jelentő kifejezések, a mások felé tanúsított meghívásra és a felhatalmazásra utaló szókapcsolatok teremtik meg nemcsak a II. Vatikáni zsinat, de a zsinatiság új „stílusát”.

Felületesen kezeli azonban a zsinat „kérdések alatt rejtőző kérdését”: mindez hová vezet? Bár az új és eddig szinte rejtett összefüggések élvezetes felfedezése közben mi, olvasók szinte várjuk, hogy gondolatainkat a jövő felé görgessék a könyv utolsó oldalai, ám a zsinat utáni időt saj-

nos már nem fejt ki ugyanolyan mértékben, mint a múlt elemeit. Ez azért is sajnálatos, hiszen általában a „modern szellemű” csoporthoz tartozó teológusok sokszor éppen negatív kritikát fogalmaznak meg a zsinattal szemben. Érdekes lenne pedig olvasni, hogy O’Malley atya a maga haladó szellemiségében milyennek látja a gyakran kritizált zsinati hagyatékot.

John W. O’Malley könyvében harmonikus formában sorakoztatja fel a II. Vatikáni zsinat kérdéseit, válaszait, személyiségeit, stílusát, tabuait, drámáit, feszültségeit és még sorolhatnánk. Naturalisztikus részletességgel írja le a vitákat, mégis megtartja a mögöttes tartalmak mint előzmények összefüggéseit, s mindezek mellett megmarad olvasmányos, magával ragadó nyelvi stílusa, mellyel nemcsak a saját gondolatmenetébe tudja helyezni, de rabul is ejti az olvasót. (Ford. Nemeshegyi Péter; *Jezsuita Kiadó*, Budapest, 2015)

KOVÁCS CSABA

MARTIN WERLEN: FÓKUSZBAN — EGYHÁZPROVOKÁCIÓK

Martin Werlen bencés szerzetes, emeritus apát — 2001–2013 között a svájci einsiedelni apátság 58. apátja, a svájci püspöki kar tagja volt —, pszichológus, gimnáziumi tanár. A Hit évében (2013) jelent meg a *Parázs a hamu alatt* című kötete, amelyben bátorítani akarta az egyházban elkötelezett embereket, hogy kétségbeesés helyett keressék együtt a hamu alatt megbújó parazsat, hogy „hitünk tüze újult erővel lángoljon fel”. (5.) Ez a mostani könyve a Szerzetesek évében (2015) az előbbi kiadványra épül. Szeretne bátorságot önteni minden keresztény szívébe, arra biztatva őket, hogy Ferenc pápával együtt keljenek útra, s az egész egyházzal közösségben ismét fedezzék fel a hit örömet.

A szerző számára egyértelmű, hogy Ferenc pápa nem a konzervativizmus vagy a progresszivitás kategóriáiban gondolkodik; amit szívügyének tekint, az mindkét oldalnak csalódást okozó meglepetés: Isten népeként útra kelve fedezzük fel együtt, hogy mit akar ma Isten az egyháztól. Nincsen szó hatalomról, főleg nem felülről jövő hatalmi szóról. A Szentatya egyértelműen fogalmaz az *Evangelii gaudiumban*: „Világos, hogy Jézus Krisztus nem azt akarja, hogy másokat lenéző fejedelmek legyünk, hanem azt, hogy a nép tagjai”. (21.) Martin Werlen hozzáteszi: Nem arról van tehát szó, hogy a jobboldalnak vagy a baloldalnak aduk-e igazat. A lényeg a Jézus Krisztus iránti hűség, amelyet mindig újra kell keresnünk és tovább mélyítenünk. „A legeslegfontosabb egyértelműen az, hogy kövessük

Jézus Krisztust, aki szeretetből meghívott minket.” (29.)

A könyv írója az apostolok példáját említi, akik az üldöztetés idején elmenekülhettek volna, ehelyett rendíthetetlenül hirdették Krisztus örömhírét, a legnagyobb veszedelmek közepette is. „Ez a hit parazsa, ez a hit tüze. Nem megmaradni a panaszkodásnál, hanem Krisztust hirdetni!” (34.) Ez napjainkra is vonatkozik. P. Werlen megemlíti a szenteket is: senkit sem avattak szentté, mert egy helyben toporgott, vagy visszasírta a múltat. A szentek elfogadják azt a szituációt, amelyik bosszantja és provokálja őket, abban is Isten akaratát keresik, s a hit parazsára találnak benne. Amit ők tettek, hitükből fakadt, Krisztushoz fakadó eleven kapcsolatukból eredt. Ezt a magatartásukat utánozhatjuk. „Éljünk mi is hitből, s Krisztussal megélt kapcsolatunkból kiindulva bizalommal telve tekintsünk a mára, s kreatívan cselekedjünk.” (36.)

A könyv szerzője rámutat: Isten szeret nekünk meglepetéseket szerezni, és ezek között a legfontosabb, hogy szereti az embert, minden egyes embert. Ezért lett emberré és halt meg a kereszten. Az ember Isten szeretetének középpontjában áll, Isten szeretete körülölel bennünket. Ebben a szeretetben van otthon igazán minden egyes ember, és csak akkor lehetünk igazságosak embertársainkkal szemben, ha Isten szeretetében látjuk őket. Ez nem valami elvont, megfoghatatlan dolog; az Úrhoz hasonlóan nekünk is a konkrét embert kell szem előtt tartanunk, minden nagyságával és méltóságával, ugyanakkor nyomorúságával is. A szeretet pedig összekapcsolódik az irgalommal. „Isten szíve szeretettel fordul hozzánk, emberekhez. Ez a szív irgalommal teli.” (49.) S az irgalmas Isten nem fentről tekint le ránk kegyesen, hanem velünk együtt jár az úton. Ezt mutatja be a Biblia, számtalan helyen. Ha pedig megtapasztaljuk, hogy Isten szeretetének a középpontjában vagyunk, akkor megváltozik az életünk. A többi embert is minden nehézség ellenére ebben a középpontban fogjuk keresni, s remélhetőleg meg is látjuk majd őket. „Megtanuljuk, hogy úgy szeressük az embereket, amilyenek, s ne úgy, amilyeneknek lenniük kellene.” (49.) Így új lendületet és elevenséget fogunk tapasztalni, újra felfedezzük saját hivatásunkat és az egyház titkát. Ez azonban nem egyszeri döntés eredménye, folyamatról van szó. Az emberekkel való találkozás napról napra elvezet Istenhez, s az Istennel való találkozás elvezet az emberekhez. Krisztus követése ezen a titkon áll vagy bukik — figyelmeztet a szerző.

Martin Werlen fölteszi a kérdést: miért van az, hogy olyan sokszor szembeszegülünk Isten akaratával, nem tesszük meg, amit mond? A válaszok egészen különbözőek lehetnek. Gyakran nem is

halljuk meg Isten szavát, mert mással vagyunk elfoglalva. Az sem ritka, hogy nem akarjuk meghallani, mert nem akarunk megváltozni, kilépni jól berendezett kényelmünkéből. Vagy egészen egyszerűen nincs erőnk megtenni, amit az Úr mond. Szent Benedek a nyakas önféjűségben látja a legfőbb akadályát annak, hogy meghalljuk és megtegyük azt, amit Isten mond nekünk.

P. Werlen figyelmeztet a felszínesség veszélyére, hangsúlyozva, hogy ilyenkor minden korrektnek, világosnak látszik, csak éppen a hit lényegét nem tartjuk már szem előtt. Ezt elkerülendő folytonos önvizsgálatra, megtérésre van szükségünk. „Ha ön-elégülten ítélkezünk mások felett, akkor jobb, ha észbe kapunk. Ha számunkra minden világos, akkor rettenjünk meg! Ha törvényünk van, kegyes szólamainkkal ma is keresztre szegezhetjük Jézus Krisztust. Nekünk is mindig újra meg kell térnünk, nemcsak másoknak.” (76.)

Martin Werlen elismeri: ez természetesen órá is vonatkozik (Ford. Szabó Ferenc Miklós; *Bencés Kiadó*, Pannonhalma, 2015)

BODNÁR DÁNIEL

THOMAS BERNHARD: BÉKÉTLENSÉG HASZONBÉRBE Négy színmű

Mit keres Kant és a papagája egy Amerikába tartó hajón? Eljegyezheti-e egy anya saját lányát, ha azt akarja, hogy örökre mellette maradjon? Hány egérfogó kell egy kiöregedett színésznek? Thomas Bernhard életművének jelentős részét tették ki — a regények és novellák mellett — a színművek, amelyek ugyanolyan abszurd, sehová sem tartó, értelmetlen világokat ábrázolnak, mint egyéb írásai. Az osztrák író 1989-ben halt meg, életének utolsó évtizedeiben művei igen népszerűek voltak hazánkban is, ennek ellenére eddig elég kevés darabja jelent meg magyarul, és ezeket is ritkán játsszák színházainkban. A Napkút Kiadó az idei évben négy színművét adta ki Erdélyi Z. János fordításában, *Békétlenség haszonbérbe* címmel.

A kötet létrehozása során a szerző kései drámái közül válogattak, a színművek Bernhard életének utolsó évtizedében keletkeztek, s a könyvben szereplő záródarab egyben a drámaíró utolsó befejezett drámája is. A színművek témáján az időskori Bernhard kiábrándultsága érződik, a leélt, elpocsékolt élet és az öregség mindennapjainak céltalansága a kötet egyik központi témája. Ezek a darabok Beckett, Csehov és Büchner világának egyfajta ötvözetei. A furcsa, abszurd jelenetsorok, amelyekben a cselekmény háttérbe szorul, s a filozofikus dialógusok veszik át a történések szerepét, a beckett-i drámákra emlékeztetnek. A tehe-

tetlenség, a mozdulatlanság, az unalom, és az ezzel párhuzamos folyamatos kritikai hozzáállás és panasz a csehovi színművek jeleneteit idézik. A valós eseményeket felhasználó, ám azokat kiforgató cselekményépítés, az örület, a halál és a művészet témájának kedvelt alkalmazása pedig büchneri intertextusokat hív elő.

Bernhard legkedveltebb eszköze, az ismétlés is központi szerepet tölt be a színművekben. Rögtön a legelső dráma, az *Immanuel Kant*, amely 1978-ban született, a repetícióra épül fel. Ebben a drámában a híres filozófus feleségével (aki egyébként nem létezett) és kedvenc, mindentudó papagájával, Friedrichhel együtt utazik egy tengerjáró hajón, hogy ellátogasson Amerikába. A mindenki által ismert, befutott és idős filozófus hóbortos, összevissza beszélő, önmagát ismétlő, magatehetetlen aggastyánként tűnik fel ebben a drámában. Jelleme és környezetének viselkedése helyzetkomikumok egész sorát teremti meg. A cselekmény szerint Kant — a „königsbergi Kant nem mozdul ki onnan mondják de ahol Kant van ott Königsberg van Königsberg ott van ahol Kant” (28.) — azért utazik Amerikába, mert a Columbiai Egyetem díszdoktorává avatták, illetve, mert zöldhályog-műtétje halaszthatatlanná vált. Bernhard végig játszik a tisztánlátás és vakság, a zsenialitás és a bolondság, a tudás és az értelmetlenség határainak átjárhatóságával. A jelenetek komikumát Kant papagájához való gyerekes kötődése, illetve az önmagát ismétlő állat és filozófus folyamatos párhuzamba állítása erősíti.

Bernhard színműveiben sokkal nagyobb hangsúlyt kapnak a monológok, mint a valós párbeszéd, bár jellemzően nem egy szereplő van a színpadi térben. Ennek ellenére, az ebben a kötetben megjelenő drámák mindegyikében található egy domináns „fecsegő”, aki uralja a dialógusokat, s gyakorlatilag minden beszélgetést a saját, egyszemélyes monodramájává változtat. Így van ez az 1981-es *A célnál* című darab esetében is, amely egy anya-lánya történetet mesél el. Pontosabban az anya mondja el saját történetüket újra és újra, önmagát ismételve, vég nélkül. A család unalmas és céltalan életét felkavarja egy tengerparti utazás, amelyre a szokásostól eltérő módon ezúttal egy idegent, egy drámaíró-t is magukkal visznek. A komfortzónából való látszólagos ki-mozdulás azonban nem hoz tényleges változást, noha a cselekmény elején még él valamiféle remény. Főleg a lány vágyakozik arra, hogy történjen valami, noha vágyát csak hallgatásai jelzik: anyjához láncolt, elnyomott felnőtt-gyermek, akinek aligha van esélye a kitörésre. Az anya szimbolikusan „eljegyzí” lányát, gyűrűt ad neki örök összetartozásuk jelképekül: „Minket ne válasszon szét senki érted.” (168.)

Az osztrák szerző szereplői végtelenig emberiek, de nem szerethető karakterek, s őket sem mozgatja semmiféle szeretet: a kapcsolatok birtoklási vágyra, mohóságra, félelmekre épülnek, s idővel gyűlöletté alakulnak, az emberi játszmák végeérhetetlen ismétlődésévé válnak. Bernhard egyébként minden darabjában reflektál valamilyen módon a színház szerepére, ebben a színműben a drámaíró figurája képviseli a művészet értelmetlenségének problémáját, az *Egyszerűen komplikált* című, 1986-os darabban viszont egy nevetségessé váló, öreg színész monológjaival reagál a színház szerepére, amely egyben önreflexió is: Bernhard elveti a művészet, a színház társadalomra gyakorolt hatásának mítoszait. Ennek példája az imént említett harmadik dráma is, amely egy névtelen idős színművész értelmetlenné vált öreg napjait mutatja be: már senki sem emlékszik rá, senki sem foglalkozik vele, fő foglalatossága az egerek hajszolása, és a lakás romos állapota felett való panaszkodás. Kanthoz hasonlóan a hajdani híres színész is komikus figurává válik, egykori jelmezkoronájával a fején rohangál a lakásban, bevásárló listákat szögez a falra és régi sikereiről beszél, függetlenül attól, hallja-e valaki. A színmű végén azonban fény derül rá, hogy diktafonra rögzített monológokról van szó: ez a dráma Beckett *Az utolsó tekercsének* átirata is lehetne.

Bernhard utolsó drámája, az 1988-as *Heldenplatz* az abszolút kilátástalanság dokumentuma: az osztrák politikai helyzet és társadalmi közhangulat lehető legpesszimistább értelmezése. Egy értelmiségi zsidó család feje, Josef Schuster professzor öngyilkosságának indítékairól és következményeiről szól, s egyben az országban újra felerősödő nemzetiszocialista felhangokról: a professzor egyik lányát leköpi az utcán zsidó származása miatt. A világháborút túlélte szereplők többé nem találják otthonukat Ausztriában: „itt nem tudok tovább élni felébredek és csak a félelemre tudok gondolni ma az állapotok tényleg olyanok mint harmincnyolcban.” (318.)

Bernhard színművei kiforgatják az élet menetét a normalitásból, az unalom és a közöny azonban kísérőjelensége marad a legfurcsább, legtragikusabb történeteknek is. Filozofikus drámái nem találnak megoldást az emberi kapcsolatok kilátástalanságának felszámolására, az élet értelmesebbé tételére vagy a deformálódott társadalom megjavítására, helyette inkább felkavarják, s a végtelenig fokozzák a mindennapok abszurditását: „De hiszen a világ csakis abszurd ötletekből áll.” (396.) (Ford. Erdélyi Z. János; *Napkút Kiadó*, Budapest, 2016)

FORGÁCH KINGA

SOMMAIRE*Sur la famille après le Synode*

- CSABA TÖRÖK: La joie de l'amour
 FERENC TOMKA: Sur l'exhortation apostolique post-synodale *Amoris laetitia*
 ERZSÉBET FÖLDHÁZI: Le changement des formes de famille
 ■ Poèmes de Csaba Báthori, Laura Iancu, Ede Tarbay et Péter Vasadi
 ■ Ferenc Bozók, Ákos Gyórfy et József Krupp sur le poète Péter Vasadi
 LAJOS MOHAI V.: Sur l'œuvre de l'écrivain Ottó Tolnai
 ■ István Jelenits et András Máté-Tóth sur Péter Esterházy (1950–2016)
 ■ Entretien avec Krzysztof Zanussi

INHALT*Über die Familie nach der Synode*

- CSABA TÖRÖK: Die Freude der Liebe
 FERENC TOMKA: Über das nachsynodale apostolische Schreiben *Amoris laetitia*
 ERZSÉBET FÖLDHÁZI: Die Veränderung der Familienformen
 ■ Gedichte von Csaba Báthori, Laura Iancu, Ede Tarbay und Péter Vasadi
 ■ Ferenc Bozók, Ákos Gyórfy und József Krupp über den Dichter Péter Vasadi
 LAJOS MOHAI V.: Über das Lebenswerk von Ottó Tolnai
 ■ István Jelenits und András Máté-Tóth über Péter Esterházy (1950–2016)
 ■ Gespräch mit Krzysztof Zanussi

CONTENTS*About the Family, after the Synod*

- CSABA TÖRÖK: The Joy of Love
 FERENC TOMKA: About the Post-Synodal Apostolic Exhortation *Amoris Laetitia*
 ERZSÉBET FÖLDHÁZI: Changing Family Patterns
 ■ Poems by Csaba Báthori, Laura Iancu, Ede Tarbay and Péter Vasadi
 ■ Ferenc Bozók, Ákos Gyórfy and József Krupp about the Poet Péter Vasadi
 LAJOS MOHAI V.: About Life's Work of Ottó Tolnai
 ■ István Jelenits and András Máté-Tóth about Péter Esterházy (1950–2016)
 ■ Interview with Krzysztof Zanussi

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft., Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámja száma: OTP

V. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: egy évre 5.640,- Ft, fél évre 2.820,- Ft, negyed évre 1.410,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál

(H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 18.000,- Ft/év vagy 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Lapunk megjelenését támogatja a Magyar Nemzeti Bank

Ára: 550 Ft

VIGILIA

SZEMLE

■
DÉR KATALIN
JOHN W. O'MALLEY
MARTIN WERLEN
THOMAS BERNHARD

Könyvek között
A zsoltárok misztériuma
Mi történt a II. Vatikáni zsinaton?
Fókuszban – Egyházprovokációk
Békétlenség haszonbérbe.
Négy színmű

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Bodnár Dániel, Forgách Kinga, Kovács Csaba,
Rónay László és Szabó P. Katalin

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- 1956 hatvanadik évfordulóján
- A Vigilia körkérdése
- Pomogáts Béla, Prontvai Vera,
Rónay László és Szabó Ferenc tanulmánya
- Fecske Csaba, Halmi Tamás,
Zbigniew Herbert, Izsó Zita,
Mohai V. Lajos és Tokai Tamás írása

nka

Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005